

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

LAW HERALD

4'2023

Виходить шість разів на рік

Засновник:
Національний університет
«Одеська юридична академія»

Журнал зареєстрований у Комітеті у справах преси та інформації Одеської обласної державної адміністрації 12 листопада 1993 р. Свідоцтво: серія ОД № 189. Перереєстрований Міністерством у справах преси та інформації України 28 липня 1996 р. (Свідоцтво: серія КВ № 2065) та Міністерством юстиції України 25 травня 2010 р. (Свідоцтво: серія КВ № 16683-5255ПР). Перереєстрований Державною реєстраційною службою України 14 листопада 2011 р. (Свідоцтво: серія КВ № 19241-9041 рп).

Президією Вищої атестаційної комісії України включений до наукових видань, у яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних досліджень (Постанови від 9 липня 1999 р. – № 1-05/7, від 14 квітня 2010 р. – № 1-05/3, Наказ МОН України від 21.12.2015 р. № 1328 (додаток № 8)).

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал включений до Переліку наукових фахових видань України в категорії «Б» в галузі юридичних наук (081 «Право», 293 «Міжнародне право»).

Індекс міжнародного центру реєстрації періодичних видань (Париж, Франція): ISSN 1561-4999 (18 березня 1999 р.)

Передплатний індекс: 40318

Головний редактор

О. І. Сафончик

Редакційна колегія:

Л. Р. Біла-Тіунова

К. М. Глиняна

(відповідальний секретар)

Д. О. Колодін

А. Р. Крусян

(заст. голов. редактора)

С. В. Мазуренко

К. Г. Некіт

Б. А. Пережняк

В. О. Туляков

Г. І. Чанишева

І. О. Шаповалова

Бернд Візер

Геннадій Чобану

Відповідальний за випуск

О. П. Головка

Нормативно-правові акти,
розміщені у журналі, є неофіційною інформацією.
Передрук матеріалів, надрукованих у журналі, можливий лише з посиланням на журнал

Рекомендовано вченою радою
Національного університету
«Одеська юридична академія»
11.09.2023 р., протокол № 1

Редакційно-видавничий відділ НДЧ Національного університету «Одеська юридична академія»
вул. Академічна, 2, каб. 1007, м. Одеса, Україна, 65009
Телефон редакції: +38 066 821 82 28
Електронна пошта: yv@yurvisnyk.in.ua
Електронна адреса: www.yurvisnyk.in.ua

Здано до набору 01.09.2023.
Підписано до друку 12.09.2023.
Формат 70×108/16.
Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 20,31.
Тираж 100 прим.

Наукове видання
ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК 4'2023
Укр., англ. мовами

Друкарня ВД «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
вул. Інглезі, 6/1, м. Одеса, 65101
Тел. +38 (095) 934 48 28,
+38 (097) 723 06 08

Одеса • ВД «Гельветика» • 2023

© НУ «Одеська юридична академія», 2023

До авторів і читачів

Редакція науково-практичного фахового журналу «Юридичний вісник» запрошує до співробітництва вчених, практичних працівників, читачів, які цікавляться проблематикою журналу.

Матеріали для опублікування подаються українською або англійською мовами та повинні відповідати чинним стандартам для друкованих праць і вимогам до наукових статей.

Наукова стаття має містити вступну частину з розкриттям актуальності проблеми дослідження, виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів, розгорнуті конкретні висновки за результатами дослідження та перспективи подальших наукових пошуків у цьому напрямі.

Обсяг статей, як правило, від 12 аркушів (кегель – 14, через 1,5 інтервали, усі поля по 2 см), інші матеріали – до 6 аркушів. Посилання по тексту оформлюються у квадратних дужках. Наприкінці тексту перед літературою вказуються ключові слова (до 5) мовою статті, резюме українською та англійською мовами (мінімум 1800 знаків). Перелік джерел (література) подається мовою оригіналу, розташовується після резюме та має містити вихідні дані джерел.

Для публікації на адресу yv@yurvisnyk.in.ua надсилаються:

1. СТАТТЯ У ФОРМАТІ MS WORD

2. ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА:

Прізвище, ім'я, по батькові автора

Науковий ступінь, звання, почесне звання

Місце роботи та посада

Контактний телефон

Адреса електронної пошти

Поштова адреса для відправки друкованого примірника

Резюме не подається за матеріалами для рубрик «Проблемна ситуація», «Публіцистика», «Наукове життя», «Критика і бібліографія», «Ювілеї», «Персоналії».

Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, без зазначених додатків, повертаються авторові на доопрацювання. Редакція проводить рецензування матеріалів, їх перевірку на плагіат. Редакція зберігає право на коригування матеріалів та уточнення найменування.

Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних та інших матеріалів відповідальність несе автор або особа, що надала матеріал.

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

В. Гедульянов

*Інститут представницької
демократії як інститут галузі
конституційного права України.....7*

В. Мельник

*Нісідський мирний договір
298 року: питання міжнародної
правосуб'єктності у відносинах
Римської імперії
та Сасанідського Ірану..... 14*

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

Д. Волкова

*Класифікація релігійних
організацій в Україні 23*

Ю. Гресь, С. Чумак, О. Холод

*Щодо деяких особливостей сучасного
розуміння сутності та форм
використання спеціальних знань
у кримінальному провадженні 29*

О. Калітенко

*Саморегулювання в сфері цифрового
спадкування: окремі аспекти.....38*

С. Короед

*Застосування принципу
процесуальної економії
в цивільному судочинстві
в умовах воєнного стану 45*

Н. Максименцева

*Політичне лідерство у виборчому
процесі як форма реалізації
гендерних прав: юридичний аспект... 53*

Н. Печерова

*Особливості визначення
неоригінальних об'єктів
згенерованих комп'ютерною
програмою, розпорядження
неоригінальними об'єктами
згенерованими комп'ютерною
програмою на прикладі окремих
видів договорів..... 60*

**І. Ракіпова, А. Підгородинська,
А. Мельник**

*Щодо окремих прав потерпілого
та попередження його вторинної
віктимізації в кримінальному
провадженні України..... 71*

М. Слободянюк

*Національна поліція України як
суб'єкт надання публічних послуг ..79*

Н. Цибульник

*Нормативно-правова
характеристика законодавчої
системи забезпечення діяльності
сектора безпеки та управління.....85*

О. Ярмоленко

*Місце кредиторів у системі
учасників провадження
у справі про банкрутство.....94*

УКРАЇНА І СВІТ

О. Дульський

*Роль практики Європейського
суду з прав людини у формуванні
європейських стандартів
криміналістичного забезпечення
збирання доказів слідчим.....101*

Д. Махаринець

*До питання моделі
спеціального міжнародного
трибуналу з України..... 109*

Н. Мішина

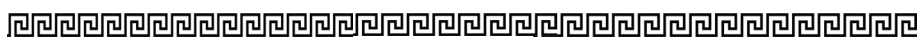
*Конституційно-правові проблеми
діяльності політичних партій:
практика Європейського суду
з прав людини.....116*

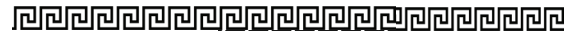
О. Переверзева, Н. Омельченко

*Міжнародно-правові стандарти
прав людини на морі:
перспективи розвитку в Україні... 123*

О. Сафончик

*Зобов'язальні правовідносини
за римським приватним правом
та їх рецепція в Україні.....130*

Трибуна Молодого Вченого

О. Бай, А. Токунова
*Включення аспекту поваги
 бізнесом прав людини у програмах
 підготовки вищої школи:
 актуальність та засоби.....*138

О. Березніков
*Польський досвід криміналізації
 поруги над могилою.....*146

В. Богомолова
*Окремі історико-теоретичні
 аспекти розвитку он-лайн
 кредитування в Україні.....*153

Д. Волошинов
*Місце інституту
 неплатоспроможності фізичних
 осіб у системі права України.....*161

І. Глуценко
*Неналежне виховання як ознака
 причинно-наслідкового зв'язку
 у заподіянні шкоди малолітніми
 та неповнолітніми особами *168

О. Григорашенко
*Щодо виявлення та документування
 злочинів, пов'язаних з ухиленням
 від сплати податків у сфері
 екологічного оподаткування,
 та визначення їх підслідності.....*177

Є. Желновач
*Інформаційне суспільство
 в умовах війни: українські реалії
 та правові аспекти.....*184

С. Ковмир
*Керування ризиками
 під час реалізації програм
 захисту учасників
 кримінального судочинства.....*192

О. Меленко
*Правовідносини у сфері
 стратегічних комунікацій:
 підходи до формування складових...* 202

Ю. Мерденов
*Гарантії роботи наставників
 як спосіб зміцнення
 інституту наставництва
 в Національній поліції.....* 212

М. Рафальський
*Правопорушення
 в децентралізованих системах *219

А. Фокіна
*Юридичні гарантії політичних
 прав громадян України:
 теоретичні підходи до розуміння....*231

І. Цуняк
*Форвардний контракт за цивільним
 законодавством України.....*239

ДИСКУСІЇ

О. Радзівілл, І. Толкачова
*«Європеїзація» – як задекларована
 мета і як об'єктивна реальність.....*251

CONTENTS

METHODOLOGY OF THEORY AND PRACTICE OF JURISPRUDENCE

Hedulianov V.
*Institute of representative democracy
as an institute of constitutional
law of Ukraine as a branch of law.....7*

Melnyk V.
*The Peace of Nisibis (298 AD):
the issues of international legal
personality in the relations
between the Roman Empire
and Sasanian Iran..... 14*

PROBLEMS AND JUDGMENTS

Volkova D.
*Classification of Religious
Organizations in Ukraine..... 23*

Hres Yu., Chumak S., Holod O.
*On some features of the modern
understanding of the essence
and forms of the use of special
knowledge in criminal proceedings..... 29*

Kalitenko O.
*Self-regulation in digital inheritance:
individual aspects..... 38*

Koroied S.
*Application of the principle
of procedural economy in civil
proceedings under martial law.....45*

Maksymtseva N.
*Political Leadership in the Electoral
Process as a Form of Realization
of Gender Rights: Legal Aspect.....53*

Pecherova N.
*Peculiarities of defining non-original
objects generated by a computer
program, disposal of non-original
objects generated by a computer
program on the example
of certain types of contracts.....60*

**Rakipova I., Pidgorodynska A.,
Melnyk A.**
*Concerning individual rights
of the victim and prevention
of his secondary victimization.....71*

Slobodianuk M.
*The National police of Ukraine
as a subject of the provision
of public services.....79*

Tsybulnyk N.
*Regulatory and legal characteristics
of the legislative system ensuring
security sector activities
and management..... 85*

Iarmolenko O.
*Place of creditors
in the system of participants
in bankruptcy proceedings.....94*

UKRAINE AND THE WORLD

Dulskiy O.
*Role of ECHR practices in development
of European standards for forensic
support of evidence collection
by the investigator.....101*

Makharynets D.
*On the issue of the model
of the Special International
Tribunal from Ukraine..... 109*

Mishyna N.
*Constitutional problems of political
parties: European Court
of Human Rights' case law.....116*

Pereverzieva O., Omelchenko N.
*International legal standards
of human rights at sea: prospects
for development in Ukraine.....123*

Safonchuk O.
*Obligatory legal relations
under Roman private law 130*

TRIBUNE OF YOUNG SCIENTIST

Bai O., Tokunova A.
*Incorporating business respect
for human rights into higher
education programs:
relevance and means..... 138*

Bereznikov O.
*Polish experience
of criminalizing grave desecration.....146*

<p>Bohomolova V. Individual historical and theoretical aspects of the development of online lending in Ukraine.....153</p> <p>Voloshynov D. Place of the institute of insolvency of natural persons in the legal system of Ukraine.....161</p> <p>Hlushchenko I. Improper education as a sign of causal relationship in causing harm to minors and minors.....168</p> <p>Hryhorashchenko O. On detecting and documenting crimes related to tax evasion in the field of environmental taxation and determining their jurisdiction.....177</p> <p>Zhelnovach Ye. Information society in the conditions of war: Ukrainian realities and legal aspects.....184</p> <p>Kovmyr S. Risk management during implementation of participants.....192</p> <p>Melenko O. Legal relations amidst strategic communications: approaches to shaping components ..... 202</p>	<p>Merdenov Yu. Guarantees of work of mentors as a way to strengthen the institution of mentoring in the National Police..... 212</p> <p>Rafalskyi M. Offenses in decentralized systems.....219</p> <p>Fokina A. Legal guarantees of political rights of Ukrainian citizens: theoretical approaches to understanding .....231</p> <p>Tzunyak I. Forward Contract under Civil Law of Ukraine..... 239</p> <p>DISCUSSIONS</p> <p>Radzivil O., Tolkachova I. “Europeanization” – as a declared goal and as an objective reality.....251</p>
--	--

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 352.001

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2023.1>

В. Гедульянов,
кандидат юридичних наук

ІНСТИТУТ ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ ЯК ІНСТИТУТ ГАЛУЗІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Інституту представницької демократії як інституту галузі конституційного права України властиві основні ознаки цієї галузі національної системи права. Одним з дослідників, який аналізував галузь конституційного права України на монографічному рівні, був професор В.Л. Федоренко. На підставі своїх розробок він дійшов висновку, що це «провідна галузь вітчизняного публічного права, норми якої визначають і гарантують конституційно-правовий статус людини, насамперед її права та свободи; конституційні основи розвитку і взаємодії громадянського суспільства та Української держави; конституційно-правовий статус суб'єктів публічної влади в Україні – народу, держави, територіальних громад, а також політичні та інші найважливіші суспільні відносини в економічній, соціальній, культурній (духовній), екологічній, інформаційній та інших сферах життя і діяльності суспільства та держави» [1, с. 11]. Слід погодитись з цим визначенням та охарактеризувати деякі з ознак галузі, які мають особливе значення для дослідження такого її інституту, як інститут представницької демократії. Це є важливим науковим завданням, яке сприятиме практичному завданню – подальшому

удосконаленню норм цього інституту з метою подальшої розбудови демократичної держави в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику, пов'язану з характеристикою галузі конституційного права України та її окремих інститутів, розглядала низка дослідників (дивись, наприклад, [2 – 5]). При написанні статті було використано праці В.Л. Федоренка, М.П. Орзіх, А.Р. Крусян, А.О. Селіванова, Т.С. Подорожної та інших вчених. Однак, вони не аналізували зв'язок між галуззю конституційного права України як цілим та інститутом представницької демократії як частиною цього цілого.

Метою статті є виявити та охарактеризувати ті ознаки галузі конституційного права України, які є важливими для врахування при дослідженні такого інституту цієї галузі, як інститут представницької демократії.

Основний текст. З числа багаточисленних основних та другорядних ознак галузі конституційного права України для врахування при дослідженні такого інституту цієї галузі, як інститут представницької демократії, важливим є лише деякі з ознак.

1. Профільюючий характер галузі конституційного права України.

Варто підкреслити, що профілюючий характер галузі конституційного права України відзначається через кілька важливих рис, які роблять цю галузь права центральною для всієї національної системи права:

- політизація: конституційне право як галузь суттєво політизоване, оскільки воно визначає основні принципи та структуру органів публічної влади в країні. Загальновідомим є той факт, що в Конституції України закріплені принципи демократії, республіканізму, правової держави і пріоритету прав і свобод людини і громадянина. Ці принципи мають пряий вплив на органи публічної влади, виборчі процедури та політичний процес загалом;

- джерельна база: джерельна база конституційного права України включає Конституцію 1996 року, міжнародні договори, закони та інші нормативні акти, які регулюють відносини у сфері правового регулювання. Конституція України є найважливішим джерелом, оскільки вона містить у своїх положеннях фундаментальні конституційні принципи, але також важливі інші нормативні акти, які розширюють і деталізують ці принципи як в рамках конституційного законодавства, так і інших галузях законодавства;

- особливості предмету правового регулювання: узагальнюючи, можна сформулювати, що конституційне право визначає структуру і повноваження органів публічної влади у державі, а також основи правового становища особистості, ядром якого є права і свободи людини і громадянина;

- «каркас» для інших галузей: як наслідок вищезазначеного, конституційне право виступає як "каркас" або "профіль" для багатьох інших галузей національної системи права. Воно визначає загальні принципи та правові норми, які мають застосовуватися в інших галузях, таких як

цивільне, кримінальне, адміністративне, податкове право тощо.

2. Установчий характер галузі конституційного права України, який обумовлений переважно особливостями її джерельної бази, але не лише ними.

Установчий характер галузі конституційного права України вказує на те, що ця галузь права визначає фундаментальні принципи, структуру та основи правового порядку в країні. Вона має вирішальне значення для функціонування суспільства та держави. До числа найважливіших аспектів установчого характеру галузі конституційного права України відносять: встановлення її нормами конституційних основ держави та суспільства, включаючи принципи демократії, правової держави, республіканізму та пріоритету прав і свобод людини і громадянина; гарантування прав людини і громадянина шляхом визначення основ конституційного становища особистості в Україні; визначення структури та функцій органів публічної влади в країні; зміцнення правового порядку; захист Конституції України. Усі ці аспекти роблять конституційне право України установчою галуззю права, яка формує фундаментальні принципи та структуру правового порядку в країні. Вона визначає основи державного та суспільного ладу, права і свободи людини і громадянина, функціонування держави та її органів, і забезпечує збереження конституційних цінностей та норм у суспільстві. А також доречно врахувати зауваження дослідника Р.Г. Галюка щодо того, що ця галузь має установчий характер тому, що «вона не є наслідком інтеграційних процесів» [6, с. 9] – навіть у випадку інтенсифікації процесу європейської інтеграції України саме ця галузь збереже найбільший відсоток положень, які

3. Фундаментальний характер галузі конституційного права України.

Фундаментальний характер галузі конституційного права України вказує на те, що ця галузь права займає важливе місце у системі права України і визначає її основи, структуру та принципи. Ось деякі ключові аспекти фундаментального характеру конституційного права:

- Конституція 1996 року як основне джерело норм конституційного права: Конституція України є основним законом країни та базою для всіх інших законів та нормативних актів. Вона визначає конституційні принципи та основи правопорядку, які повинні дотримуватися всіма іншими галузями права;

- вища юридична сила норм Конституції України: фундаментальний характер конституційного права передбачає, що жодний інший закон чи нормативний акт не може суперечити Конституції;

- захист конституційних цінностей: конституційне право забезпечує захист фундаментальних конституційних цінностей, таких як права людини, демократія, правова держава, та республіканізм. Воно гарантує, що ці цінності залишаються недоторканими;

- гарантування прав та свобод людини і громадянина: конституційне право встановлює права та свободи людини і громадянина, а також передумови їх надання (положення про громадянство, наприклад), основи їх гарантування;

- основи юридичної організації держави: конституційне право встановлює структуру органів держави, розподіл влади між органами державної влади та місцевого самоврядування, а в межах державної влади – розподіл влади між органами різних гілок влади, а отже – щодо цих органів встановлює їх повноваження тощо.

Фундаментальний характер конституційного права України підкреслює її важливість як провідної, профільної галузі права, яка визначає основи та цінності суспільства, пра-

вового порядку та прав людини в країні. Галузь конституційного права є невід'ємною частиною правової системи та гарантує стабільність та захист основних прав і свобод людини і громадянина.

4. Інтегративний характер галузі конституційного права України.

В українських сучасних конституційно-правових дослідженнях підкреслюється, що «конституційне право виконує інтегративну функцію по відношенню до інших галузей права, які не інтегрують, а диференціюють правовий матеріал» [7, с. 5]. Ця галузева ознака є важливою при дослідженні такого інституту галузі конституційного права, як інститут представницької демократії, а її сутність полягає у наступному.

Інтегративний характер галузі конституційного права України вказує на те, що ця галузь права є складною та включає в себе велику кількість аспектів, які об'єднуються в єдину систему. Це дозволяє розглядати конституційне право як інтегрований комплекс норм, принципів і процедур, які взаємодіють між собою та з іншими галузями права. Ось деякі ключові аспекти інтегративного характеру конституційного права України:

- взаємозв'язок з іншими галузями права: конституційне право взаємодіє з іншими галузями права, такими як цивільне право, кримінальне право, адміністративне право, податкове право та інші. Воно визначає загальні принципи та положення, які повинні бути враховані при розробці, застосуванні та інтерпретації норм права в цих галузях;

- взаємодія (комунікація) з іншими джерелами права: конституційне право включає до своєї джерельної бази Конституцію України, міжнародні договори, закони та інші нормативні акти. Важливим аспектом є інтеграція положень міжнародного, особливо європейського права в національну систему права, що дозволяє забезпечити відповідність законів

інститутів, органів місцевого самоврядування, їх відповідності суспільним потребам та інтересам» [9, с. 22]. Це обумовлює актуальність досліджень інституту представницької демократії як одного з інститутів галузі конституційного права України.

Профільюючий характер галузі конституційного права України обумовлює високий рівень політизації положень інституту представницької демократії, а також наявність серед джерел норм цього інституту Конституції України; установчий характер галузі конституційного права України обумовлює сутність та зміст норм інституту представницької демократії та їх юридичну силу; фундаментальний характер галузі конституційного права України обумовлює місце та значення інституту представницької демократії серед інших публічно-правових та приватно-правових інститутів, норми яких регламентують порядок формування та функціонування органів публічної влади; інтегративний характер галузі конституційного права України обумовлює багаторівневу внутрішню структуру інституту представницької демократії; високий рівень аксіологічного навантаження галузі конституційного права України обумовлює наявність у складі інституту представницької демократії значної кількості норм-принципів (норм, які закріплюють принцип демократизму, принцип народовладдя, принцип республіканізму, принцип поділ державної влади на три гілки та інші).

Метою статті є виявити та охарактеризувати ті ознаки галузі конституційного права України, які є важливими для врахування при дослідженні такого інституту цієї галузі, як інститут представницької демократії. Проблематику, пов'язану з характеристикою галузі конституційного права України та її окремих інститутів, розглядала низка дослідників. Однак, вони не аналізували зв'язок між галуззю конституційного права України як цілим та інститутом представницької демократії як частиною цього цілого.

Узагальнено, що конституційне право України відзначається своєю політизацією, джерельною базою та роллю "каркасу" для інших галузей права. Воно має вирішальний вплив на політичну систему, правовий порядок та права громадян в країні. З числа багаточисленних основних та другорядних ознак галузі конституційного права України для врахування при дослідженні такого інституту цієї галузі, як інститут представницької демократії, важливим є лише деякі з ознак.

Резюмовано, що профільюючий характер галузі конституційного права України обумовлює високий рівень політизації положень інституту представницької демократії, а також наявність серед джерел норм цього інституту Конституції України; установчий характер галузі конституційного права України обумовлює сутність та зміст норм інституту представницької демократії та їх юридичну силу; фундаментальний характер галузі конституційного права України обумовлює місце та значення інституту представницької демократії серед інших публічно-правових та приватно-правових інститутів, норми яких регламентують порядок формування та функціонування органів публічної влади; інтегративний характер галузі конституційного права України обумовлює багаторівневу внутрішню структуру інституту представницької демократії; високий рівень аксіологічного навантаження галузі конституційного права України обумовлює наявність у складі інституту представницької демократії значної кількості норм-принципів (норм, які закріплюють принцип демо-

кратизму, принцип народовладдя, принцип республіканізму, принцип поділ державної влади на три гілки та інші).

Ключові слова: демократія, представницька демократія, принцип народовладдя, народний суверенітет, влада народу, інститут конституційного права, галузь конституційного права.

Hedulianov V. Institute of representative democracy as an institute of constitutional law of Ukraine as a branch of law

The purpose of the article is to identify and characterize those features of the branch of constitutional law of Ukraine that are important to take into account when studying such an institute of this branch as the institute of representative democracy. A number of researchers considered the issues related to the characteristics of the branch of constitutional law of Ukraine and its individual institutes. However, they did not analyze the connection between the branch of constitutional law of Ukraine as a whole and the institute of representative democracy as a part of this whole.

It is summarized that the constitutional law of Ukraine is distinguished by its politicization, source base and role of "framework" for other branches of law. It has a decisive influence on the political system, legal order and rights of citizens in the country. Among the many main and secondary features of the branch of constitutional law of Ukraine, only some of the features are important to take into account when studying such an institution of this field as the institute of representative democracy.

It is summarized that the profiling nature of the branch of constitutional law of Ukraine determines the high level of politicization of the provisions of the institute of representative democracy, as well as the presence

among the sources of norms of this institute of the Constitution of Ukraine; the constitutional nature of the branch of constitutional law of Ukraine determines the essence and content of the norms of the institute of representative democracy and their legal force; the fundamental character of the branch of constitutional law of Ukraine determines the place and importance of the institute of representative democracy among other public-law and private-law institutions, the norms of which regulate the procedure for the formation and functioning of public authorities; the integrative character of the field of constitutional law of Ukraine determines the multi-level internal structure of the institute of representative democracy; the high level of axiological load of constitutional law as a branch of Ukrainian legal system determines the presence in the institute of representative democracy of a significant number of norms and principles (norms that establish the principle of democracy, the principle of people's rule, the principle of republicanism, the principle of dividing state power into three branches, and others).

Key words: democracy, representative democracy, the principle of people's power, people's sovereignty, people's power, institute of constitutional law, branch of constitutional law.

Література

1. Федоренко В. Л. Конституційне право України : підручник. К.: Видавництво Ліра-К, 2016. 616 с.
2. Qaracayev C. Local Self-government in the Republic of Azerbaijan: Problems of the Administrative Supervision. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2022. № 57. С. 24-27.
3. Mishyna N. V. Role of local and regional authorities in the implementation of

ECtHR judgments: bibliographical review. Юридичний вісник. 2023. № 3. С. 146-151.

4. *Mishyna N. Ukrainian Legislation on Associations: Constitutional Axiology And The European Court Of Human Rights' Case Koretskyu and Others v. Ukraine. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. Т. 31. С. 57-63.*

5. *Qaracayev C. Individual constitutional complaint in the Republic of Azerbaijan. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2023. № 63. С. 34-37.*

6. *Галюк Р.Г. Традиційні та інноваційні підходи до систематизації українського права. Науковий вісник Ужгород-*

ського національного університету. Серія Право. 2014. Вип. 29. Ч. 2. Т. 1. С. 7-11.

7. *Орзіх М. П., Крусян А.Р. Сучасний конституціоналізм в Україні. Вступ до українського конституційного права : монографія. К.: Алерта, 2006. 290 с.*

8. *Подорожна Т.С. Теоретико-прикладні засади конституціоналізації правової системи та модернізації Конституції: монографія. Львів: ПАІС, 2014. 308 с.*

9. *Селіванов А. О. Конституційні проблеми в сучасній теорії права: доктрина стабільності та охорони Конституції України в контексті її модернізації та ефективного конституційного правосуддя. К.: Логос, 2012. 152 с.*

УДК 341.382:341.383:327.2

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2023.2>**В. Мельник,**

кандидат політичних наук, юрист,
головний редактор журналу «Аннали юридичної історії»,
лауреат премії імені Миколи Лукаша за переклади з латини,
член Американського товариства юридичної історії,
асистент кафедри політології
філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

НІСІБІСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР 298 РОКУ: ПИТАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ У ВІДНОСИНАХ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ТА САСАНІДСЬКОГО ІРАНУ

Постановка проблеми. Історія розвитку теорій міжнародної правосуб'єктності важлива для розуміння еволюції поняття «держава» [1]. По-перше, досвід римсько-імперського тлумачення міжнародної правосуб'єктності дозволяє зробити висновки щодо універсалістських («екуменічних») претензій Імператорського Риму [2, р. 19-45]. По-друге, становлення римських теорій і практик міжнародного права нерозривно пов'язане з геополітичним протистоянням претензіям східного сусіда – Ірану Династії Сасанідів (офіційна назва – «Ераншахр») [3, с. 797-824]. Відтак, скрупульозний аналіз римського погляду на дискурс міжнародної правосуб'єктності видається можливим тільки за умови дослідження римсько-перської дипломатії [політичний аспект: 4, р. 72-127; цікавий елемент релігійного аспекту: 5, с. 31].

Мета статті – аналіз передумов, змісту та юридичних інтерпретацій Нісібіського мирного договору (298 рік) між Римською імперією і Сасанідським Іраном на підставі текстових фрагментів римсько-візантійського хроніста Петра Патрикія (роки життя: бл. 500-565) [5, Petrus Patricius, Fragment 13], історіографічних згадок Амміана Марцелліна

(роки життя: бл. 330-400) [6, Amm. Marc. XXV. 7. 9], Іоанна Антіохійського (роки життя: бл. 590-640) [7].

Виклад основного матеріалу. Після Міланської наради зі співправителем Максиміаном¹, імператор-домініс Діоклетіан активізував роботу над адміністративно-територіальною реформою (інституціоналізацією префектур, діоцезів) [8, с. 26]. Як результат встановлення публічно-правового режиму доміну і розподілення імператорських повноважень за типом тетрархії², обидві Римські Вірменії (провінції) виявилися частинами префектури «Схід» [9, р. 184-185³]. У відповідь, війська іранської Династії Сасанідів вперше спробували відновити *status quo* [10], що передувало перемир'ю з Діоклетіаном від 286 року [11, р. 106; 12, Eutropius, Breviarium. IX. 22].

Впродовж 290-х рр., вірменські федерати Римської імперії уже змогли декілька разів самостійно від-

¹ Йдеться про нараду Діоклетіана, Максиміана та представників Римського Сенату в 291 р.

² Запровадження тетрархії сталося 1 березня 293 р.

³ Використовуючи в т. ч. наведену в посиланні аргументацію, вважаю, що префектури інституціоналізувалися саме в період правління Діоклетіана. Під час імператорства Константина Святого (306-337) вони тільки здобули чіткішу формалізацію.

бити атаки сасанідського шахіншаха Нарсеса (роки правління: 292-300) [6, Амт. Магс. XXIII]. Та й внутрішні усобиці Династії Сасанідів не сприяли зосередженню офіційного Ктесифона на проблемі приналежності Вірменії.

Єгипетська кампанія з придушення квазісепаратистських виступів 297-298 років [13, р. 25-38] та Єгипетський Едикт імператора Діоклетіана 298 р. [14, р. 179] остаточно запевнили іранського шахіншаха Нарсеса в необхідності масштабного військового вторгнення вглиб новоявленої префектури «Сходу». Дочекавшись моменту, коли Діоклетіан з усією польовою армією рушив до бунтівного Єгипту, шахіншах Нарсес атакував Вірменію та Сирію [6, Амт. Магс. XXIII. 5. 11; 12, Eutropius, Breviarium. IX. 22], завдавши нищівної поразки базилевсу Тиридату III (роки правління: 287-330) [15].

До речі, вирушаючи походом до Єгипту [13, р. 25], Діоклетіан попередньо викликав із Сірмія (нинішня сербська Сремська Митровиця) власного зятя – цезаря-тетрарха Галерія [16]. Останній дав клятву захищати «ціною життя» всю лінію ірано-візантійського кордону. Це Галерій і спробував зробити, вдаривши мобільними загонами по авангарду військ Нарсеса в межах Вірменії. Завдяки вмілому командуванню молодшого цезаря Галерія, наприкінці 297-го р. Тиридат III триумфально відновив своє володарювання у т. зв. «Великій Вірменії». Проте, поки Галерій мужньо протистояв добре підготованим ар'єргардам ірансько-сасанідських військ поблизу вірменського нагір'я, основні перські сили встигли рушити прямісінько до центральної Сирії [12, Eutropius, Breviarium. IX. 22].

Військова ситуація розвивалася нестабільно. Впродовж трьох подальших битв, армія Галерія була вщент розгромлена персами, тоді як столиця Римської Сирії Антіохія потрапила в загрозове становище. Її захоплення Нарсесом видавалося всього

лише питанням часу [12, Eutropius, Breviarium. IX. 24].

Отже, верховний правитель Діоклетіан вимушено полишив єгипетські справи, «новонавернених» нубійських федератів і вкрай вигідну ефіопську дипломатію [17, р. 131], зосередивши всі сили східної польової армії Риму навколо порятунку Сирії [18, р. 149-150]. На момент прибуття основних підрозділів Діоклетіана, молодший цезар Галерій уже втратив Месопотамію. Крім того, союзні вірмени, які раніше отримали від Галерія повноцінну військову допомогу, передбачену для клієнтів/федератів, несподівано посіли вичікувальну позицію⁴.

Повернення Діоклетіана до Сирії значно покращило ситуацію. До верховного правителя долучилися племена арабських федератів, окремі вірмени також визнали зверхність командування домініуса; прибули додаткові війська з префектури Іллірик (тобто з теренів Балканського півострова) [12, Eutropius, Breviarium. IX. 25. 1].

Усвідомлюючи потребу публічного осуду, Діоклетіан демонстративно визнав цезаря-імператора Галерія «винним» у тому, що молодший співправитель залишив Сирію та Месопотамію без належного захисту. Хроніст Амміан Марцеллін навіть стверджував, нібито Діоклетіан примусив цезаря Галерія йти за своєю колісницею кілька кілометрів пішки. При цьому, Галерій залишався одягненим у всі належні відзнаки імператорського достоїнства [6, Амт. Магс. XVI. 11. 10].

Отже, Діоклетіан взяв під самостійне командування головні східні війська, тоді як цезареві Галерію довірив допоміжний 25-тисячний

⁴ Надалі вірменські воєначальники неодноразово декларуватимуть нейтралітет якраз у моменти найвищої напруги римських військових потуг. Достатньо пригадати 363 рік – невдалий перський похід Юліана Відступника (роки правління: 361-363), що закінчився загибеллю імператора.

ням римських імператорів; на теренах юрисдикції вірменських «базилевсів» вважалося чинним римське право [22, р. 29-31];

5) делімітацію кордону Римської імперії та Сасанідського Ераншахру вздовж річки Тигр;

6) делімітацію кордону Вірменської базилеї (клієнта Римської імперії) та Сасанідського Ераншахру вздовж адміністративних меж іранської сатрапії Мідії;

7) визнання Римською імперією Ктесифона столицею Сасанідського Ераншахру (Ірану) та, як наслідок, виведення римських окупаційних легіонів із міста;

8) офіційну відмову Династії Сасанідів від історичних прав Ірану на Месопотамію;

9) здобуття римськими імператорами санкціонованого Династією Сасанідів права споруджувати фортифікаційні укріплення в провінціях Месопотамія, Осроена, Сирія, Аравія [23];

10) офіційну відмову Сасанідського Ераншахру від будь-яких претензій на прикордонне місто-фортецю Нісібіс (місце проведення переговорів та підписання договору);

11) місто-фортеця Нісібіс набувало статусу торговельної факторії та єдиного законодавчо врегульованого місця римсько-іранської торгівлі [18, р. 151]⁶;

12) Сасанідський Ераншахр добровільно передавав «у вічне володіння» Римській імперії провінції – Арзанену, Интилену, Софену, Забдіккену, Кордуену [5, Petrus Patricius, Fragment 13].

Всі наведені умови є пунктами головного міжнародно-правового акту доби імператора Діоклетіана (284-305 рр.). Також дана міжнародна угода виступає першою фік-

сованою домовленістю Римської імперії з рівноправним суб'єктом системи міжнародних відносин від часу запровадження політичного режиму доміанату (після 1 березня 293 року) [24, р. 70-114].

Нісібіський мирний договір 298 р. задекларував ряд принципово важливих юридичних моментів. **По-перше**, Римська імперія, хоч і завдала Ірану надзвичайно потужної поразки, окупувавши іранську столицю [19, Rufi Festi breviarium, XXV], але ставилася до юрисдикційних прав Династії Сасанідів цілком толерантно. Сасанідський Ераншахр сприймався Діоклетіаном, тетрархами і Римським Сенатом в якості політичного утворення, повністю рівноцінного Римській імперії та повноцінно правосуб'єктного в системі світової («ойкуменічної») дипломатії [25, с. 27].

По-друге, Сасанідський Ераншахр, незважаючи на публічно заявлені історичні територіально-правові претензії, визнав Римську імперію наділеною правом володіння щодо Близького Сходу, Закавказзя і Великої Вірменії [5, Petrus Patricius, Fragment 13]. В цьому сенсі, Сасанідський Ераншахр так само проголошував Римську імперію політико-юридичною силою, «рівноцінною» та «рівноправною» собі.

З погляду сучасної юриспруденції, Римська імперія та Ераншахр в угоді 298 р. домовилися вважати одне одного «державами». Відбувся факт взаємного юридичного визнання «республік» (так латиною звучить звичне нам модерне поняття «державність» [25, с. 21]). В рамках цього факту взаємного визнання, інші учасники та фігуранти переговорів констатувалися апіорі залежними чи підлеглими – або підлеглими Риму, або залежними від Ераншахру.

До речі, так звана «Велика Вірменія» виявилася «Великою» виключно географічно, що, втім, також залишається історіографічно дискусійним питанням [26, р. 77]. Землі «Великої

⁶ В інших містах, виходячи з тексту угоди, римсько-іранська офіційна торгівля заборонялася, що робило Нісібіс єдиним легальним перевалочним пунктом для всієї месопотамської гілки Великого шовкового шляху.

[73, р. 1-14]. Для прикладу, сусідня з «Великої Вірменією» Мідія була сатрапією зі своїми локальними політичними елітами, правління місцевої шахської династії, підпорядковуючись столичному Ктесифону суто формально.

Питання приналежності та вищої юрисдикції у Вірменії чи Іберії, актуалізовані Нісібіським мирним договором 298 року, підкреслюють децентралізований і цілковито федеративний характер юридичного устрою для обох повноцінних суб'єктів пізньоантичного міжнародного права – Римської імперії та Перського шахіншахства.

Підсумок. Взаємне визнання високими договірними сторонами тексту Нісібіського мирного договору автоматично підтверджувало поділ сфер впливу на Аравійському півострові, де східна частина арабських кочівників підкорилася Династії Сасанідів, а західні арабські племена підпорядкувалися правовому режиму римських федератів. Вже наступного 299-го року Діоклетіан ініціював будівництво грандіозних фортифікаційних споруд поміж містами Дамаск, Пальміра та Сура, створюючи суцільний «*limes*». Новоявлена система фортифікацій отримала назву «*Strata Diocletiana*», багато її укріплених пунктів збереглися й досі. В будь-якому разі, фортифікаційне облаштування «*Strata Diocletiana*» узгоджувалося з текстом укладеного Нісібіського мирного договору. Проте, окрім протистояння відродженню сасанідської військової загрози, будівництво мало на меті ще й обмеження безконтрольного проникнення кочівників-бедуїнів до Сирії. Загрозою вважалися як араби, що клятвою заприсяглися у відданості Династії Сасанідів, так і римські союзники-араби, федератська відданість котрих усе ще залишалася під питанням [4]¹⁰.

¹⁰ Так звані «араби-Гассаніди» неодноразово доводили свою відданість Римській імперії в подальших війнах із Сасанідським Іраном.

Обумовлений особливо економічний статус фортеці Нісібіс пояснювався спробами августа Діоклетіана припинити нелегальну торгівлю та контрабанду товарів. Імператорська жорстка позиція щодо боротьби з контрабандою відома завдяки «Єгипетському Едикту» (опублікований на початку 298-го року).

В *Єгипті*, за допомогою інституціоналізації нових федератських взаємин із африкансько-нубійськими племенами (блемміями [14, р. 17-18], нобатами [30, р. 16-17]), переговорів із Ефіопією-Аксумом, Діоклетіан прагнув реалізувати давню мрію своїх попередників-імператорів – повністю підпорядкувати імператорському фіску морську торгівлю акваторії Червоного моря.

У *месопотамському Нісібісі*, в свою чергу, Діоклетіан намагався заснувати перевалочний пункт для ринку китайських і середньоазійських товарів, що традиційно переправлялися іранським транзитом до узбережжя Середземного моря.

До речі, в 298 р. Діоклетіан врахував перські побажання: будь-які римські (середземноморські) товари, на підставі укладеного договору, могли законно потрапити до Персії лише через митницю Нісібіса [18, р. 151]. Відповідно, ані «Велика Вірменія», ані «Іберійське архонтство» (Грузія) не отримували імператорського дозволу на прями торговельні відносини з Іраном. Найближчими десятиліттями всі офіційні імпортно-експортні операції Риму та Персії жорстко зосереджувалися в Нісібіській факторії.

Стаття присвячена важливим аспектам теорії та історії міжнародного права доби пізньої античності. В фокусі авторської уваги перебуває 298 рік нашої ери та укладення мирної угоди між Римської імперією і Сасанідським Іраном у месопотамському місті Нісібіс. Характеризуються ключові події римсько-перської війни 296-298

років н. е., вплив адміністративних реформ Діоклетіана та запровадження режиму тетрархії у Римській імперії. Відзначено політичну роль молодшого співправителя – імператора Галерія. Серія успішних військових дій 297-298 років дозволила римлянам захопити столицю Ірану (Ктесифон). Отже, Нісібіський мирний договір визначив ряд фундаментальних положень, що стосувалися сфери історичних територіальних прав тогочасних держав. Головне: Сасанідський Іран відмовився від права власності стосовно Грузії та Вірменії. Відповідно, правителі Вірменії і Грузії підпорядкувалися Римській імперії з точки зору офіційної перської влади. Кордон поміж Римською імперією та Сасанідським Іраном формально встановлювався вздовж річки Тигр. Крім того, до юрисдикції Римської імперії передавалися великі райони Месопотамії. Натомість Діоклетіан уповноважив свого представника визнати тимчасово окупований римлянами Ктесифон іранською столицею. Водночас, про відмову римлян від формальних претензій на область Вавилонії не йшлося. В Осроені, Месопотамії, Сирії та Аравії римська влада почала спорудження масштабної лінії фортифікаційних укріплень. На окрему увагу заслуговує спеціальний статус прикордонного римського міста Нісібіс. Завдяки мирній угоді 298 року, це місто перетворювалося на факторію, здобувало привілей єдиного законодавчо врегульованого місця римсько-іранської торгівлі. Відтак, Нісібіс претендував на положення перевалочного центру караванного маршруту – Великого шовкового шляху. В будь-якому разі, Нісібіський мирний договір 298 р. декларував факт взаємного визнання правової суб'єктності Римською імперією та Іраном Сасанідів. Обидва політичні утворення іденти-

фікували себе повноцінними державами. Як рівноправні учасники міжнародних правовідносин, Іран і Рим продемонстрували пріоритет власного диктату над правами залежних політичних утворень (для прикладу, Вірменії чи Грузії).

Ключові слова: Нісібіський мирний договір, міжнародна правосуб'єктність, Римська імперія, Сасанідський Іран, історичне право держави на територію.

Melnyk V. The Peace of Nisibis (298 AD): the issues of international legal personality in the relations between the Roman Empire and Sasanian Iran

The article is devoted to important aspects of the theory and history of international law of late antiquity. The focus of the author's attention is the year 298 AD and the Conclusion of a Peace Agreement between the Roman Empire and Sasanian Iran in the Mesopotamian city of Nisibis. The key events of the Roman-Persian war of 296-298 AD are characterized, as like as the influence of Diocletian's administrative reforms and the introduction of the tetrarchy regime in the Roman Empire. The political role of Diocletian's junior co-ruler – Emperor Galerius is noted. A series of successful military operations in 297-298 AD allowed the Romans to capture the capital of Iran (Ctesiphon). So, the Nisibis Peace Treaty defined several fundamental provisions related to the sphere of historical territorial rights of the states of that time. The main treaty article: Sasanian Iran renounced its ownership of Georgia and Armenia. Accordingly, the rulers of Armenia and Georgia were subject to the Roman Empire from the point of view of official Persian authority. The border between the Roman Empire and Sasanian Iran was formally established along the Tigris River. In addition, large areas of Mesopotamia were transferred to

the jurisdiction of the Roman Empire. Instead, Diocletian authorized his representative to recognize Ctesiphon, temporarily occupied by the Romans, as the Iranian capital. At the same time, there was no talk of the Romans renouncing formal claims to the region of Babylonia. In Osroene, Mesopotamia, Syria, and Arabia, the Roman authorities began to build a large-scale line of fortifications. The special status of the border Roman city of Nisibis deserves historical attention. Thanks to the peace agreement of 298 AD, this city turned into a factory and gained the privilege of being the only legally regulated place of Roman-Iranian trade. Therefore, Nisibis claimed the position of transshipment center of the caravan route – the Great Silk Road. In any case, the Peace of Nisibis 298 AD declared the fact of mutual recognition of legal subjectivity by the Roman Empire and Sasanian Iran. Both political entities identified themselves as full-fledged states. As equal participants in international legal relations, Persia and Rome demonstrated the priority of their dictates over the rights of dependent political entities (for example, Armenia or Georgia).

Key words: Peace of Nisibis (298 AD), international legal personality, Roman Empire, Sasanian Iran, historical territory rights of the political entities.

Література

1. Мельник В. М. Еволюція міжнародно-правового статусу Ватикану: історія, сьогодення, українські акценти. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2017. 192 с.
 2. Gonzales Antonio. Citoyenneté, universalisme et cosmopolitisme stonciens: le cas romain. // ARYS. Antigüedad: Religiones Y Sociedades. 2019. Vol. 16. Pp.19-45.
 3. Ўсел Muhammet. İdeolojinin Coğrafi Tezahürü: Ērān Ud Anērān. // Tarih İncelemeleri Dergisi. 2021. Cilt: 36. Sayı: 2. S. 797-824.

4. Fisher Greg. *Between Empires: Arabs, Romans, and Sasanians in Late Antiquity*. Oxford Classical Monographs. Oxford: Oxford University Press, 2011. XVI+254 pp.

5. де Фріс Вільгельм. Рим і Патріярхати Сходу. Переклад з німецької О. Конкевича, С. Матіяш. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2015. 416 с.

6. Banchich Thomas M. *The Lost History of Peter the Patrician: An Account of Rome's Imperial Past from the Age of Justinian*. London-New York: Routledge, 2015. XII+185 pp.

7. Ammianus Marcellinus. *Das römische Weltreich vor dem Untergang*. Върчер ьbers. von Otto Veh und erl. Gerhard Wirth. München: Artemis, 1974. XXX+950 s.

8. Mariev Sergei. *Ioannis Antiocheni fragmenta quae supersunt*. Corpus fontium historiae Byzantinae 47. Berlin-New York: Walter de Gruyter, 2008. X+599 s.

9. Мельник В. М. Республіканський характер Римської імперії: принципат і домінат як публічно-правові режими. // Юридичний вісник. 2023. №1. С. 21-31.

10. Kelly Ch. *Bureaucracy and Government*. // *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*. Ed. by N. Lensky. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. Pp. 183-204.

11. Weber Ursula. *Hormezd II, Künig der Künige von Ērān und Anērān*. // *Iranica Antiqua*. 2016. Bd. 51. S. 313-360.

12. *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars AD 226-363. A Documentary History*. Ed. by Michael H. Dodgeon, Samuel N. C. Lieu. London-New York: Routledge, 1994. XXIII+430 pp.

13. Bird H. W. *Eutropius: Breviarium, translated with an introduction and commentary*. Translated texts for historians 14. Liverpool: Liverpool University Press, 1993. LVII+186 pp.

14. Bowman Alan K. *The Military Occupation Of Upper Egypt In The Reign Of Diocletian*. // *The Bulletin of the American Society of Papyrologists*. 1978. Vol. 15. №1/2. Pp. 25-38.

15. Harries Jill. *Law and Empire in Late Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. X+235 pp.

16. Zuckerman Constantin. *Les campagnes des tūtrarques, 296-298. Notes de chronologie*. // *Antiquité Tardive*. 1994. Vol. 2. Pp. 65-70.

17. Leadbetter William Lewis. *Galerius and the Will of Diocletian. Roman Imperial Biographies.* London & New York: Taylor and Francis, 2009. XVI+280 pp.
18. Burstein Stanley M. *The Roman withdrawal from Nubia: A new interpretation.* // *Symbolae Osloenses.* 1998. Vol. 73. Issue 1. Pp. 125-132.
19. Southern Patricia. *The Roman Empire from Severus to Constantine.* London: Routledge, 2001. XVI+501 pp.
20. Eadie J. W. *The Breviarium of Festus. A Critical Edition with Historical Commentary.* London: University of London, The Athlone Press, 1967. XII+194 pp.
21. Williams Stephen. *Diocletian and the Roman recovery.* London-New York: Routledge, 1997. 264 p.
22. Rapp Stephen H. *The Sasanian World Through Georgian Eyes: The Iranian Commonwealth in Late Antique Georgian Literature.* Farnham, Surrey: Ashgate, 2014. XV+513 pp.
23. Dignas Beate, Winter Engelbert. *Rome and Persia in Late Antiquity. Neighbours and Rivals.* Cambridge-New York: Cambridge University Press, 2007. XVI+347 pp.
24. Fergus Millar. *The Roman near East 31 B.C. – A.D. 337.* London: Harvard University Press, 1993. XXIX+587 pp.
25. Waldron Byron. *Dynastic Politics in the Age of Diocletian (AD 284-311).* Edinburgh: Edinburgh University Press, 2022. XXII+274 pp.
26. Мельник В. М. Назви римсько-візантійських і перських політичних утворень як джерела інформації про форму держави та дискурс міжнародної правосуб'єктності (від античності до середньовіччя). // *Право та державне управління.* 2022. №2. С. 16-31.
27. Patterson Lee E. *Antony and Armenia.* // *TAPA.* 2015. Vol. 145, No. 1. Pp. 77-105.
28. Toumanoïff Cyril. *Studies in Christian Caucasian History.* Washington D.C.: Georgetown University Press, 1963. 601 pp.
29. *The Persianate World: The Frontiers of a Eurasian Lingua Franca.* Nile Green (ed.). Oakland: University of California Press, 2019. XXII+340 pp.
30. Daryaeae Touraj. *Memory and History: The Construction of the Past in Late Antique Persia.* // *Name-ye Iran-e Bastan: The International Journal of Ancient Iranian Studies.* 2001. Vol. 1, No. 2. Pp. 1-14.
31. Welsby Derek. *The Medieval Kingdoms of Nubia. Pagans, Christians and Muslims along the Middle Nile.* London: The British Museum Press, 2002. 296 pp.

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

УДК 342.727

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2023.3>

Д. Волкова,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри конституційного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

КЛАСИФІКАЦІЯ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Сучасна Україна, як і багато інших зарубіжних країн на сучасному етапі свого розвитку, стикається з різноманітними викликами і завданнями, коли йдеться про правовий статус релігійних організацій, особливо у частині їхнього впливу на суспільство. У цьому контексті дослідження системи релігійних організацій та їхньої видової класифікації стають надзвичайно важливим завданням. Ця робота присвячена аналізу системи релігійних організацій в Україні та їхнього місця в сучасному конституціоналізмі.

Сучасний конституціоналізм України визнає важливість гарантування релігійних свобод громадян. Забезпечення права на вільне вираження власної релігійної переконаності є однією з головних цілей цього напрямку. Також варто зазначити, що держава відіграє важливу роль у регулюванні відносин між релігійними організаціями і суспільством. Забезпечення релігійної нейтральності та рівних можливостей для всіх релігійних груп є ключовим завданням у контексті конституціоналізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання систематизації та класифікації у конституційному праві є доволі поширеними (дивись, наприклад, [1-6]). Але, у випадку

з дослідженням релігійних організацій, це твердження не є вірним. Так, дослідники часто пропонують угрупувати ці організації, аналізуючи їхнє правове становище в Україні зокрема та у світі у цілому, однак не усі пропозиції є прийнятними для науки та практики конституційного права.

Наприклад, Остапеч Ю.О., Мегела Р.Р. систематизували релігійні організації у залежності від того, яке фінансування вони отримують, та виокремили такі групи:

«1. Пряме фінансування (передбачається надання коштів державою релігійним організаціям).

2. Збір спеціального «церковного податку». Він витрачається згідно з побажанням платників.

3. «Церковний податок», який надходить в розпорядження релігійних лідерів певних церков, деномінацій чи релігійних організацій, і витрачається на його розсуд.

4. Конфесії не отримують фінансування чи допомоги від держави і існують виключно за рахунок пожертв та ін.» [7, с. 111-112].

Хоча автори і ведуть мову про те, що ними класифіковані релігійні організації, з наведеної вище цитати очевидно, що йдеться про класифікацію способів фінансування релігійних організацій. А тому сформульоване у назві статті питання залишається

- секти і релігійні групи: можуть мати нетрадиційні вчення і практики;
 - еkleктичні релігійні організації: поєднують елементи різних релігій.

4. За головними завданнями і діяльністю:

- церкви: зосереджені на богослужіннях та релігійних обрядах;

- релігійні благодійні організації: займаються благодійністю, допомогою у найбільш вразливим групам населення;

- релігійні освітні організації: пропагують вчення своєї релігії і надають релігійну освіту.

Ця класифікація дозволяє розуміти різноманітність релігійних організацій і їх різні ролі в суспільстві та культурі. Важливо враховувати, що ця різноманітність може сильно відрізнятися в різних країнах і регіонах світу. Також варто зазначити, що ці класифікації не дуже поширені в Україні – ймовірно, через те, що Конституція України 1996 року не містить відповідних положень [8], а Закон України від 23 квітня 1991 року «Про свободу совісті та релігійні організації», починаючи з 1991 року, наводить дещо інший перелік видів релігійних організацій в Україні, а саме: релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій. Також у цьому Законі зазначено, що релігійні об'єднання представляються своїми центрами (управліннями) [9].

Тобто, у Законі «Про свободу совісті та релігійні організації» перераховано в межах однієї статті усі види релігійних організацій, які можуть утворюватися та легально діяти на території України. Хоча цей Закон є чинним доволі давно, та до нього неодноразово вносились зміни та доповнення, вони ніколи не стосувались класифікації релігійних організацій. Це надає підставу сформулювати тезу про те, що на сучасному

етапі розвитку конституційного права України у такій класифікації не має необхідності.

На користь такого аргументу свідчать і ті малочислені праці фахівців, що досліджували правове становище релігійних організацій в Україні.

По-перше, це роботи Є.Є.Додіної, яка досліджувала правовий статус релігійних організацій в одній з галузей публічного права – в адміністративному праві, та успішно захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Адміністративно-правовий статус громадських організацій в Україні» [10]. У цій дисертації вона не аналізує питання систематизації та класифікації релігійних організацій, лише цитує відповідний їх перелік, наведений у Законі «Про свободу совісті та релігійні організації».

Після успішного захисту своєї дисертації, Є.Є. Додіна не припинила дослідження у цьому напрямі, та у 2008 році видала наукову статтю на тему «Правові засади визначення видів релігійних організацій». Однак, у цій статті жодних пропозицій щодо класифікаційних підстав та класифікаційних груп релігійних організацій в Україні сформульовано не було [11]. Авторка лише зробила огляд тих пропозицій, які сформульовані соціологами, політологами та фахівцями з інших суспільних наук.

По-друге, доцільно звернути увагу на наукову статтю авторства Д. А. Дмитрієва на тему «Релігійні організації як суб'єкти адміністративного права». Автор доволі значну увагу приділяє сутності релігійних організацій та формулює доволі вдале їх визначення, яке може ефективно застосовуватись у публічно-правових дослідженнях. А саме, він пропонує уважати, що «під релігійною організацією слід розуміти добровільне, некомерційне об'єднання осіб, створене для задоволення своїх релігійних потреб, яке діє відповідно до свого статуту» [12, с. 74]. Що ж до кла-

сифікацій релігійних організацій, то він розглядає ті з них, які розроблені фахівцями з інших наук (не юридичних). На сторінках 72-73 статті наводяться різноманітні підстави для класифікацій та класифікаційні групи – але жодна з класифікацій не є авторською, жодна з класифікацій не є юридичною.

Висновок. Резюмуючи, слід зазначити, що система релігійних організацій в Україні є різноманітною та складною, і вона має велике значення для суспільства та конституціоналізму. Вивчення її структури та розвитку важливо для забезпечення релігійних свобод і гармонії в суспільстві. Розуміння ролі релігійних організацій у сучасному конституціоналізмі допомагає сприяти подальшій розбудові толерантного та багатокультурного суспільства.

Законодавство України в сфері релігії досить докладно описує всі види релігійних організацій, які можуть функціонувати в країні. Закон України від 23 квітня 1991 року «Про свободу совісті та релігійні організації» існує вже досить давно, і хоча в нього вносили зміни, вони ніколи не стосувались класифікації релігійних організацій. Внаслідок цього виникає аргумент, що на сучасному етапі розвитку конституційного права України можливо вже немає потреби в такій докладній класифікації релігійних організацій. Такого ж висновку можна дійти на підставі аналізу доктринальних публікацій фахівців з публічного права.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають у тому, щоб ефективно відслідковувати динаміку у цій сфері та запропонувати класифікації релігійних організацій у науці конституційного права тоді, коли необхідність у них виникне на практиці.

Метою статті є формулювання пропозицій щодо актуальних на сучасному етапі розвитку україн-

ської науки конституційного права класифікацій релігійних організацій.

Сформульовано, що для кращого розуміння сучасної системи релігійних організацій в Україні необхідно звернутися до історичного контексту. Україна має довгу історію релігійних традицій, яка включає в себе православ'я, греко-католицизм, католицизм, іслам та інші віросповідання. Історичні події, такі як Реформація та Конфесійні війни, мали великий вплив на формування релігійної ситуації в регіоні. Все це викликало існування так званої «сучасної релігійної мозаїки» – у цьому Україна подібна до більшості європейських країн.

Зазначено, що система релігійних організацій в Україні є різноманітною та складною, і вона має велике значення для суспільства та конституціоналізму. Вивчення її структури та розвитку важливо для забезпечення релігійних свобод і гармонії в суспільстві. Розуміння ролі релігійних організацій у сучасному конституціоналізмі допомагає сприяти подальшій розбудові толерантного та багатокультурного суспільства. Наведено класифікації релігійних організацій, розроблені фахівцями, що не є правознавцями.

Підкреслено, що законодавство України в сфері релігії досить докладно описує всі види релігійних організацій, які можуть функціонувати в країні. Закон України від 23 квітня 1991 року «Про свободу совісті та релігійні організації» існує вже досить давно, і хоча в нього вносили зміни, вони ніколи не стосувались класифікації релігійних організацій. Внаслідок цього сформульовано аргумент, що на сучасному етапі розвитку конституційного права України можливо вже немає потреби в такій докладній класифікації релігійних

організацій. Такого ж висновку можна дійти на підставі аналізу доктринальних публікацій фахівців з публічного права.

Підкреслено, що перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають у тому, щоб ефективно відслідковувати динаміку у цій сфері та запропонувати класифікації релігійних організацій у науці конституційного права тоді, коли необхідність у них виникне на практиці.

Ключові слова: релігійні організації, свобода совісті, свобода віросповідання, Конституція України, конституційні основи створення та діяльності релігійних організацій, конституційний статус релігійних організацій.

Volkova D. Classification of Religious Organizations in Ukraine

The purpose of the article is to formulate proposals regarding classifications of religious organizations that are relevant at the current stage of the development of the Ukrainian science of constitutional law.

It is stated that for a better understanding of the modern system of religious organizations in Ukraine, it is necessary to refer to the historical context. Ukraine has a long history of religious traditions, which includes Orthodoxy, Greek Catholicism, Catholicism, Islam and other faiths. Historical events such as the Reformation and Confessional Wars had a great influence on the formation of the religious situation in the region. All this caused the existence of the so-called "modern religious mosaic" – in this Ukraine is similar to most European countries.

It is noted that the system of religious organizations in Ukraine is diverse and complex, and it is of great importance for society and constitutionalism. Studying its structure and development is important

for ensuring religious freedom and harmony in society. Understanding the role of religious organizations in modern constitutionalism helps to promote the further development of a tolerant and multicultural society. The classifications of religious organizations developed by specialists who are not legal experts are given.

It is emphasized that the legislation of Ukraine in the field of religion describes in sufficient detail all types of religious organizations that can function in the country. The Law of Ukraine of April 23, 1991 "On Freedom of Conscience and Religious Organizations" has been in existence for quite some time, and although changes were made to it, they never concerned the classification of religious organizations. As a result, the argument was formulated that at the current stage of the development of the constitutional law of Ukraine, there may no longer be a need for such a detailed classification of religious organizations. The same conclusion can be reached based on the analysis of doctrinal publications of specialists in public law.

It is emphasized that the prospects of further research in this direction are to effectively monitor the dynamics in this area and to propose classifications of religious organizations in the science of constitutional law when the need for them arises in practice.

Key words: religious organizations, freedom of conscience, freedom of religion, Constitution of Ukraine, constitutional bases of creation and activity of religious organizations, constitutional status of religious organizations.

Література

1. Volkova D.E. Genesis of the constitutional regulation of freedom of associations in Ukraine. Електронне наукове видання «Юридичний науковий електронний журнал». 2020. № 6. С.53-57.
2. Волкова Д.Є. Конституційні засади створення та функціонування релігій-

них організацій. *Juris Europensis Scientia*. 2021. № 4. С. 3-6.

3. Mishyna N. V. *Role of local and regional authorities in the implementation of ECtHR judgments: bibliographical review*. *Юридичний вісник*. 2023. № 3. С. 146-151.

4. Mishyna N. *Ukrainian Legislation on Associations: Constitutional Axiology And The European Court Of Human Rights' Case Koretskyu and Others v. Ukraine*. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2022. Т. 31. С. 57-63.

5. Qaracayev C. *Local Self-government in the Republic of Azerbaijan: Problems of the Administrative Supervision*. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2022. № 57. С. 24-27.

6. Qaracayev C. *Individual constitutional complaint in the Republic of Azerbaijan*. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2023. № 63. С. 34-37.

7. Остапець Ю.О., Мегела Р.Р. *Релігійні організації та види фінансування релігійних організацій*. *Регіональні студії*. 2021. № 25. С.110-113.

8. Конституція України 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

9. *Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 року*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12>

10. Додіна Є. Є. *Адміністративно-правовий статус громадських організацій в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07*. Одеса, 2001. 176 с.

11. Додіна Є. Є. *Правові засади визначення видів релігійних організацій*. *Наукові праці НУ "ОЮА"*. 2008. http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/521/Dodina_E_E_Pravovi_zasady_vydiv_religiynyh_organizatsiy.pdf

12. Дмитрієв Д. А. *Релігійні організації як суб'єкти адміністративного права*. *Juris Europensis Scientia*. 2022. № 2. С. 69-75.

Ю. Гресь,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

С. Чумак,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

О. Холод,

викладач кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЩОДО ДЕЯКИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СУЧАСНОГО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ТА ФОРМ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Постановка проблеми. Злочин за своїм змістом та сутністю є складною багатогранною подією, що мала своє місце у минулому, або вчинення якої планується у майбутньому. Криміналістична наука розробляє систему засобів і методів, спрямованих на пізнання механізму злочину, закономірностей його підготовки, вчинення та приховування, утворення, виявлення та дослідження слідів та наслідків злочину [1, с. 139]. При цьому здійснення належним чином доказування обставин кримінального правопорушення, що передбачені ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [2], досить часто є неможливим без використання певних знань, які отримали назву «спеціальні». Природа злочину та злочинної діяльності така, що їх пізнання потребує застосування досить широкого криміналістичного інструментарію та арсеналу знань, серед яких важливе місце посідають знання різних галузей науки і техніки, психології, мистецтв, тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До дослідження питання сутності та змісту спеціальних знань у розслідуванні, їх форм та видів, особливостей застосування зверталися вітчизняні вчені-криміналісти різних часів, зокрема Л. Ю. Ароцкер, Г.С. Бігняк, А.Ф. Волобуєв, В.Г. Гончаренко, О.М. Дуфенюк, А. В. Іщенко, Н. С. Карпов, Н.І. Клименко, В.В. Коваленко, І.І. Когутич, В. О. Коновалова, Н.В. Копча, О.А. Кравченко, В.К. Лисиченко, Б.Є. Лук'янчиков, О. М. Моїсєєв, І.В. Пиріг, І.В. Постіка, М. В. Салтевський, В.В. Семенов, Е. Б. Сімакова-Єфремян, Р.Л. Степанюк, Ю.М. Черноус, В.Ю. Шепітько, М.Г. Щербаковський, В.В. Юсупов та інші. Переважна більшість досліджень присвячена особливостям використання спеціальних знань під час розслідування конкретних категорій злочинів. Однак сьогодні питання наукового дослідження спеціальних знань й досі залишається дискусійним та потребує детального дослідження, особливо що стосується форм, видів

спеціальних знань, а також особливостей їх застосування у процесі здійснення розслідування в цілому і проведення окремих слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій зокрема.

Мета статті є аналіз сутності та змісту поняття «спеціальні знання», визначення ознак спеціальних знань, їх форм та випадків обов'язкового застосування в рамках кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. У криміналістичній літературі висловлено досить велику кількість поглядів щодо визначення поняття «спеціальні знання».

Литовський вчений-криміналіст Гендрик Малевські відзначає, що в рамках кримінального судочинства певні знання в сфері науки і техніки, мистецтва і ремесел набувають статусу спеціальних в процесі їх використання або адаптації для вирішень завдань, які не можуть бути вирішені суто правовими методами і засобами. При цьому в основі поглядів науковця лежить фундаментальна праця батька криміналістики Ганса Гросса, який розглядав спеціальні знання як наріжний камінь криміналістичних знань, якими мусить володіти слідчий. У зв'язку з цим Г. Малевські спеціальні знання поділяє на спеціальні знання власне слідчого та спеціальні знання осіб у силу їх професійної діяльності [3, с.110, 120-121]. Даний підхід має свої позитивні сторони з позиції теоретичного визначення обсягу знань із різноманітних сфер науки, техніки, ремесел, мистецтва тощо, якими має володіти слідчий в силу своєї професійної діяльності, яка характеризується пошуковою та пізнавальною природою.

Деякі вітчизняні вчені також вважають за необхідне розглядати в рамках дослідження сутності спеціальних знань в тому числі й спеціальні знання самого слідчого. Вони мотивують це тим, що такі знання дозволяють слідчому краще сприй-

мати інформацію щодо злочинної події, окремих її обставин, аналізувати сліди злочину і злочинця тощо [4, с. 190]. До криміналістичних спеціальних знань можна віднести знання, що акумулюються у такому розділі науки криміналістики, як криміналістична техніка. Тобто це знання з галузі судової фотографії та відеозапису, з трасології, зброєзнавства, документознавства, габітології, одорології, фоноскопії. Також до криміналістичних спеціальних знань слідчого можна віднести знання у сфері судової медицини та психіатрії, судових експертиз, комп'ютерних технологій. Володіння усіма зазначеними знаннями дозволяє слідчому більш ефективно здійснювати розслідування, обирати правильні питання та своєчасно призначати належні експертизи, визначати найбільш оптимальну лінію поведінки з учасниками розслідування, самостійно здійснювати попереднє дослідження слідів злочину, отримуючи таким чином орієнтуючу інформацію для визначення подальших дій у розслідуванні.

В.Г. Гончаренко розглядає спеціальні знання в межах кримінального судочинства як знання і навички, що одержані в результаті здобуття певної освіти та/або здійснення практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, ремесла або мистецтва, які використовуються учасниками процесу в межах передбачених законом та процедур задля вирішення процесуальних завдань [5, с. 24]. В.В. Юсупов відзначає що певні знання набувають характеру спеціальних для особи іншого фаху або професії [6, с. 489]. О.О. Бондаренко наголошує на тому, що визначаючи сутність спеціальних знань необхідно акцентувати увагу не стільки на отриманні певної освіти, скільки саме на отриманні спеціальної підготовки та набутті професійного досвіду [7, с. 6], що є досить виправданим, оскільки певні сфери спеціальних знань можуть не передбачати отримання конкретної фахової освіти.

Також В.Ю. Шепітько підкреслює, що спеціальні знання, якими володіє особа, мають відповідати сучасному рівню розвитку конкретної галузі людської діяльності [8, с. 11].

Р.Л. Степанюк у своїх роботах звертається до аналізу сутності та змісту спеціальних знань саме через призму кримінального провадження, тобто кримінального та кримінального процесуального законодавства. Вчений розглядає спеціальні знання як будь-які професійні знання обізнаних осіб, залучених сторонами процесу та судом до вирішення завдань кримінального провадження у встановленому законом порядку [9, 198-199]. При цьому Р.Л. Степанюк притримується позиції тих вчених, які стверджують, що дослідження ряду питань правового змісту в рамках кримінального провадження вимагає залучення осіб, які володіють глибокими знаннями та досвідом професійної діяльності саме в даній сфері права, як от експертизи у сфері будівництва, деякі економічні експертизи тощо, що певним чином торкаються особливостей правового регулювання тих питань, які можуть бути винесені та виносяться на розсуд експерта. Слід погодитися з тим, що ряд злочинів передбачає необхідність дослідження різного роду документів для з'ясування важливих для слідства обставин та фактів. І в такому випадку власної юридичної освіти слідчому буде замало в силу того, що сфера його професійної діяльності знаходиться у рамках галузей кримінального блоку. Тобто необхідність консультування із юристами -спеціалістами з різних галузей права та необхідність постановки питань правового змісту під час проведення експертиз доводить той факт, що певні юридичні знання також входять до переліку спеціальних знань.

Загалом переосмислення розуміння наповненості поняття «спеціальні знання» пов'язані зі змінами умов функціонування суспільства,

в тому числі – із поширенням та удосконаленням освітніх процесів (зокрема, розширення можливостей здійснення самоосвіти чи дистанційного освоєння певних курсів або навчальних програм), що відбуваються у суспільстві у зв'язку із науково-технічним прогресом. Тобто розширюються наукові і технічні можливості людства до пізнання окремих об'єктів, умов і особливостей їх існування і функціонування, що, в свою чергу, дозволяє криміналістичні науки та практики слідчої та експертної діяльності використовувати зазначені надбання людства задля вирішення завдань розслідування. Крім того, зміни сфери науки і техніки залишають свій відбиток на суспільних відносинах та процесах. Тенденція цифровізації суспільних процесів (сфери освіти, надання адміністративних та інших державних послуг в Україні) призводить до того, що певні знання втрачають свою спеціальність і перетворюються у категорію загальновідомих та буденних.

Наведені вище підходи до розуміння сутності спеціальних знань дозволяють визначити їх основні ознаки, зокрема:

1) Стосуються знань однієї або декількох галузей науки, техніки, мистецтва чи ремесл, релігії тощо;

2) Такі знання виходять за межі загальновідомих та поширених знань, в тому числі – за межі спеціальних криміналістичних знань слідчого, прокурора, оперативного співробітника, слідчого судді, судді тощо;

3) Набуті особою в результаті отримання фахової освіти або спеціальної підготовки чи практичного досвіду;

4) Постійно удосконалюються відповідно до сучасного стану розвитку конкретної галузі знань;

5) Застосовуються для пошуку, закріплення, вилучення, дослідження і встановлення фактів та обставин, що мають значення для розслідування;

8. Залучення перекладача (ст. 68 КПК України);

9. Залучення педагога, психолога або лікаря (ст. 226, ст. 227, ст. 354 КПК України) [2].

У науковій літературі існують дещо неоднозначні підходи до визначення статусу консультацій спеціаліста на етапі досудового розслідування. Те, що регламентовано нормами КПК України та передбачає фіксацію і відображення у матеріалах кримінального провадження у вигляді зауважень до протоколу у зв'язку із ознайомленням із його змістом (п. 4 ч. 4 ст. 71), письмових пояснень як додатку до протоколу слідчої (розшукової) дії (п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК України), заяв, які заносяться до протоколу огляду (ч. 4 ст. 237 КПК України) [2] – не викликає сумнівів щодо процесуального характеру даної форми використання спеціальних знань. Проте на етапі досудового розслідування слідчий, прокурор, оперативний співробітник звертаються за усними консультаціями до спеціаліста досить часто, і при цьому надані консультації не отримують свого процесуального відображення, а мають тактичне та стратегічне значення для розслідування. Зокрема спеціаліст у певній галузі знань може консультувати слідчого на етапі підготовки до проведення слідчої (розшукової) дії чи негласної слідчої (розшукової) дії з приводу визначення особливостей предмету злочинного посягання, джерел інформації про подію злочину та злочинця, локалізацію та взаємозв'язок слідів на місці події, з приводу визначення та створення необхідних умов для проведення слідчої (розшукової) дії чи негласної слідчої (розшукової) дії тощо. У ході проведення слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій спеціаліст може надавати консультації, пов'язані зі збиранням доказів, визначенням об'єктів, які у майбутньому можуть стати джерелом доказової або орієнтуючої інформації. Крім того,

слідчий може консультуватися із спеціалістом з приводу визначення виду судової експертизи що може бути призначена, та питань, які необхідно поставити експертові тощо. Тому тут слід погодитися із Ю.М. Чорноус, яка зазначає, що питання консультацій спеціаліста вимагає додаткової регламентації та доопрацювання в рамках кримінального процесуального законодавства [11, с. 478-479]. Однак поки такі зміни не будуть внесені до КПК України безпосередньо усне консультування з боку спеціаліста залишатиметься непроцесуальною формою використання знань.

Крім того слід відзначити той момент, що поряд із вказівкою на можливість застосування спеціальних знань у ряді випадків законодавець прямо передбачає необхідні їх використання під час здійснення розслідування та судового розгляду. Зокрема, обов'язковим є залучення судово-медичного експерта або лікаря (у випадку неможливості вчасного залучення судово-медичного експерта) до участі у проведенні слідчих дій за умови виявлення трупа чи частин трупа. Прямо дане положення передбачено у КПК України статтею 238 «Огляд трупа» і статтею 239 «Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією» [2]. Проте якщо, наприклад, у ході проведення слідчого експерименту чи іншої слідчої (розшукової) дії або негласної слідчої (розшукової) дії буде виявлено труп чи частини трупа, то слідчий також буде зобов'язаний негайно залучити судово-медичного експерта або лікаря. Так само, якщо під час проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій буде виявлено вибухові пристрої, їх частини або вибухові речовини, то до участі у їх проведенні невідкладно мають бути залучені спеціалісти-вибухотехніки.

Також у ст. 509 КПК України передбачається, що слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язані залучити експерта для проведення психіатричної

У статті проаналізовано сутність та зміст поняття «спеціальні знання», значення застосування спеціальних знань у розслідуванні, розглянуто підходи деяких вітчизняних та іноземних вчених-криміналістів до визначення даного поняття та його наповнення. Визначено, що розуміння змісту спеціальних знань та їх ознак пов'язане із тенденціями науково-технічного, культурного та правового розвитку суспільства. Проаналізовано та запропоновано перелік ознак, що характеризують спеціальні знання у кримінальному провадженні. Досліджено позиції вчених та сформовано власний погляд на сучасні можливості та підстави віднесення юридичних знань із певних галузей права до системи спеціальних знань. Визначено форми спеціальних знань з позиції поділу форм використання спеціальних знань у розслідуванні у залежності від їх доказового характеру на процесуальну та непроцесуальну. Надано перелік спеціальних знань, що отримують свою реалізацію в рамках кримінального провадження у процесуальній та непроцесуальній формі. Зазначено, що у ряді випадків законодавець поряд із вказівкою на можливість застосування спеціальних знань передбачає також випадки обов'язкового їх використання під час здійснення розслідування та судового розгляду. Проаналізовано особливості розуміння консультацій спеціаліста та відмінностей між усними та письмовими консультаціями з позиції їх процесуальної фіксації і значення для доказування та процесу розслідування в цілому. Зазначено, що як на етапі підготовки, так і під час проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій слідчий, прокурор, оперативний співробітник досить часто звертаються за консультаціями до спеціалістів.

Проаналізовано та обґрунтовано необхідність визначення власних криміналістичних знань слідчого як одного із видів непроцесуальної форми використання спеціальних знань. Наведено перелік знань, які слід віднести до власних криміналістичних знань слідчого. Запропоновано віднести розвідку на основі аналізу відкритих джерел до непроцесуальної форми використання спеціальних знань та обґрунтовано причини такого рішення. Сформульовано авторське визначення поняття «спеціальні знання».

Ключові слова: спеціальні знання, кримінальне провадження, досудове розслідування, слідчі (розшукові) дії, розвідка на основі аналізу відкритих джерел.

Hres Yu., Chumak S., Holod O.
On some features of the modern understanding of the essence and forms of the use of special knowledge in criminal proceedings

The article analyzes the essence and content of the concept of «special knowledge», the importance of applying special knowledge in the investigation, the approaches of some domestic and foreign forensic scientists to the definition of this concept and its content are considered. It was determined that the understanding of the content of special knowledge and its features is related to the trends of scientific, technical, cultural and legal development of society. A list of features characterizing special knowledge in criminal proceedings has been analyzed and proposed. The positions of scientists were studied and an own view was formed on modern possibilities and grounds for the attribution of legal knowledge from certain branches of law to the system of special knowledge. Forms of special knowledge are defined from the point of view of dividing the forms of use of special knowledge in the investigation depending on their

evidentiary nature into procedural and non-procedural. A list of special knowledge that is implemented within the framework of criminal proceedings in procedural and non-procedural form is provided. It is noted that in a number of cases, the legislator, along with indicating the possibility of using special knowledge, also foresees cases of their mandatory use during the investigation and trial. Peculiarities of understanding specialist consultations and differences between oral and written consultations are analyzed from the point of view of their procedural fixation and significance for proof and the investigation process as a whole. It is noted that both at the stage of preparation and during the conduct of investigative (search) actions and covert investigative (search) actions, the investigator, prosecutor, operative employee quite often turn to specialists for advice. The need to determine the investigator's own criminalistics knowledge as one of the types of non-procedural form of using special knowledge is analyzed and substantiated. The list of knowledge that should be attributed to the investigator's own criminalistics knowledge is given. It is proposed to classify intelligence based on the analysis of open sources as a non-procedural form of using special knowledge, and the reasons for such a decision are substantiated. The author's definition of the concept of «special knowledge» is formulated.

Key words: special knowledge, criminal proceedings, pre-trial investigation, investigative (search) actions, intelligence based on the analysis of open sources.

Література

1. Тищенко В.В. Злочинна діяльність як об'єкт криміналістики. Актуальні проблеми держави і права. 2006. Вип. 27. С. 139–145.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня

2012 року № 4651-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

3. Малевські Г. Спеціальні знання – наріжний постулат концепції криміналістики Ганса Гросса та їхня сучасна інтерпретація. Криміналіст періодичний: міжнародний науково-практичний журнал. 2012. № 5. С. 108–121. URL: https://crimcongress.com/wp-content/uploads/2015/10/Kriminalist_5_full.pdf

4. Бишевец О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 2. С. 187–193. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukc_2015_2_26

5. Гончаренко В. Г., Курдюков В. В., Легких К. В. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. Вісник Академії адвокатури України. 2007. № 2. С. 22–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2007_2_5

6. Юсупов В.В. Спеціальні знання при проведенні кримінального провадження та в інших видах судочинства. Юридичний науковий електронний журнал: електронне наукове фахове видання. 2023. № 3. С. 486–490. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2023/111.pdf

7. Бондаренко О.О. Процесуальний статус обізнаних осіб та їх правовідносини з дізнавачем і слідчим у кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2004. 20 с.

8. Шенітько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. Судова експертиза. 2014. № 1. С. 11–18.

9. Степанюк Р. Л., Ланта С. П. Співвідношення правових і спеціальних знань у кримінальному провадженні. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право. 2013. № 1082. Вип. 16. С. 196–199. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2013_1082_16_50

10. Про судову експертизу: закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#top> (дата звернення – 23.09.2023)

11. Черноус Ю.М. Спеціальні знання у кримінальному провадженні: поняття, зміст, форми реалізації під час розслідування кримінальних правопорушень. Юридичний науковий електронний жур-

УДК 347.152

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2023.5>**О. Калітенко,**кандидатка юридичних наук, доцентка,
професорка кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

САМОРЕГУЛЮВАННЯ В СФЕРІ ЦИФРОВОГО СПАДКУВАННЯ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Постановка проблеми. В сучасному світі надшвидкісного розвитку людства і технологій все частіше виникають ситуації, коли класичні, звичні для більшості, норми права не встигають за розвитком суспільних відносин в цифровому світі і як результат – не відповідають їм. З появою всесвітньої мережі Інтернет та шаленим розвитком цифрових технологій на перший план виходять проблеми правового регулювання відносин щодо різних категорій цифрових активів, електронних ресурсів та інших об'єктів сучасності. Однією із таких нагальних проблем сучасності без сумніву можна назвати проблему регулювання та реалізації відносин цифрового спадкування, набуття цифрової спадщини.

Цифрове спадкування, або передача цифрових активів та інформації майбутнім поколінням, стає все актуальнішою темою в усьому світі, де дедалі більше персональних даних, інформації та матеріальних ресурсів зберігаються в електронному вигляді. При цьому процедура цифрового спадкування потребує як правової, так і технологічної підтримки з метою гарантування безпеки та надійності. Одним із сучасних підходів до вирішення цього питання є варіант саморегулювання відносин цифрового спадкування, яке в перспективі може забезпечити створення ефективних та індивідуальних стратегій передачі цифрової спадщини. Враховуючи новизну означеного способу регулю-

вання відносин в сфері цифрового спадкування вважаємо за необхідне дослідити окремі аспекти цього процесу в рамках цієї наукової статті.

Аналіз стану досліджень.

Сучасні наукові дослідження в області заявленої теми на сьогодні можна поділити на два основних напрямки.

По-перше, з'явилася низка молодих науковців, які вивчають і обґрунтовують необхідність застосування категорії саморегулювання різних видів сучасних суспільних відносин в еволюційному та загальнотеоретичному форматі.[1-4] При цьому окремі деталі та напрямки, специфіка саморегулювання більш вузьких груп суспільних відносин часто залишаються поза їх увагою.

По-друге, збільшується когорта цивілістів, що займаються дослідженням загальної специфіки та особливостей цифрового спадкування.[5-7] Означені дослідження свідчать про те, що існують різні підходи та практики стосовно передачі цифрових активів людині після смерті власника. Чимало таких досліджень присвячується правовим аспектам, але окремі особливості саморегулювання в сфері цифрового спадкування залишаються недостатньо дослідженими. Саме тому важливо розібратися в особливостях та потенційних напрямках саморегулювання в сфері цифрового спадкування.

Викладення основного матеріалу. Категорія саморегулювання не є абсолютно новою для сучасного

регулювання суспільних відносин. Різні аспекти її застосування неодноразово вивчалися науковцями окремих галузей. Внаслідок отриманих узагальнених результатів на сьогодні можна надати наступне її визначення. Саморегулювання – це децентралізована форма правового регулювання суспільних відносин, яке здійснюється, як правило, актами їхніх учасників (а не безпосередньо нормами чинного законодавства). Протилежною формою правового регулювання таких відносин є централізоване регулювання, яке здійснюється суб'єктом, який наділений правотворчими функціями та приймає відповідні законодавчі акти.

В сучасному українському суспільстві активно відбувається процес децентралізації влади, передача повноважень органам місцевого самоврядування і як результат перехід окремих людських спільнот в формат саморегулювання суспільних відносин.

За думкою Погребного С.О. [8] одним із найбільш вдалих і безумовно перспективних інструментів правового регулювання сучасності є договір, який дозволяє сторонам самостійно врегулювати відносини з приводу будь-яких об'єктів. Тобто можна вважати, що договір, будучи давньою правовою конструкцією, і сьогодні залишається основною формою регулювання відносин між учасниками суспільства навіть за умов децентралізації.

З появою і активним розвитком інтернет відносин процес саморегулювання отримав сучасні ознаки і прояви. Саморегулювання цивільних відносин в інтернеті можна визначити як процес, за якого учасники інтернет-спільноти встановлюють власні правила, норми та стандарти поведінки для забезпечення гармонійних відносин та збереження відкритості та довіри в цифровому середовищі. Цей процес може стосуватися різних аспектів інтернет-взаємодії, таких

як соціальні мережі, онлайн-торгівля, комунікація, інтернет-безпека, цифрові активи тощо. Враховуючи, що інтернет – це глобальна світова платформа з безліччю користувачів і різноманітних взаємодій виникає потреба в саморегулюванні таких відносин, оскільки відсутність правил та норм може призвести до конфліктів та проблем, а сучасні традиційні норми права далеко не завжди встигають за швидкістю розвитку інтернет ресурсів та спільнот. Учасники інтернету створюють спільноти і онлайн-платформи, які об'єднують людей з подібними інтересами та цілями з різних куточків планети. Ці спільноти можуть бути глобальними, або ж регіональними, і вони можуть об'єднувати користувачів певних веб-сайтів, соціальних мереж, форумів тощо. Знаходячись в різних куточках планети, на територіях різних країн учасники спільнот та платформ спільно(за взаємною згодою) визначають правила і норми поведінки, які вони вважають важливими для забезпечення гармонії та безпеки в спільноті. Ці правила можуть включати в себе норми відповідальності, заборону на образи, правила взаємодії з іншими користувачами, порядок функціонування спільноти тощо. При цьому деякі спільноти використовують модерацію та санкції для забезпечення дотримання правил в спільноті. Це може включати в себе видалення або блокування контенту, який порушує правила, а також виключення користувачів, які систематично порушують норми поведінки.

Саморегулювання в інтернеті також може включати в себе спільні дії для розв'язання проблем та вирішення питань. Це можуть бути спільні зусилля для виявлення шахраїв, фейкових новин чи кампаній із розповсюдження спаму, діп-фейків та інших видів порушень. Загалом же учасники інтернет-спільноти прагнуть підвищити рівень прозорості та довіри взаємодій і зазвичай роблять це не

вання в цій сфері. В інших країнах (і зокрема в Україні), законодавство менш розвинене, і саморегулювання хоча і застосовується на практиці, але має характер внутрішніх угод та положень. В часи, коли користувачі можуть мати цифрові активи, документи та інформаційні ресурси, розташовані в різних країнах, постають в першу чергу питання щодо необхідності міжнародного правового регулювання цифрового спадкування. Міжнародні угоди та стандарти, що базуються на вирішальних принципах людського співіснування можуть сприяти вирішенню цих питань. Враховуючи велику швидкість розвитку людства і технологій, на сьогодні немає потреби створювати окреме міжнародне спадкове законодавство, бо це питання світового масштабу і потребує безліч часу. Думається, що натомість для світового упорядкування цих питань достатньо напрацювати і прийняти в міжнародній спільноті принципи саморегулювання цифрового спадкування.

Однак в той час, поки світ замислився над питанням правового регулювання цифрового спадкування де-факто такі відносини існують і відповідні права реалізуються, що дозволяє вже зараз розробити етапи цифрового спадкування щодо яких в майбутньому і мають бути прописані принципи.

Так першим етапом має бути визначення кола цифрових активів, які підлягають спадкуванню. Спочатку, потрібно чітко визначити, які саме цифрові об'єкти можуть входити до складу цифрової спадщини. Ця категорія може включати в себе файли на комп'ютері, електронні документи, фотографії, відеозаписи, акаунти в соціальних мережах, електронну пошту, віртуальні активи (кріптовалюта, тощо) та інше. Навряд чи такий перелік може бути вичерпним, однак, імовірно, має містити основні складові (види) цифрових об'єктів.

Наступним кроком є аналіз чинного правового регулювання в країні, де проживає спадкодавець на предмет можливості реалізації цифрового спадкування. В багатьох країнах існують закони, які регулюють питання цифрового спадкування. Натомість в багатьох інших над цією темою лише відкривається завіса. Саме тому для того, щоб повномасштабно реалізувати свої права, спадкодавець повинен чітко знати межі законодавчого регулювання цих питань в країні.

Третій етап – це визначення волевиявлення спадкодавця. Особа-спадкодавець має чітко визначитись щодо основних післясмертних вказівок стосовно своєї цифрової спадщини. Це може бути: особа спадкоємця (спадкоємців), вказівки щодо використання чи збереження цифрових активів, необхідні паролі та інші механізми захисту об'єктів цифрової спадщини, тощо.

Наступним етапом має стати вибір спеціальних сервісів для оформлення цифрової спадщини. В сучасних умовах деякі компанії та платформи пропонують спеціальні послуги для управління цифровою спадщиною. Тобто компанія (наприклад, Apple починаючи з версій iOS 15.2, iPadOS 15.2 й macOS 12.1,) пропонує вирішити питання цифрового спадкування щодо цифрових ресурсів для кожного власника пристрою цієї марки. Це може включати в себе можливість вказати особу, яка отримує доступ до акаунтів після смерті власника пристрою, або навіть можливість автоматичного видалення певних даних у разі такої смерті.

Для запобігання проблемним моментам реалізації цифрового спадкування та, імовірно, більшої гарантії прав учасників правовідносин цифрового спадкування у якості наступного кроку може бути складання окремого (імовірно цифрового) документу щодо означених вище питань. Важливо створити документ, в якому чітко викладені вказівки спадкодавця щодо

norms of the current legislation). The opposite form of legal regulation of such relations is centralized regulation, which is carried out by an entity vested with law-making functions and adopting relevant legal acts.

Self-regulation of civil relations on the Internet can be defined as a process where participants of the Internet community establish their own rules, norms, and standards of behavior to ensure harmonious relations and maintain openness and trust in the digital environment.

The article identifies and describes the following stages of digital inheritance: determination of the range of digital assets to be inherited; analysis of the current legal regulation in the country where the testator resides for implementing digital inheritance; determination of the testator's will; selection of specific services for drawing up digital inheritance; drafting an individual (presumably digital) document; revision and updating of the results of self-regulation of digital inheritance.

As a result of the study, the author comes to the conclusion that traditional legislation is unable to keep pace with the development of modern technologies and that it is necessary to maximize the use of the self-regulatory structure in digital inheritance relations. At the same time, the author substantiates the need to formulate and enshrine – instead of numerous legislative acts – international unified principles of self-regulation of digital inheritance. It is this approach which will allow the international community to combine the free will of the participants to such legal relations with the elements (areas) of legal.

Key words: self-regulation, Internet relations, digital heritage, principles of self-regulation, stages of digital inheritance, contract, digital objects, blockchain.

Література

1. В. Васильєв. Еволюція правових засобів саморегулювання майнових цивільних відносин. *Юридичний вісник*, 2019, № 4, с. 142-148 <https://doi.org/10.32837/уив.00i4.982>.

2. В. Васильєв. Особливості юридичного механізму саморегулювання майнових цивільних відносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-9/28>.

3. Ващак В. А. Межі саморегулювання цивільних відносин в метавесесвіті. *Приватне право в умовах війни : матеріали Всеукр. наук. конф. (Одеса, 15 листопада 2022 р.) / за заг. ред.: д. ю. н., проф. Є. Харитонов, д. ю. н., проф. І. Давидової; НУ «ОЮА». – Одеса : Фенікс, 2022. – С. 132-135. <https://hdl.handle.net/11300/25137>.*

4. Ващак В. А. Локус правового саморегулювання цивільних відносин в інтернеті. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2023, № 8, с.88-91 <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/18> та інші.

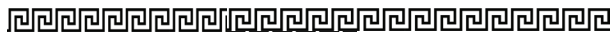
5. С. Ясечко, *Цифровий спадок в епоху діджиталізації*. <https://orcid.org/0000-0003-4058-9959>.

6. Аліна С. С. Спадкування ІТ-об'єктів за сучасним цивільним законодавством. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право»*. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2020. <https://hdl.handle.net/11300/12560>.

7. Чупрій Д.Ю. *Правова природа акунтів як потенційних об'єктів спадкування. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 1. 2023, с. 54-59. <https://doi.org/10.32782/39221430>

8. Погребний С.О. *Механізм та принципи регулювання договірних відносин в цивільному праві України*. К.: Алерта, 2009, 304 с.

С. Короєд,доктор юридичних наук, професор,
в.о. президента

Науково-дослідного інституту публічного права

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Введення в Україні у зв'язку із військовою агресією Російської Федерації проти України, яка розпочалась 24 лютого 2022 року, воєнного стану запустило в дію Закон України «Про правовий режим воєнного стану», яким зокрема визначено правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану, гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб. Від зазначеної дати суди, органи та установи системи правосуддя України працюють відповідно до зазначеного Закону, про що було розміщено відповідну заяву на офіційному веб-сайті Верховного Суду [1]. Перед судовою системою постали нові виклики, пов'язані зі здійсненням правосуддя в умовах війни. Як наголосив Голова Верховного Суду С. І. Кравченко, кількість звернень наших громадян до судів господарської, цивільної та адміністративної юрисдикції вказує на те, що судова система відіграє надзвичайно важливу роль у забезпеченні прав наших громадян на належний, справедливий захист їхніх інтересів у будь-якій судовій юрисдикції. За словами Голови Верховного Суду, щоб Україну в усьому світі визнавали правовою державою, суди повинні чітко дотримуватися високих стан-

дартів здійснення правосуддя, незважаючи на всі складнощі [2].

Зазначеним вище Законом встановлено функціонування судів, органів та установ системи правосуддя виключно на підставі, в межах повноважень та у спосіб, визначені Конституцією України та законами України, а також визначено, що правосуддя на території, на якій введено воєнний стан, здійснюється лише судами, створеними відповідно до Конституції України. При цьому встановлено, що скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється.

Зважаючи на те, що необхідних законів для належного відправлення правосуддя у воєнний і надзвичайний стан у законодавстві бракує, а саме щодо особливостей здійснення такого правосуддя в умовах воєнного стану, суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Д. Д. Луспеник, з метою пристосовування чинних процесуальних норм при відправленні правосуддя в умовах воєнного стану, пропонує суддям сміливіше використовувати принцип процесуальної економії, численні норми якого містяться у процесуальному законі [3]. Суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду А. Ю. Бучик також виокремила принцип процесуальної економії як один з ефективних засобів регулювання судових процедур в умовах воєнного стану [4].

Науковці зазвичай розглядають процесуальну економію як вихідну ідею, яка рухає процес в напрямку найбільш оптимального використання процесуальних засобів задля оперативного вирішення цивільних справ; цей принцип пов'язується передусім зі швидкістю та правильністю вирішення справи [9, с. 172]. При цьому, як справедливо зауважує М. Л. Коханська, процесуальна економія спрямована на забезпечення виконання завдання своєчасності та доцільності вибору процесуальних засобів, які спрямовані на оптимізацію процедури з розгляду справ, економію матеріальних витрат суб'єктів процесу. Разом з тим автор вважає правильним говорити саме про оптимальне співвідношення часу, процесуальних засобів та матеріальних витрат, а не про економію у буквальному значенні слова [10, с. 17]. На думку С. Г. Музичко, процесуальна економія полягає у застосуванні судом, учасниками справи встановлених процесуальним законом механізмів та процедур, які сприяють розгляду справ у передбачені законом строки та спрямовані на майнову, емоційну економію процесу [11, с. 35]. Водночас С. Г. Музичко слушно наголошує, що принцип процесуальної економії формує сукупність послідовних дій, які утворює раціональне використання часу, економії матеріальних і людських ресурсів, спрощення існуючих процедур задля пристосування до існуючих соціально-економічних та правових умов і потреб суспільства [12, с. 96]. Принцип процесуальної економії розглядають як «ключ» до пришвидшення та збільшення ефективності в діяльності судів, що особливо необхідно під час дії воєнного стану [13, с. 516]. Як справедливо зазначає Д. Д. Луспєник, посилаючись на рішення Великої Палати Верховного Суду, дія принципу процесуальної економії у цивільному судочинстві дозволяє усунути все лишнє, що не є суттєво необхідним й що суттєво обтяжує про-

цес та може бути замінене іншими, більш економними процесуальними засобами, які достатньо гарантують належне відправлення правосуддя. Принцип процесуальної економії реалізується у нормах про своєчасний, швидкий і правильний розгляд справи через раціональне використання учасниками процесу наданих законом процесуальних прав, не зловживаючи ними та дотримуючись основних засад цивільного судочинства [8]. Верховний Суд в одному із своїх рішень принцип процесуальної економії розкрив як загальне керівне положення, відповідно до якого суд, учасники судового процесу економно і ефективно використовують всі встановлені законом процесуальні засоби для правильного та оперативного розгляду справ з дотриманням строків [14]. Досліджуючи вказаний принцип як процесуальну передумову ефективності цивільного судочинства, ми виділяли дві основні складові, якими обумовлюється процесуальна економія, а саме: 1) результат цивільної процесуальної діяльності в конкретній справі, коли цивільну справу розглянуто правильно, але з найбільш повним і раціональним використанням процесуальних засобів, розумною економією залучених сил і засобів і в скорочені строки; 2) стан цивільно-процесуального регулювання, який передбачав би реальну можливість виконати завдання і мету цивільного судочинства, тобто справедливо, неупереджено, правильно і швидко розглянути і вирішити будь-яку цивільну справу, з максимальним дотриманням гарантій учасників процесу, та захистити порушене право, за рахунок розумного пом'якшення процесуальних формальностей, оптимальності процесуальних процедур [15, с. 130].

З наведених вище теоретичних положень розуміння змісту зазначеного принципу впливає, що принцип процесуальної економії хоч й є процесуальною категорією,

справи (які не проживають за зареєстрованим місцем проживання або якщо таке місце проживання знаходиться на тимчасово окупованій території чи в зоні ведення воєнних дій) на відомі засоби зв'язку цих учасників телефонограмою, смс-повідомленням, електронною поштою, повідомленням у мобільних месенджерах (якщо такі засоби зв'язку учасник справи раніше зазначав в якості офіційних засобів комунікації з ним та використовував у листуванні та зв'язку з державними органами та організаціями); в) дозволу фіксування судового засідання у протоколі судового засідання (за відсутності технічної можливості провести фіксування судового засідання технічними засобами через Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему); г) надання судам права з власної ініціативи приймати рішення про розгляд справи, розгляд якої здійснюється в порядку загального позовного провадження, без повідомлення (виклику) учасників справи в письмовому провадженні (частина цих пропозицій вже знайшло своє відображення у відповідних законопроектах); д) запровадження можливості передачі за підсудністю цивільної справи на розгляд іншому суду (у зв'язку із припиненням роботи суду, який розглядав справу та знаходиться на тимчасово окупованій території або території ведення воєнних дій) в електронній формі за допомогою Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи, а також запровадження механізму відновлення втраченого «незакінченого» судового провадження за електронними матеріалами справи та процесуальними документами, які містяться в електронних кабінетах учасників справи (зокрема допустити можливість в умовах воєнного стану відновлення втраченого «незакінченого» судового провадження у справі при зміні територіальної підсудності, якщо через певні причини паперові матеріали справи не

можуть бути передані за підсудністю до іншого суду), що виключить необхідність повторного пред'явлення нового позову та забезпечить таким чином безперешкодний доступ до правосуддя і вирішення справи впродовж розумного строку (а це як раз й є основною метою принципу процесуальної економії).

Регламентация зазначених процесуальних дій, на нашу думку, завдяки принципу процесуальної економії стане додатковою гарантією виконання судом завдань цивільного судочинства, що підвищуватиме його ефективність. Причому застосування в цьому випадку принципу процесуальної економії не буде порушувати вимоги ст. 6 Конвенції про справедливий суд, а також заборону на скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства в умовах воєнного стану, не передбачених законом (на чому слушно наголошував Д. Д. Луспенник [3]).

Також в умовах воєнного стану підвищується необхідність більш широкого використання можливостей електронного судочинства (подача процесуальних документів та ознайомлення з матеріалами справи через електронний кабінет в підсистемі «електронний суд»; участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції тощо), що безпосередньо пов'язано із дією зазначеного принципу в цивільному судочинстві.

Разом з тим, на наше переконання, так чи інакше, можливість застосування судом в тому чи іншому випадку принципу процесуальної економії підлягає оцінці на відповідність передусім завданню цивільного судочинства з урахуванням розумного балансу можливостей учасників справи здійснити свої процесуальні права під час розгляду конкретної цивільної справи, дотримуючись при цьому основних засад справедливого судового розгляду, а також з урахуванням впливу воєнного стану на таку можливість.

Розкривається роль принципу процесуальної економії як одного з ефективних засобів регулювання судових процедур в умовах воєнного стану. Наводяться теоретичні підходи науковців щодо розуміння змісту зазначеного принципу. Обґрунтовується, що принцип процесуальної економії хоч й є процесуальною категорією, оскільки має забезпечити виконання судом завдання цивільного судочинства, проте має кінцеву матеріально-правову мету – ефективний захист порушених прав. На основі вивчення окремих судових рішень, в яких знайшов застосування вказаний принцип, висвітлюються форми прояву цього принципу та його вплив на забезпечення виконання завдання цивільного судочинства. Звертається увага, що принцип процесуальної економії має передусім забезпечити відсутність необхідності нового чи повторного звернення до суду для вжиття додаткових засобів захисту, а також унеможливити штучне подвоєння судового процесу чи повторне встановлення судом преюдиціальних обставин. Окреслюються перспективи використання цього принципу в умовах воєнного стану задля забезпечення ефективного виконання завдання цивільного судочинства. Обґрунтовуються зміни в процесуальному регулюванні, які дозволять більш широко використовувати цей принцип та розглядати більше справ з розумною економією залучених сил і засобів, з урахуванням конкретних обставин, зумовлених дією воєнного стану. Зокрема пропонується: скасування в якості обов'язкової підстави зупинення провадження у справі у разі перебування сторони у складі військових формувань; запровадження альтернативного порядку повідомлень учасників справи, які не проживають за зареєстрованим

місцем проживання або якщо таке місце проживання знаходиться на тимчасово окупованій території чи в зоні ведення воєнних дій; встановлення механізму передачі за підсудністю справи на розгляд іншому суду в електронній формі, а також процедури відновлення втраченого «незакінченого» провадження за електронними матеріалами справи та процесуальними документами, які містяться в електронних кабінетах учасників справи. Робиться висновок, що застосування судом згаданого принципу підлягає оцінці на відповідність завданню цивільного судочинства з урахуванням розумного балансу можливостей учасників справи здійснити свої процесуальні права, дотримуючись при цьому основних засад справедливого судового розгляду, а також з урахуванням впливу воєнного стану на таку можливість.

Ключові слова: цивільне судочинство, правосуддя, цивільна справа, принципи цивільного процесу, процесуальна економія, економія сил і засобів, швидкий розгляд, завдання, ефективність, воєнний стан.

Koroied S. Application of the principle of procedural economy in civil proceedings under martial law

The role of the principle of procedural economy as one of the effective means of regulating court procedures under martial law is revealed. The theoretical approaches of scientists regarding the understanding of the content of the specified principle are presented. It is substantiated that the principle of procedural economy, although it is a procedural category, as it must ensure the court's performance of the task of civil proceedings, but has the ultimate material and legal goal – the effective protection of violated rights. Based on the study of individual court judgments in which this principle was

applied, the forms of manifestation of this principle and its impact on ensuring the fulfillment of the task of civil justice are highlighted. Attention is drawn to the fact that the principle of procedural economy should first of all ensure that there is no need for a new or repeated appeal to the court for the use of additional means of protection, as well as to make it impossible to artificially duplicate the legal process or re-establish prejudicial circumstances by the court. The prospects of using this principle in the conditions of martial law to ensure the effective performance of the task of civil justice are outlined. Changes in the procedural regulation are substantiated, which will allow a wider use of this principle and to consider more cases with a reasonable economy of the involved forces and means, taking into account the specific circumstances caused by the action of martial law. In particular, it is proposed: cancellation as a mandatory ground for stopping the proceedings in case if a party is a part of military formations; introduction of an alternative notification procedure for parties that do not live at the registered place of residence or if such place of residence is located in the temporarily occupied territory or in the zone of military operations; establishment of a mechanism for transferring of case to another court in electronic form, as well as the procedure for restoring the lost "unfinished" proceedings based on electronic case materials and procedural documents contained in the electronic offices of the participants of the case. It is concluded that the application of the mentioned principle by the court is subject to assessment for compliance with the task of civil proceedings, taking into account a reasonable balance of opportunities for the participants of the case to exercise their procedural rights, while observing the basic principles of a fair

trial, as well as taking into account the influence of martial law on this opportunity.

Key words: civil procedure, justice, civil case, principles of civil process, procedural economy, economy of forces and resources, rapid process, tasks, efficiency, martial law.

Література

1. Заява Верховного Суду (24 лютого 2022 р.). Офіційний веб-сайт Верховного Суду. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1259866/>.
2. Незважаючи на всі складнощі, суди повинні дотримуватися високих стандартів здійснення правосуддя – Голова ВС (28 липня 2023 р.). Офіційний веб-сайт Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1457012?fbclid=IwAR0ixhuaXhNG_L3uVP7pTcqxc_GwX0T-pSdwPOCrOAUaFtjynsRNDhMGqHg.
3. Здійснюючи судочинство в умовах воєнного стану, судді повинні вміти пристосовувати чинне законодавство – судді КЦС ВС (20 травня 2022 р.). Офіційний веб-сайт Верховного Суду. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1276715/>.
4. Адміністративне судочинство в умовах війни: учасники міжнародної конференції обговорили питання щодо процесуального права (12 липня 2023 р.). Офіційний веб-сайт Верховного Суду. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1450080/>.
5. Романюк Я., Бейцун І. Актуальні питання реформування цивільного процесуального законодавства України. *Право України*. 2012. № 8. С. 288–305.
6. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: монографія. Х.: Право, 2010. 256 с.
7. Бобрик В. І. Письмове провадження як форма оптимізації цивільного і господарського судочинства України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014. № 11, том 2. С. 4–7.
8. Луспенник Д. Цивільний процес в умовах воєнного стану. *Онлайн-практикум: Право в умовах воєнного стану. Цивільна юрисдикція*. м. Київ, 17 березня 2023 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_

uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Civ_proc_war.pdf.

9. Короєд С. О. Процесуальне забезпечення ефективності цивільного судочинства: дис. ... докт. юрид. наук. К., 2014. 489 с.

10. Коханська М. Принципи цивільного судочинства, які забезпечують своєчасність судового захисту. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 9. С. 14–18.

11. Музичко С. Принцип процесуальної економії в системі принципів цивільного судочинства. Юридичний вісник. 2022. № 3. С. 34–43.

12. Музичко С. Поняття принципу процесуальної економії в цивільному судочинстві. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2022. Випуск 73, частина 1. С. 92–97.

13. Новікова Д. В. Принцип процесуальної економії: реалізація під час воєнного стану. Приватне право в умовах війни: матеріали Всеукр. наук. конф. (Одеса, 15 листопада 2022 р.) / за заг. ред.: д.ю.н., проф. Є. Харитоновна, д.ю.н., проф. І. Давидової; НУ «ОЮА». Одеса: Фенікс, 2022. С. 513–516.

14. Постанова Верховного Суду від 30 січня 2019 року, судова справа № 912/2185/16(912/3192/17). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79718989>.

15. Короєд С. О. Процесуальна економія як передумова ефективності цивільного судочинства. Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право». 2013. № 3-1. С. 128–131. URL: http://www.pap.in.ua/3-1_2013/3/Koroted%20S.%20O..pdf.

16. Ухвала Верховного Суду від 31 липня 2023 року, судова справа № 824/45/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112516459>.

17. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25 січня 2022 року, судова справа № 143/591/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104415080>.

18. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 липня 2022 року, судова справа № 496/3134/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105423479>.

19. Комаров В. В. Вчення про предмет цивільного процесуального права. Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. "Правова доктрина України", Харків, 20–21 листоп. 2013 р. / Нац. акад. прав. наук України. Харків, 2013. С. 58–62.

20. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 січня 2021 року, судова справа № 522/1528/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95509407>.

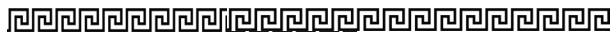
21. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 вересня 2022 року, судова справа № 462/5368/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106558740>.

22. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 липня 2023 року, судова справа № 757/31372/18-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112516535>.

23. Постанова Верховного Суду від 11 квітня 2023 року, судова справа № 320/4829/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110208068/>.

УДК 342.83

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2023.7>**Н. Максименцева,**

доктор юридичних наук,

доцент кафедри парламентаризму

Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО У ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ГЕНДЕРНИХ ПРАВ: ЮРИДИЧНИЙ АСПЕКТ

Сьогодні в умовах триваючої збройної агресії проти України можна констатувати зміну парадигми щодо справжніх лідерів нації, політичних лідерів держави, осіб, яким довіряє суспільство. Продовження воєнного стану та чинність норм Конституції України щодо проведення нових виборів до Верховної Ради України наприкінці жовтня 2023 року згідно з положеннями ст. 77 та наявність фактичної вимоги ст. 83 Конституції України щодо продовження повноважень парламенту на цей період зумовили необхідність говорити про проведення виборів після завершення воєнного стану. Проте така ситуація вимагає підготовки до них вже сьогодні та дослідження питань щодо можливості пошуку нових політичних лідерів, умов дотримання вимог чинного законодавства України щодо гендерних цензів.

Так перспективи подальших пост-воєнних виборів потребують пошуку відповіді кому громадяни України готові віддати свою владу під час чергових виборів до представницьких органів влади. Чи змінилися вподобання щодо політичних лідерів, який їх портрет сьогодні, кому можна довірити таку найважливішу справу як відбудова нової держави-переможниці, держави-члена Європейського союзу.

Однією з новачій Виборчого кодексу України (далі – ВК України)

стала спроба врегулювання концепції політичного лідерства жінок на виборах, гарантування їх гендерних прав та, певною мірою, поштовхом їх до активних дій та спробою реалізації свого бачення життя громади. Так п. 12 ст. 154, п. 9 ст. 219 ВК України закріплено, що під час формування загальнодержавного та регіональних виборчих списків партія повинна забезпечити присутність у кожній п'ятірці (місцях з першого по п'яте, з шостого по десяте і так далі) кожного виборчого списку чоловіків і жінок (не менше двох кандидатів кожної статі). При цьому, у разі формування партією загальнодержавного та регіональних виборчих списків з кількістю кандидатів у депутати, яка не є кратною п'яти, до останніх у списку кандидатів (від 1 до 4) застосовується вимога щодо почергового включення кандидатів різної статі до списку [1].

Отже доцільно проаналізувати можливість реалізації такої норми чинного законодавства щодо політичних лідерів за гендерним критерієм на майбутніх виборах депутатів всіх рівнів.

Перш за все необхідно проаналізувати хто є лідерами суспільства, кому довіряють громадяни України сьогодні і хто може стати політичними лідерами шляхом обрання депутатами різних рівнів завтра. Так за результатами опитування, проведеного Київським

Комісією на 67 пленарній сесії (Венеція, 9-10 червня 2006 року), визначено наступні принципи реалізації такої паритетності: а) вибори за системою списків передбачають зобов'язання забезпечити формування списків кандидатів шляхом чергування чоловіків і жінок; б) відмову у реєстрації списків, у яких не дотримано такого почергового формування.

Отже виборчі квоти є найефективнішим засобом досягнення значного і швидкого прогресу за умови, що вони правильно розроблені та послідовно впроваджуються. Квоти мають бути адаптовані до чинної виборчої системи, встановлювати амбітні цілі і супроводжуватися суворими санкціями за їх невиконання.

Проте не лише такий підхід має забезпечити держава щодо питання формування політичних лідерів серед жінок. Потрібно також супутні заходи, які допоможуть жінкам подолати перешкоди, з якими вони стикаються у доступі до політичного життя та просуванні в ньому. Вони включають у себе навчання та підвищення обізнаності, надання визначеного законом часу у медіа просторі, відведеного для жінок-політиків; формування державної політики, яка би сприяла поєднанню приватного життя та політичної діяльності. Крім того, доцільно приймати законодавство, запроваджувати навчальні, просвітницькі та інші заходи на користь більш збалансованого розподілу сімейних обов'язків між жінками та чоловіками.

Преамбула Рекомендацій про збалансовану участі жінок і чоловіків у прийнятті політичних та громадських рішень, прийнятих Комітетом міністрів 12 березня 2003 року, передбачає, що збалансована участь жінок і чоловіків у процесі прийняття політичних і громадських рішень є питанням повного здійснення прав людини, соціальної справедливості та необхідною умовою для кращого функціонування демократичного суспільства [8].

Відповідно до Резолюції Парламентської Асамблеї від 2016 року «Оцінка впливу заходів щодо покращення політичного представництва жінок» констатувала, що незважаючи на політичні та правові зобов'язання за міжнародними стандартами рівності та недискримінації, жінки все ще недостатньо представлені в політиці в більшості держав-членів Ради Європи. Майже в третині з них частка жінок серед членів парламенту не досягає 20% [9].

Отже логічним постає питання які заходи і які органи та суб'єкти можуть вживати щодо підвищення рівня формування політичних лідерів жіночої статі.

Можемо визначити наступних суб'єктів, які можуть здійснювати вплив на формування політичного лідерства майбутніх кандидаток на виборах, а саме: політичні партії, медіа, держава, громадські організації. Кожен з яких може вживати відповідні заходи щодо стимулювання підвищення ролі політичного лідерства щодо жінок та обрання на представницькі посади із урахуванням гендерного цензу.

Суб'єктом, який впливає на формування політичних лідерів можна визначити, перш за все, політичні партії. Ураховуючи наявність в Україні пропорційної виборчої системи щодо обрання депутатів різних рівнів (ст.ст. 133, 192 ВК України) доцільно наголосити на значенні діяльності саме політичних партій, які мають відігравати вирішальну роль у покращенні політичного представництва жінок. Оскільки вони відповідають за подання виборчих списків та підтримку кандидатів, політичні партії і фактично є "воротами" на виборні посади кандидатів і їхній вибір значною мірою визначає остаточний результат виборів з точки зору гендерно збалансованого представництва.

Отже першою проблемою, на нашу думку, можна визначити відсутність

зорості у використанні цих коштів. Доцільно визначити такі заходи шляхом внесення змін до Закону України «Про політичні партії в Україні» від 05.04.2001 № 2365-III [12].

Також потрібно наголосити та визнати однією з визначальних роль громадянського суспільства щодо залучення громадських організацій до розробки, просування та моніторингу заходів, спрямованих на збільшення політичного представництва жінок, особливо в тому, що стосується інформаційно-просвітницьких кампаній, навчальних заходів та моніторингу реалізації цих заходів.

Питання дотримання гендерно орієнтованого підходу неодноразово були предметом оскарження на рівні Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) і суд однозначно говорить про наступні вимоги щодо формування та обрання політичних лідерів за гендерною ознакою під час виборів. Так у рішенні ЄСПЛ «Метка Зевнік та інші проти Словенії» від 12.11.2012 [13] суд наголошує, що просування рівності статей сьогодні є однією з головних напрямків в державах-членах Ради Європи і що її інституції вважають відсутність гендерного балансу в політиці загрозою для легітимності демократії та порушенням права на гендерну рівність. Крім того зазначає, що втручання у можливість лояльного ставлення до недотримання гендерного цензу під час формування виборчих списків партій, не могло переслідувати законну мету. Попереднє усвідомлення про те, що політичні партії не зможуть брати участь у виборах, якщо вони не забезпечать гендерно збалансованого представництва у своїх списках кандидатів, надало найсильніший поштовх до дотримання гендерних квот. При цьому лише суб'єкт подання був винен у порушенні вимоги щодо гендерного співвідношення і був покараний за підконтрольну йому поведінку.

Тобто суд ще раз підкреслив, що дотримання гендерного критерію

щодо формування політичних лідерів за гендерним критерієм, дотримання принципу гендерних цензів під час формування списків політичних партій, є чіткою вимогою європейських норм та його недотримання має бути підставою щодо відмови політичним партіям приймати участь у виборах.

Отже роблячи висновок, можемо констатувати необхідність сьогодні вживати заходів до стимулювання формування політичного лідерства саме щодо жінок в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови в контексті майбутніх виборів до представницьких органів влади. Для цього доцільно визначити активну роль, яку відіграють у цьому процесі політичні партії, медіа, держава, громадські організації та їх обов'язок щодо вжиття відповідних заходів стимулювання розвитку політичного лідерства та представництва жінок-депутатів у складі рад всіх рівнів. Крім того, доцільно пропонувати відповідні зміни до ВК України стосовно визначення більш чітких вимог до порядку висунення кандидатів, шляхом створення окремих комісії та застосування гендерно орієнтованого підходу. А також зазначення у Законі України «Про політичні партії» заходів стимулювання політичних партій щодо проведення навчання жінок-політиків, виокремлення сум з державного фінансування політичних партій на заходи у цій сфері та застосування заходів контролю та прозорості до їх витрачання. Створення умов поєднання приватного життя та роботи у представницьких органах щодо допомоги із наглядом за дітьми, інших заходів. А також посилення гендерно орієнтованого висвітлення у медіа діяльності політиків щодо підвищення їх спроможності, у тому числі, подолання бар'єрів щодо обрання на місцевих виборах відповідно до вимог відкритих списків та прав виборців особисто обирати кожного конкретного кандидата.

У статті досліджуються питання формування політичних лідерів під час виборчого процесу за гендерним принципом. Автор аналізує наявність зміни парадигми щодо портрету політичного лідера в умовах воєнного стану, яким є представники військових та волонтери, більшість з яких є чоловічої статі. Автором звернуто увагу, що майбутні вибори, які будуть проходити в умовах відміни воєнного стану, мають відповідати нормам чинного законодавства щодо критерію гендерного цензу у виборчих списках партій. Проте чи дійсно можливо досягти такого балансу сьогодні та які європейські практики потрібно застосувати ідеться у статті.

Автор наголошує на обов'язку реалізації вимоги чинному законодавству щодо гендерного цензу та запровадження заходів до його виконання із дотриманням демократичних засад нового українського суспільства.

Констатуючи відсутність у новоприйнятому Законі України «Про медіа» заходів для підтримки процесу формування та реалізації політичного лідерства жінок автор пропонує використати кращі європейські практики та внести зміни щодо визначення обов'язку медіа по підтримці та висвітленню діяльності політичних лідерів жіночої статі.

Крім того, автор наголошує на необхідності запровадження змін до Закону України «Про політичні партії в Україні» щодо акумулювання коштів державного фінансування політичних партій для заходів стимулювання розвитку політичного лідерства жінок, а також визначення обов'язку проведення їх навчання та максимального залучення.

Також визначити чіткі критерії щодо висунення кандидатів у депутати за списками партій шляхом створення комісій, окремих орга-

нів у цій сфері також за гендерним принципом та внести відповідні зміни до Виборчого кодексу України.

Автор також досліджує практику Європейського суду з прав людини, який підкреслює чітку вимогу щодо дотримання гендерного цензу та відмови у реєстрації списків кандидатів від партії у разі його порушення.

Ключові слова: медіа, висунення кандидатів, представницькі органи влади, політичні партії, практика Європейського суду з прав людини у виборчих справах.

Maksymtseva N. Political Leadership in the Electoral Process as a Form of Realization of Gender Rights: Legal Aspect

The article explores the issues of forming political leaders during the electoral process on the basis of gender. The author analyzes the existence of a paradigm shift in the portrait of a political leader under martial law, which is represented by representatives of the military and volunteers, most of whom are male. The author emphasizes that the upcoming elections, which will be held in the context of the lifting of martial law, must comply with the current legislation on the gender quota criterion in party election lists. However, the article discusses whether it is really possible to achieve such a balance today and what European practices should be applied.

The author emphasizes the obligation to implement the requirement of the current legislation on the gender quota and to take measures to fulfill it in compliance with the democratic principles of the new Ukrainian society.

Noting the absence of measures in the newly adopted Law of Ukraine "On Media" to support the process of formation and implementation of women's political leadership,

the author proposes to use the best European practices and to make changes to define the obligation of the media to support and cover the activities of female political leaders.

In addition, the author emphasizes the need to introduce amendments to the Law of Ukraine "On Political Parties in Ukraine" to accumulate funds from state funding of political parties for measures to stimulate the development of women's political leadership, as well as to define the obligation to train them and maximize their involvement.

Also, to define clear criteria for nominating candidates for deputies on party lists by establishing commissions and separate bodies in this area, also on a gender basis, and to make appropriate changes to the Electoral Code of Ukraine.

The author also examines the case law of the European Court of Human Rights, which emphasizes the clear requirement to comply with the gender quota and to refuse to register party candidate lists in case of its violation.

Key words: media, nomination of candidates, representative bodies of power, political parties, case law of the European Court of Human Rights in electoral cases.

Література

1. Виборчий кодекс України від 19.12.2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20?find=1&text>
2. Динаміка сприйняття напрямку справ в Україні та довіри до окремих інституцій між травнем 2022 року та жовтнем 2023 року URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1321&page=1&fbclid=IwAR2rXe7wtw8fAa5x8BXnEXwRDdT-0fE9Vl9p1DbHtji8YQWeHYwNroK7ts8>
3. У ЗСУ спостерігається позитивна динаміка впровадження гендерної рівності URL: <https://armyinform.com.ua/2023/03/15/u-zsu-sposterigayetsya-rozvytynna-dynamika-vprovadzhennya-gendernoyi-rivnosti/>
4. Оперативний гендерний аналіз ситуації в Україні URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://eca.unwomen.org/sites/default/files/2022-05/UNWomen_BRIEF_A4_2022_UKR-1.pdf

extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://eca.unwomen.org/sites/default/files/2022-05/UNWomen_BRIEF_A4_2022_UKR-1.pdf

5. Звіти за результатами дослідження участі жінок в місцевих виборах – 2020 URL: https://www.opogaia.org/vyboru/gender_2020-23003#_9txih38yrw6e

6. Кодексу належної практики у виборчих справах від 2002 р., ухвалені Венеціанською Комісією на 52 пленарній сесії (Венеція, 18-19 жовтня 2002 року) URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.venice.coe.int/files/CDL-elec-opinions-UKR.pdf>

7. Декларації про участь жінок у виборах від 2006 р. ухвалені Венеціанською Комісією на 67 пленарній сесії (Венеція, 9-10 червня 2006 року) URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.venice.coe.int/files/CDL-elec-opinions-UKR.pdf>

8. Balanced participation of women and men in political and public decisionmaking: Recommendation Rec (2003) 3 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 12 March 2003 and explanatory memorandum URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://rm.coe.int/1680519084>

9. Резолюція Парламентської Асамблеї від 2016 року «Оцінка впливу заходів щодо покращення політичного представництва жінок» URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=22745&lang=en 6/6>

10. Резолюція Парламентської Асамблеї від 2016 року «Оцінка впливу заходів щодо покращення політичного представництва жінок» URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=22745&lang=en 6/6>

11. Закону України «Про медіа» 13.12.2022 № 2849-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20?find=1&text=%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%96#w1_1

12. Закон України «Про політичні партії в Україні» від 05.04.2001 № 2365-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>

13. European Court of Human Rights «Metka ZEVIK and others against Slovenia» 12.11.2019 URL: [file://ZEVIK%20AND%20OTHERS%20v.%20SLOVENIA%20\(1\).pdf](file://ZEVIK%20AND%20OTHERS%20v.%20SLOVENIA%20(1).pdf)

УДК 347

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2023.8>**Н. Печерова,**

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного права, права інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ НЕОРИГІНАЛЬНИХ ОБ'ЄКТІВ ЗГЕНЕРОВАНИХ КОМП'ЮТЕРНОЮ ПРОГРАМОЮ, РОЗПОРЯДЖАННЯ НЕОРИГІНАЛЬНИМИ ОБ'ЄКТАМИ ЗГЕНЕРОВАНИМИ КОМП'ЮТЕРНОЮ ПРОГРАМОЮ НА ПРИКЛАДІ ОКРЕМИХ ВИДІВ ДОГОВОРІВ

Стрімкий розвиток інформаційних технологій, комп'ютерних програм зумовлює виникнення об'єктів права інтелектуальної власності, що створюються не тільки з участю фізичної особи, але й без участі фізичної особи.

Зважаючи на те, що щодо даних комп'ютерних програм існують первинні правоволодільці – автори таких комп'ютерних програм, їхні спадкоємці, а також особи, яким автори чи їх спадкоємці передали (відчужили) майнові права на комп'ютерну програму та правомірні користувачі комп'ютерної програми виникає питання щодо того, які права вони будуть мати щодо неоригінального об'єкту згенерованого комп'ютерною програмою, адже очевидно, що дана категорія об'єктів не може лишатися у просторовому вакуумі без правового регулювання. Проте, першочерговим питанням є розуміння самої правової природи неоригінального об'єкту згенерованого комп'ютерною програмою. Важливим питанням, яке постає є також і комерціалізація таких об'єктів, тобто можливості укладання щодо них визначених законодавцем видів договорів.

На сьогоднішній день в Законі України «Про авторське право

і суміжні права» відсутнє визначення неоригінального об'єкту згенерованого комп'ютерною програмою, розуміння даного об'єкту дається лише через ознаки.

Щодо наукової літератури, дослідженням дотичних до поставленої в статті теми питань займалися, зокрема такі вчені як Капіца Ю.М. в своїй статті: «Тексти, музика, зображення, що створюються штучним інтелектом: до визначення моделі правової охорони» [1], Дубняк М.В. «Проблеми визначення правового режиму об'єктів, створених за допомогою технологій нейромереж» [2] та інші.

Метою даної роботи є формування розуміння неоригінального об'єкту згенерованого комп'ютерною програмою, а також розгляд договірних конструкцій через які можливе здійснення розпоряджання майновими правами щодо такого об'єкту.

Завданням даної роботи є розгляд неоригінального об'єкту згенерованого комп'ютерною програмою через призму ознак, яке дає чинне законодавство, розгляд питання про «відсутність безпосередньої участі фізичної особи у створенні таких об'єктів», розгляд суб'єктів, що отримують май-

нові права на дану категорію об'єктів, зв'язок неоригінального об'єкту згенерованого комп'ютерною програмою з авторським правом та суміжними правами, а також дослідження особливостей розпоряджання майновими правами щодо зазначеного вище об'єкту.

Відповідно до ст. 41 Конституції України проголошується, що «кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності». Згідно зі ст. 54 Конституції України проголошується, що «громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом» [3].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» (далі – Закон) відсутнє визначення неоригінального об'єкту згенерованого комп'ютерною програмою. Натомість зазначена вище стаття дає визначення комп'ютерної програми згідно п. 26 ст. 1 Закону, а також оригінальності твору згідно п. 35 ст. 1 Закону.

Так, як вже було зазначено згідно п. 26 ст. 1 Закону «комп'ютерна програма – набір інструкцій у вигляді слів, цифр, кодів, схем, символів чи в будь-якому іншому вигляді, виражених у формі, придатній для зчитування комп'ютером (настільним комп'ютером, ноутбук, смартфоном, ігровою приставкою, смарт-телевізором тощо), які приводять його у дію для досягнення певної мети або результату, зокрема операційна система, прикладна програма, вира-

жені у вихідному або об'єктному кодах» [4].

«Оригінальністю твору є ознака (критерій), що характеризує твір як результат власної інтелектуальної творчої діяльності автора та відображає творчі рішення, прийняті автором під час створення твору» згідно п. 35 ст. 1 Закону [4].

Відповідно з п. 3, 4 ст. 8 Закону до об'єктів, які не охороняються авторським правом серед переліку об'єктів є два об'єкти права особливого роду, а саме «бази даних, що не є оригінальними, охороняються правом особливого роду (*sui generis*) відповідно до частин четвертої – шостої статті 21 цього Закону, а також неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою (програмами), охороняються правом особливого роду (*sui generis*) відповідно до статті 33 цього Закону» [4].

При цьому зауважимо, що предметом розгляду даної роботи є саме неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою.

В свою чергу вище згаданий Закон містить ст. 33 щодо права особливого роду (*sui generis*) на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою. Так, згідно ч.1 ст. 33 Закону «неоригінальним об'єктом, згенерованим комп'ютерною програмою, є об'єкт, що відрізняється від існуючих подібних об'єктів та утворений у результаті функціонування комп'ютерної програми без безпосередньої участі фізичної особи в утворенні цього об'єкта» [4].

Отже, необхідними умовами, щоб об'єкт згенерований комп'ютерною програмою вважався неоригінальним є те, що даний об'єкт має відрізнятися від існуючих подібних об'єктів, має бути утворений в результаті функціонування комп'ютерної програми, а головне має бути утворений у результаті функціонування комп'ютерної програми без безпосередньої участі фізичної особи в утворенні цього об'єкта.

неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою, що є цілком справедливо, оскільки дані об'єкти не можуть лишатися у просторовому вакуумі з відсутністю щодо них правового регулювання, а також визначення кола суб'єктів.

При цьому, зазначимо, що згідно положень ч.1, ч.2 статті 5 Закону зазначено, що «авторське право становлять особисті немайнові права автора і майнові права суб'єктів авторського права. Первинним суб'єктом авторського права є автор твору. Суб'єктами майнових авторських прав можуть бути також інші фізичні або юридичні особи, до яких перейшли майнові права на твір на підставі правочину або закону»[4].

Особливістю ж неоригінальних об'єктів згенерованих комп'ютерною програмою є те, що відповідно до ч.3 ст. 33 Закону: «У результаті утворення неоригінального об'єкта, згенерованого комп'ютерною програмою, особисті немайнові права не виникають»[4].

Так, відповідно до положень ч.1 ст. 11 Закону «особистими немайновими правами автора є: 1) право вимагати визнання свого авторства шляхом зазначення належним чином імені автора в оригіналі і копіях твору і за будь-якого використання твору, якщо це практично можливо; 2) право забороняти під час будь-якого використання твору згадування свого імені, якщо автор твору бажає залишитися анонімом; 3) право обирати псевдонім, зазначати і вимагати зазначення псевдоніма замість справжнього імені автора в оригіналі і копіях твору і за будь-якого використання твору; 4) право вимагати збереження цілісності твору, протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору, у тому числі супроводження твору ілюстраціями, передмовами, післямовами, коментарями тощо без згоди автора; 5) право надати назву твору або залишити

його без назви; 6) право присвятити твір особі (особам), події або даті» [4].

Згідно із ч. 4 ст. 33 Закону «обсяг майнових прав суб'єкта права особливого роду (sui generis) на неоригінальний об'єкт, згенерований комп'ютерною програмою, визначається згідно із статтею 12 Закону» [4].

Щодо моменту виникнення право особливого роду (sui generis) на неоригінальний об'єкт, згенерований комп'ютерною програмою, то таким моментом є «факт генерування цього об'єкта» відповідно до положень ч.5 ст. 33 Закону [4].

Щодо строку чинності права особливого роду (sui generis) на неоригінальний об'єкт, згенерований комп'ютерною програмою, то такий строк «спливає через 25 років, що обчислюється з 1 січня року, наступного за роком, в якому згенеровано неоригінальний об'єкт» згідно положень ч. 6 ст. 33 Закону [4].

Відповідно до ч.7 ст. 33 Закону «у разі якщо неоригінальний об'єкт, згенерований комп'ютерною програмою, є результатом використання об'єктів авторського права та/або об'єктів суміжних прав, відповідний суб'єкт користується правом особливого роду (sui generis) на такий неоригінальний об'єкт, за умови дотримання ним права суб'єкта (суб'єктів) авторського права або суміжних прав, твір (твори) або об'єкт (об'єкти) суміжних прав якого зазнав (зазнали) використання у процесі генерування такого неоригінального об'єкта» [4]. Таким чином, мова йде про дотримання прав суб'єктів авторського права та суміжних прав, коли створюється згенерований комп'ютерною програмою неоригінальний об'єкт.

Згідно з абзацом 2 ч.7 ст. 33 Закону «у разі якщо неоригінальний об'єкт, згенерований комп'ютерною програмою, є результатом використання іншого охоронюваного неоригінального об'єкта, згенерованого комп'ютерною програмою, відповідний суб'єкт користується правом

відчужено на користь іншої особи в порядку, передбаченому статтею 49 цього Закону» [4].

У зв'язку з аналізом статті 49 Закону вбачається також за доцільне узгодити її зміст в частині назви самої статті, ч. 1, ч. 2 зі ст. 33 Закону та викласти її положення у наступній редакції:

«Стаття 49. Передання (відчуження) майнових прав на об'єкти авторського права, об'єкти суміжних прав, об'єкти права особливого роду за договором.

Суб'єкт авторського права, суміжних прав, права особливого роду може передати (відчужити) свої майнові права на об'єкт авторського права, об'єкт суміжних прав, об'єкти права особливого роду, передбачені відповідно частиною першою статті 12, частиною першою статті 38, частиною першою статті 39, частиною першою статті 40 цього Закону будь-якій іншій особі у повному складі на території всіх держав світу або частково на окремі способи використання на території окремих держав світу, або на всі способи використання на території окремих держав світу. У разі передання (відчуження) майнових прав на об'єкт авторського права, об'єкт суміжних прав, об'єкти права особливого роду частково майнові права в обсязі, не передбаченому у договорі, є такими, що не передані (не відчужені).

Предметом договору про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти авторського права, об'єкти суміжних прав, об'єкти права особливого роду не можуть об'єкти і майнові права, яких не існувало на момент укладання договору.

Особа, яка набуває майнові права на об'єкт авторського права, об'єкт суміжних прав, об'єкт права особливого роду, стає суб'єктом майнових прав у межах набутого нею обсягу майнових прав на такий об'єкт протягом визначеного законом строку чинності відповідних майнових прав

на такий об'єкт. Умова договору про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти авторського права, об'єкти суміжних прав, об'єкти права особливого роду на інший, ніж передбачено законом строк чинності набутих майнових прав, є нікчемною.

Особа, яка передає (відчужує) майнові права на об'єкт авторського права, об'єкт суміжних прав, об'єкт права особливого роду, зобов'язана надати особі, яка набуває такі права, відомості про наявність ліцензійних, субліцензійних договорів та інших прав і зобов'язань щодо прав, які передаються.

Укладення договору про передання (відчуження) майнових прав на об'єкт авторського права, об'єкти суміжних прав, об'єкти права особливого роду не впливає на чинність ліцензійних, субліцензійних договорів, які було укладено раніше, якщо інше не передбачено відповідним ліцензійним договором».

Згідно зі ч. 10 ст. 33 Закону «вільне використання неоригінального об'єкта, згенерованого комп'ютерною програмою, допускається в порядку, передбаченому статтями 22 – 28 цього Закону» [4].

Відповідно до п. 11 ст. 33 Закону «порушенням права особливого роду (sui generis) на неоригінальний об'єкт, згенерований комп'ютерною програмою, що дає підстави для захисту таких прав у тому числі в судовому порядку, визнаються дії, передбачені статтею 55 цього Закону, з урахуванням особливостей, встановлених цією статтею» [4].

В контексті запропонованих нових редакцій статей, а саме ст. 50, ст. 49 вважається за доцільне також запропонувати наступну редакцію ст. 48 Закону, а саме п. 2, п. 3, п. 4, п. 5 ч. 1, ч. 2 з метою її узгодження зі ст. 33 Закону, а саме:

«Стаття 48. Розпорядження майновими правами на об'єкти авторського права, об'єкти суміжних прав, об'єкти права особливого роду

виходячи з положень ч. 2 ст. 33 Закону.

Так, згідно ч. 2 ст. 33 Закону «суб'єктами права особливого роду (*sui generis*) на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою, можуть бути особи, яким з урахуванням вимоги, передбаченої частиною сьомою цієї статті, належать майнові права або які мають ліцензійні повноваження на передбачену частиною першою цієї статті комп'ютерну програму – автори такої комп'ютерної програми, їх спадкоємці, особи, яким автори чи їх спадкоємці передали (відчужили) майнові права на комп'ютерну програму або правомірні користувачі комп'ютерної програми. Договором можуть визначатися умови належності права особливого роду (*sui generis*) на неоригінальні об'єкти, згенеровані відповідними комп'ютерними програмами» [4]. Таким чином, суб'єктами права особливого роду (*sui generis*) на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою будуть автори такої комп'ютерної програми, їх спадкоємці, особи, яким автори чи їх спадкоємці передали (відчужили) майнові права на комп'ютерну програму, а також правомірні користувачі комп'ютерної програми. Очевидно, що суб'єктами отримання права на справедливую винагороду будуть зазначені вище суб'єкти, в тому числі і правомірні користувачі. Тому, вважається за доцільне викласти абзац 2 ч. 1 ст. 48 Закону у наступній редакції: «умови правочинів щодо розпорядження майновими правами на об'єкти авторського права, об'єкти суміжних прав, об'єкти права особливого роду стосовно передання (відчуження) або надання дозволу на використання (ліцензії) щодо майнового права на справедливую винагороду, передбаченого відповідно частиною третьою статті 12, частиною третьою статті 38, частини третьою статті 40 цього Закону, є нікчемними».

Окремим питанням розгляду, виходячи із зазначених вище положень постає питання щодо можливості правомірного користувача комп'ютерної програми, який стає суб'єктом права особливого роду (*sui generis*) на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою укласти ліцензійні договори. На нашу думку, таке повноваження щодо укладання ліцензійних договорів має автор такої комп'ютерної програми, їх спадкоємці, особи, яким автори чи їх спадкоємці передали (відчужили) майнові права на комп'ютерну програму.

Розглядаючи питання щодо розпорядження майновими правами на об'єкт права особливого роду не представляється можливим обійти питання публічної ліцензії на використання такого об'єкта.

Так, аналізуючи положення ст. 33 Закону відсутні посилання на ст. 51 Закону, натомість в ч. 8 зазначеної статті наявне посилання на ст. 50 Закону, а в ч. 9 наявне посилання на ст. 49 Закону.

Зважаючи, на зазначене вище вважається за доцільне доповнити ч. 8 ст. 33 Закону також посиланням і на ст. 51 Закону та викласти в наступній редакції: «суб'єкт права особливого роду (*sui generis*) на неоригінальний об'єкт, згенерований комп'ютерною програмою, протягом строку дії права особливого роду (*sui generis*) має виключне право надавати іншим особам дозвіл на використання цього об'єкта будь-якими способами на підставі договору. Дозвіл на використання неоригінального об'єкта, згенерованого комп'ютерною програмою, надається в порядку, передбаченому статтею 50, 51 цього Закону».

Сам же зміст ст. 51 Закону викласти у наступній редакції:

«Стаття 51. Публічна ліцензія на використання об'єкта авторського права, об'єкта суміжних прав, об'єкта права особливого роду.

1. Суб'єкт авторського права, суб'єкт суміжних прав, суб'єкт прав

особливого роду може надати дозвіл на використання об'єкта авторського права, об'єкта суміжних прав, об'єкта права особливого роду будь-якою особою на визначених ним умовах (публічна ліцензія).

Публічна ліцензія видається шляхом оприлюднення її умов разом з наданням можливості дистанційного ознайомлення з відповідним об'єктом авторського права, об'єктом суміжних прав, об'єктом права особливого роду необмеженому колу осіб з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем.

2. Особа, яка використовує об'єкт авторського права, об'єкт суміжних прав, об'єкт права особливого роду зобов'язана дотримуватися визначених суб'єктом авторського права, суб'єктом суміжних прав, суб'єктом прав особливого роду умов, на яких її було видано.

3. Умовами публічної ліцензії може бути передбачено, що така ліцензія є безвідкличною. У такому разі публічна ліцензія діє протягом усього строку чинності майнових авторських прав, майнових суміжних прав, майнових прав особливого роду і може бути достроково припинена лише стосовно особи, яка порушила умови, зазначені у частині другій цієї статті.

4. Публічна ліцензія є невиключною. Виключні та одиничні публічні ліцензії є нікчемними.

5. Публічна ліцензія, в якій не передбачено сплату винагороди за використання об'єкта авторського права, об'єкта суміжних прав, об'єкта права особливого роду або передбачено, що така сплата може здійснюватися ліцензіатом добровільно, на власний розсуд, вважається безоплатною».

Отже, неоригінальним об'єктом згенерованим комп'ютерною програмою є по-перше об'єкт, що відрізняється від існуючих об'єктів, по-друге об'єкт утворений в результаті функціонування комп'ютерної програми без безпосередньої участі фізичної

особи в утворенні цього об'єкта. Особливістю суб'єктного складу, а також тлумаченням щодо створення відповідного об'єкту без безпосередньої участі фізичної особи є те, що зокрема автори комп'ютерної програми як первинні суб'єкти авторського права виступають одночасно і суб'єктами права особливого роду на неоригінальні об'єкти згенеровані комп'ютерною програмою, набуваючи при цьому подвійного статусу. Такого самого статусу набувають спадкоємці, особи, яким автори чи їх спадкоємці передали (відчужили) майнові права на комп'ютерну програму. Подвійний статус відсутній лише щодо правомірних користувачів комп'ютерної програми, вони виступають лише як суб'єкти права особливого роду на неоригінальний об'єкт згенерований комп'ютерною програмою. При цьому щодо даного об'єкту у зв'язку з відсутністю безпосередньої участі фізичної особи не виникають особисті немайнові права. Розпоряджання відповідною категорією об'єктів здійснюється на підставі договору про використання, ліцензійного договору, договору про передання (відчуження) майнових прав, а також публічної ліцензії.

Щодо подальших перспектив з розвитку поставленого у статті питання, а саме особливостей визначення неоригінальних об'єктів згенерованих комп'ютерною програмою, розпоряджання неоригінальними об'єктами згенерованими комп'ютерною програмою вважається перспективним їхній детальний розгляд через призму окремих договорів, зокрема ліцензійного договору, а також договору про передання (відчуження) майнових прав.

У зв'язку із стрімким розвитком інформаційних технологій, в тому числі і різноманітних програм, а саме генерацією такими програмами окремих об'єктів з'явилася необхідність у визначенні правової природи таких об'єктів, ознак, що

виокремлюють такі об'єкти серед об'єктів авторського права і суміжних прав. Варто відмітити, що на сьогодні в Законі України «Про авторське право і суміжні права» відсутнє визначення неоригінального об'єкту згенерованого комп'ютерною програмою. Стаття 33 Закону України «Про авторське право і суміжні права» дає лише ознаки такого об'єкту. Так, виходячи з положень вище зазначеної статті необхідними ознаками є те, що об'єкт має відрізнятися від існуючих подібних об'єктів, має бути утворений у результаті функціонування комп'ютерної програми без безпосередньої участі фізичної особи в утворення цього об'єкта. Тобто, критерій участі фізичної особи у створенні такого об'єкта є визначальним. Відповідно, враховуючи відсутність участі фізичної особи по відношенню до даного об'єкту не будуть виникати особисті немайнові права, а будуть виникати лише майнові права. Щодо так званої відсутності «безпосередньої» участі фізичної особи у створенні цього об'єкта, то для повного розуміння цього словосполучення варто розглядати його крізь призму суб'єктів права особливого роду на такий об'єкт. Так, проаналізувавши положення ч. 2 ст. 33 Закону України «Про авторське право і суміжні права» приходимо до висновку щодо того, що автори комп'ютерної програми як первинні суб'єкти авторського права виступають одночасно і суб'єктами права особливого роду на неоригінальні об'єкти згенеровані комп'ютерною програмою, набуваючи при цьому подвійного статусу. Такого самого статусу набувають спадкоємці, особи, яким автори чи їх спадкоємці передали (відчужили) майнові права на комп'ютерну програму. Подвійний статус відсутній лише щодо правомірних користувачів комп'ю-

терної програми, вони виступають лише як суб'єкти права особливого роду на неоригінальний об'єкт згенерований комп'ютерною програмою. При цьому зауважимо, що об'єкт, створений фізичною особою з застосуванням комп'ютерних технологій не буде визначатися як неоригінальний об'єкт згенерований комп'ютерною програмою згідно положень ч. 1 ст. 33 Закону України «Про авторське право і суміжні права». Враховуючи відсутність фізичної особи у створенні вище зазначених об'єктів розпоряджання майновими правами на такі об'єкти можливе на підставі договору на використання, ліцензійного договору, договору про передання (відчуження) майнових прав, а також публічної ліцензії.

Ключові слова: штучний інтелект, право особливого роду, неоригінальний об'єкт згенерований комп'ютерною програмою, суб'єкти права особливого роду на неоригінальний об'єкт згенерований комп'ютерною програмою, розпоряджання майновими права на об'єкт права особливого роду.

Pecherova N. Peculiarities of defining non-original objects generated by a computer program, disposal of non-original objects generated by a computer program on the example of certain types of contracts

In connection with the rapid development of information technologies, including various programs, namely the generation of individual objects by such programs, the need to determine the legal nature of such objects, features that distinguish such objects from among objects of copyright and related rights. It is worth noting that today the Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights" does not contain a definition of a non-original object generated by a computer program. Article 33 of the

Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights" gives only signs of such an object. Thus, based on the provisions of the above-mentioned article, the necessary features are that the object must be different from existing similar objects, must be formed as a result of the operation of a computer program without the direct participation of a natural person in the formation of this object. That is, the criterion of the participation of a natural person in the creation of such an object is decisive. Accordingly, given the lack of participation of a natural person in relation to this object, personal non-property rights will not arise, but only property rights will arise. As for the so-called absence of "direct" participation of a natural person in the creation of this object, for a complete understanding of this phrase it is worth considering it through the prism of the subjects of a special kind of right to such an object. Thus, after analyzing the provisions of part 2 of Art. 33 of the Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights", we come to the conclusion that the authors of a computer program, as the primary subjects of copyright, act simultaneously as subjects of a special kind of right to non-original objects generated by a computer program, thus acquiring a dual status. The same status is acquired by heirs, persons to whom the authors or their heirs transferred (alienated) the property rights to the computer program. Dual status does not exist only with respect to legitimate users of a computer program, they act only as subjects of a special kind of right to a non-original object generated by a computer program. At the same

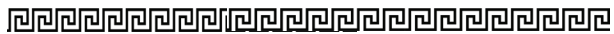
time, we note that an object created by a natural person using computer technologies will not be defined as a non-original object generated by a computer program in accordance with the provisions of Part 1 of Art. 33 of the Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights". Given the absence of a natural person in the creation of the above-mentioned objects, disposal of property rights to such objects is possible on the basis of a contract for use, a license agreement, an agreement on the transfer (alienation) of property rights, as well as a public license.

Key words: artificial intelligence, the right of a special kind, non-original object generated by a computer program, subjects of the right of a special kind to a non-original object generated by a computer program, disposal of property rights to the object of a special kind of law.

Література

1. Капіца Ю.М. «Тексти, музика, зображення, що створюються штучним інтелектом: до визначення моделі правової охорони» Інформація і право № 1(36)/2021 С. 45-54 URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/7_19.pdf
2. Дубняк М.В. «Проблеми визначення правового режиму об'єктів, створених за допомогою технологій нейромереж» Інформація і право № 4(31)/2019 С. 45-53 URL: file:///C:/Users/Asus/Downloads/Injpr_2019_4_7.pdf
3. Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 1 грудня 2022 року №2811-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>

УДК 343.137/139:343.122

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2023.9>**І. Ракіпова,**

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

А. Підгородинська,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

А. Мельник,

аспірант кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЩОДО ОКРЕМИХ ПРАВ ПОТЕРПІЛОГО ТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЙОГО ВТОРИННОЇ ВІКТИМІЗАЦІЇ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

Немає сумнівів в актуальності для сучасної науки кримінального процесу розробки стандартів запобігання вторинної віктимізації потерпілого і оцінки національного законодавства на предмет відповідності таким стандартам, про що вже не одноразово зазначалось у галузевій доктрині. Зокрема, О. Г. Шило справедливо вказувала, що оскільки об'єктом стандартизації виступає правове регулювання кримінальної процесуальної діяльності, то його якість повинна бути розглянута під кутом зору його функціональної здатності бути реальним процедурним механізмом попередження вторинної віктимізації потерпілого [1, с. 300].

Сьогодні ж, на нашу думку, є потужний запит на формування нового «образу потерпілого» у кримінальному провадженні України, «перезавантаження» якого може відбутися на основі жертвоорієнтованого підходу (victim centred approach), запропонованого Консультативною Місією Європейського Союзу в Україні (КМЄС) [2, с. 7],

належно забезпечивши участь у кримінальному провадженні потерпілого як його самостійного учасника, який ефективно реалізує свої права, та, зокрема, захищений від вторинної віктимізації, що під час кримінального провадження може призвести до заподіяння емоційної або психологічної шкоди, проти якої потерпілий повинен мати захист у кримінальному процесі. В літературі справедливо зазначається, що необхідним є забезпечення права потерпілого на попередження вторинної віктимізації та здійснення заходів щодо відновлення психічного здоров'я жертв кримінального правопорушення з огляду на те, що страх і негативні емоційні переживання здатні заподіяти не тільки психічні та моральні страждання, але і фізичні (соматичні) захворювання [2, с. 99].

Важливі питання досліджуваної проблеми розглядалися в багатьох працях вітчизняних учених, зокрема, Глинської Н. В., Гловюк І. В., Капліної О. В., Церкуник Л. В., Шило О. Г., та інших.

тви злочину в залежності від її приналежності до певної культурної групи, класу; настирливої або невідповідної поведінки поліції або іншого органу кримінальної юстиції, в т.ч. відсутність реакції компетентних органів на скарги з боку жертви злочину [7]. У сучасній кримінологічній літературі кримінальна процедура розглядається як потенційний психологічний фактор вторинної віктимізації жертви злочину [8; 9]. Вторинна віктимізація включає в себе відсутність розуміння страждань потерпілих, через що вони можуть відчувати себе ізольованими і невпевненими, втрачаючи віру в допомогу з боку свого оточення і професійних агенцій. Переживання вторинної віктимізації підсилює безпосередні наслідки злочинів, продовжуючи період або обтяжуючи травму потерпілого; відношення, поведінка, дії або бездіяльність можуть змусити потерпілих відчувати себе відчуженими від суспільства в цілому¹.

В пропозиціях Консультативної місії Європейського Союзу (КМЄС в Україні) щодо внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, зокрема, вказується на спеціальну категорію вразливих потерпілих, які вважаються особливо схильними до ризику вторинної та повторної віктимізації. Такими потерпілими можуть бути лише фізичні особи. Запропоновані зміни включають в категорію вразливих потерпілих такі різновиди осіб: діти (малолітні або неповнолітні), люди з інвалідністю, потерпілі від торгівлі людьми, потерпілі від злочинів на сексуальному ґрунті та потерпілі від насильства, якщо в конкретному випадку існує підвищений ризик вторинної віктимізації через вік, стать, расу, національність, сексуальну орієнтацію, релігію, здоров'я, психічну зрілість, здатність до самовираження або поточні життєві обставини або

відносини та залежність від особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, або залежність від такої особи та близького члена сім'ї, якщо злочин призвів до смерті [10].

Так, для прикладу, у справі ЄСПЛ «В v. russia» (№ 36328/20) від 07.02.2023 р. заявниця скаржилася на те, що її неодноразові опитування (interview) та безпосередній контакт з імовірними кривдниками під час провадження завдали їй серйозного стресу та душевних труднощів, що призвело до серйозних психологічних розладів та вторинної травматизації. Протягом року і семи місяців різні слідчі (трое чоловіків і одна жінка) опитували заявницю 12 разів, змушуючи її детально повторювати історію про те, що з нею трапилось для кожного із чотирьох кримінальних проваджень, і брати участь у подальших опитуваннях, зокрема зосереджених на імовірному насильстві з боку одного з чоловіків. Деякі докази були включені до декількох справ. Всі опитування проводилися у звичайних кабінетах. Виїзні перевірки її показань відбувалися у двох квартирах, де, за її словами, відбулося насильство. У двох інших ситуаціях В. була змушена детально розповісти про сексуальне насильство перед кожним із двох підозрюваних, відповідати на питання, а коли вони заперечували будь-які протиправні дії заявляти, чи наполягає вона на своїх твердженнях. Це призвело до її зриву. В ході розслідування психологічний і фізичний стан В. погіршувався. В результаті її адвокат просив звільнити заявницю від участі в деяких слідчих діях. Під час судового розгляду кримінального провадження щодо одного з обвинувачених, суд відмовив у зачитуванні показань В., вважаючи, що ніщо не перешкоджало її участі та особистому опитуванню. Суд відхилив висновок судово-медичної експертизи щодо стану психічного здоров'я В. (тривала депресивна реакція, що розвинулася внаслідок кількох психотравмуючих

¹ Витяг із заяви Європейського форуму для послуг потерпілим про соціальні права потерпілих від злочинів (1998 рік).

чої координації у сфері кримінальної юстиції, зокрема з питань правосуддя щодо неповнолітніх, забезпечення допомоги та безпеки потерпілим і свідкам та за іншими пріоритетними напрямками кримінальної політики (п.2.6), забезпечення обов'язкового проведення кримінологічної експертизи проектів законів про внесення змін до кримінального, кримінального процесуального та суміжного законодавства України (п.2.8), а також запровадження періодичного анонімного віктимологічного опитування населення (victimology survey, crime survey) з метою встановлення кількості осіб, які стали потерпілими від кримінальних правопорушень певного виду, а також використання методу самозвіту (self-report survey) для анонімного з'ясування кола осіб, які вчиняли будь-які кримінальні правопорушення протягом певного періоду, складання за їх результатами віктимологічних карт (п.2.9) [12].

Переконані, що одне з найбільш актуальних питань сьогодні – забезпечення права потерпілого на попередження його вторинної віктимізації, ризику завдання йому психологічної, емоційної, фізичної шкоди під час кримінального провадження. Погоджуємося, що під стандартами запобігання вторинної віктимізації потерпілого в сфері кримінального судочинства пропонується розуміти систему вимог до кримінального процесуального законодавства, відповідність яким обумовлює його функціональну здатність бути реальним процедурним механізмом попередження негативних наслідків кримінальної процедури для потерпілого. Так само розділяємо думку, що до системи стандартів запобігання вторинної віктимізації потерпілого в сфері кримінального судочинства доцільно, зокрема, включати: забезпеченість доступу потерпілого до правосуддя та застосування до нього необтяжливої процедури кримінального провадження; забезпеченість можливості активної участі

потерпілого в кримінальному судочинстві; забезпеченість потерпілого правовою, психологічною, медичною та соціальною допомогою; наявність системи додаткових гарантій захисту прав та інтересів вразливих потерпілих [1, с. 301-302]. Підкреслимо, що розробка конкретних пропозицій з удосконалення кримінального процесуального законодавства у цій сфері слугуватиме реальному запобіганню вторинної віктимізації потерпілого під час здійснення кримінального провадження.

Отож, практика застосування норм КПК та актуальна потреба внесення змін до окремих його положень, а також розвиток правового регулювання кримінального провадження у державах Європейського Союзу надають емпіричну базу для продовження вдосконалення нормативних положень, що визначають модель системи кримінального провадження та, зокрема, місце і роль потерпілого в ній, у тому числі його прав в аспекті попередження вторинної віктимізації. Тому, вважаємо, існує потреба внесення змін також до Кримінального процесуального кодексу України щодо попередження вторинної віктимізації потерпілого у кримінальному провадженні. Так, виправдану та доцільною буде пропозиція щодо забезпечення права потерпілого на попередження вторинної віктимізації, яка має на меті передбачити на рівні кримінального процесуального закону, що за наявності відповідних підстав має бути забезпечено право потерпілого на попередження вторинної віктимізації, тобто недопущення його повторної травматизації, ризику завдання психологічної, емоційної, фізичної шкоди під час здійснення кримінального провадження. В даному разі мова йде про повторне психологічне травмування, що не є прямим наслідком злочину, тобто саме про вторинну віктимізацію. З цією метою, на нашу думку, слід доповнити ч. 1 ст. 56 КПК окре-

мим п.5-1 у такій редакції: «5-1) за наявності відповідних підстав – на попередження вторинної віктимізації, тобто недопущення повторної травматизації, ризику завдання психологічної, емоційної, фізичної шкоди».

Крім того, погоджуємось щодо необхідності удосконалення процедури проведення допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні та вказівки на те, що у виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я особи, її тяжкої хвороби, загрози вторинної віктимізації потерпілого, ризику завдання йому психологічної, емоційної та фізичної шкоди, наявності інших обставин, що можуть унеможливити допит особи в суді або вплинути на повноту чи достовірність її показань, сторона кримінального провадження, потерпілий, його представник, законний представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такої особи в судовому засіданні, в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб [2, с. 443]. З цією метою слід внести відповідні зміни до ч. 1 ст. 225 КПК щодо допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні слідчим суддею.

У статті розглянуто питання щодо окремих прав потерпілого та попередження його вторинної віктимізації під час здійснення кримінального провадження.

Досліджено пропозиції Консультативної місії Європейського Союзу (КМЄС в Україні) щодо внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, в яких, зокрема, вказується на спеціальну категорію вразливих потерпілих, які вважаються особливо схильними до ризику вторинної віктимізації.

Вказано, що необхідним є забезпечення права потерпілого на попередження вторинної віктимізації та здійснення заходів щодо відновлення психічного здоров'я жертв кримінального правопорушення з огляду на те, що страх і негативні емоційні переживання здатні заподіяти не тільки психічні та моральні страждання, але і фізичні (соматичні) захворювання.

Зазначено, що практика застосування норм КПК та актуальна потреба внесення змін до окремих його положень, а також розвиток правового регулювання кримінального провадження у державах Європейського Союзу надають емпіричну базу для продовження вдосконалення нормативних положень, що визначають модель системи кримінального провадження та, зокрема, місце і роль потерпілого в ній, у тому числі його прав в аспекті попередження вторинної віктимізації.

Підкреслено необхідність удосконалення процедури проведення допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні та вказівки на те, що у виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я особи, її тяжкої хвороби, загрози вторинної віктимізації потерпілого, ризику завдання йому психологічної, емоційної та фізичної шкоди, наявності інших обставин, що можуть унеможливити допит особи в суді або вплинути на повноту чи достовірність її показань, сторона кримінального провадження, а також потерпілий, його представник, законний представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такої особи в судовому засіданні,

в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб (ч. 1 ст. 225 КПК).

Зроблено висновок щодо доцільності внесення змін та доповнень до ч. 1 ст. 56 КПК в аспекті забезпечення права потерпілого на попередження вторинної віктимізації, які мають на меті передбачити, що за наявності відповідних підстав має бути забезпечено право потерпілого на попередження вторинної віктимізації, тобто недопущення його повторної травматизації, ризику завдання психологічної, емоційної, фізичної шкоди під час здійснення кримінального провадження.

Ключові слова: кримінальне провадження, потерпілий, права та законні інтереси потерпілого, вторинна віктимізація.

Rakipova I., Pidgorodynska A., Melnyk A. Concerning individual rights of the victim and prevention of his secondary victimization

The article deals with the issue of individual rights of the victim and prevention of his secondary victimization during criminal proceedings.

The proposals of the Consultative Mission of the European Union (ECM in Ukraine) regarding amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine, which, in particular, indicate a special category of vulnerable victims, who are considered to be particularly prone to the risk of secondary victimization, have been studied.

It is indicated that it is necessary to ensure the right of the victim to prevent secondary victimization and take measures to restore the mental health of victims of a criminal offense, given that fear and negative emotional experiences can cause not only mental and moral suffering, but also physical (somatic) disease.

It is noted that the practice of applying the norms of the Criminal

Procedure Code and the urgent need to make changes to its individual provisions, as well as the development of legal regulation of criminal proceedings in the states of the European Union, provide an empirical basis for continuing to improve the normative provisions that determine the model of the criminal proceedings system and, in particular, the place and role the victim in it, including his rights in the aspect of prevention of secondary victimization.

It is emphasized the need to improve the procedure for conducting interrogation during a pre-trial investigation in a court session and indicating that in exceptional cases related to the need to obtain testimony during a pre-trial investigation, if due to the existence of a danger to the life and health of a person, his serious illness, the threat of secondary victimization of the victim, the risk of inflicting psychological, emotional and physical harm on him, the presence of other circumstances that may make it impossible to question a person in court or affect the completeness or reliability of his testimony, a party to criminal proceedings, as well as the victim, his representative, legal representative, representative of the legal entity in respect of which the proceedings are being conducted, have the right to apply to the investigating judge with a request to conduct an interrogation of such a person in a court session, including simultaneous interrogation of two or more already interrogated persons (Part 1 Article 225 of the Criminal Procedure Code).

A conclusion was made regarding the expediency of making changes and additions to Part 1 of Art. 56 of the Criminal Procedure Code in the aspect of ensuring the right of the victim to prevent secondary victimization, which are intended to provide that, if there are appropriate grounds, the right of the victim to

prevent secondary victimization must be ensured, that is, to prevent his re-traumatization, the risk of psychological, emotional, physical harm during the execution of the task criminal proceedings.

Key words: criminal proceedings, the victim, rights and legal interests of the victim, secondary victimization.

Література

1. Шило О., Глинська Н. Якість кримінального процесуального законодавства України в аспекті відповідності стандартам попередження вторинної віктимізації потерпілого. Збірник тез міжнародної конференції (м. Харків, 22 вересня 2021 р.) с. 297-303.

2. Ракіпова І. В. Правозахисна комунікація потерпілого у кримінальному провадженні України: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2021. 496 с.

3. Стаття 18 ДИРЕКТИВА 2012/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25 жовтня 2012 р., що встановлює мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочинів та замінює Рамкове рішення Ради 2001/220/ІНА

4. Рекомендація CoE Rec(2006)8 Комітету міністрів для держав-членів Ради Європи щодо допомоги потерпілим від злочинів, статті 1.2 та 3.3

5. Відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів: європейські стандарти і зарубіжне законодав-

ство / О.А. Банчук, І.О. Дмитрієва, Б.В. Малишев, З.М. Саїдова; за заг. ред. О.А. Банчука. Київ: Москаленко О.М., 2015. 268 с.

6. Baisla D.K. Secondary Victimization under the Criminal Justice System. *Journal of Legal Studies and Research*. 2016. Vol. 2, iss. 3. – URL: <http://jlsr.thelawbrigade.com/wp-content/uploads/2016/06/Dheerendra-Kumar.pdf>

7. Wemmers J.-A.M. *Victims in the Criminal Justice Systems*. New York: Kugler, 1996. 252 p.

8. Orth U. *Secondary Victimization of Crime Victims by Criminal Proceedings*. *Social Justice Research*. 2002. Vol. 15, № 4. P. 313–325.

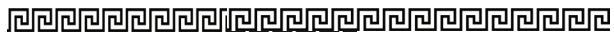
9. Patterson D. *The Linkage between Secondary Victimization by Law Enforcement and Rape Case Outcomes*. *Journal of Interpersonal Violence*. 2011. Vol. 26, № 2. P. 328–347.

10. Пропозиції КМЄС щодо внесення змін до КПК України. URL: <https://komzakonpr.rada.gov.ua/uploads/documents/31985.pdf>

11. В в. russia: справа ЄСПЛ (№ 36328/20) від 07.02.2023 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_ESPL_02_2023.pdf

12. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки від 11.05.2023 р. №273 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2023.10>**М. Слободянюк,**кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного і фінансового права
Національний університет «Одеська юридична академія»

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ НАДАННЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ

Актуальність дослідження. Зміна концепту діяльності органів поліції відбулась в напрямі людиноцентризму як основи розвитку з відповідними повноваженнями, що наблизило національну модель поліції до вимог європейського демократичного устрою. Одночасно, особливість надання послуг органами поліції полягає в спеціальному правовому статусові цього органу. В умовах дії правового режиму воєнного стану також актуалізується вивчення правомочностей, наданих органам поліції. В умовах наявної практичної потреби та нормативно встановлених можливостей, актуальність доктринального аналізу надання публічних послуг органами поліції є безумовною.

Дослідженням питань, пов'язаних з компетенцією органів поліції займалися такі вчені, як: Л.Р. Біла-Тюріна, С.В. Ківалов, Д.А. Козачук, Т.О. Коломоець, О.А. Костюченко, В.Г. Кононович, О.В. Тодошак, О.П. Хамходера та інші. При цьому, питання надання послуг як одного з напрямів діяльності опрацьовано не в повній мірі.

Виклад основного матеріалу. Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, що покликаний служити суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [1]. Для виконання поставлених функціональних цілей, органи поліції уповноважені надавати публічні послуги, що співпадає

з загальноприйнятим тлумаченням «служіння суспільству органами Національної поліції» як здійснення діяльності, спрямованої на забезпечення охорони прав і свобод людини, протидію злочинності, підтримання публічного порядку та безпеки лише заради людини, при цьому державні інтереси відходять на другий план. Тобто поліція захищає народ, а не державу від народу [2].

Станом на теперішній час, можна стверджувати, що діяльність Національної поліції, включаючи її правоохоронну і правозахисну складові визнаються послугами. Так, І.М. Коросташов слушно акцентовано увагу на тому, що за європейськими стандартами надання органами поліції допомоги і послуг суспільству, серед інших цілей, що традиційно виконується, є лише однією з складових діяльності поліції держав-учасниць Європейського Союзу. Аспект надання поліцейських послуг залишається розмитим і важко піддається визначенню, так як його не можна плутати з деякими покладеними на поліцію завданням. Функція надання послуг поліцією пов'язана зі ставленням населення до поліції, а не розширенням сфери надання послуг на додаток до її традиційних завдань [3, с. 63].

Доцільно припустити, що органи поліції здійснюють сервісну діяльність комплексно шляхом надання публічних послуг, серед яких доцільно виокремити такі види послуг: право-

охоронні, адміністративні, інформаційні, соціальні тощо. Передумовою виокремлення різного роду публічних послуг, що надаються органами поліції є втілення у законодавстві ідея соціального партнерства, за якої поліція побудована згідно з принципом децентралізації її структури, та діє в тісній співпраці з громадянами. Означене прослідковується у відповідних міжнародних документах, типу: Кодексу поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку [4] чи Європейського кодексу поліцейської етики [5]. Виходячи зі змісту зазначених міжнародно-правових документів, основними цілями поліції є: забезпечення громадського спокою, дотримання законності та порядку в суспільстві; захист і дотримання основних прав і свобод людини, попередження і виявлення злочинності та боротьба з нею, надання допомоги і послуг населенню.

Щодо адміністративних послуг, що надаються поліцією, зазначимо таке. Адміністративні послуги є провідним засобом реалізації прав громадян у сфері виконавчої влади, їх надання ініціюється громадянами і стосуються їх суб'єктивних прав. Під адміністративною послугою органів внутрішніх справ слід розуміється система організаційних дій, які вчиняються органами публічної влади (у деяких випадках застосування примусу), врегульованих адміністративним правом, направлених на створення умов щодо задоволення прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина або юридичною особою приватного права за їх заявою або за ініціативою органу публічної адміністрації [6, с. 197]. У Законі України «Про адміністративні послуги» останню запропоновано тлумачити як результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відпо-

відно до закону. Відповідно суб'єкт звернення – фізична особа, юридична особа, яка звертається за отриманням адміністративних послуг, а суб'єктом надання адміністративної послуги є орган виконавчої влади, інший державний орган, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, їх посадові особи, уповноважені відповідно до закону надавати адміністративні послуги [7].

До ознак адміністративних послуг, що надаються органами поліції відноситься те, що: їх пов'язано із суспільною функцією держави у сфері внутрішніх справ; їх спрямовано на створення умов для реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів або виконання покладених на них нормативними правовими актами обов'язків у правоохоронній сфері; ці послуги надаються переважно за зверненням приватних фізичних і юридичних осіб; для отримання такої послуги споживачем йому необхідно виконати певні вимоги, визначені законом. Адміністративні послуги, що надаються поліцією можуть стосуватися наступних видів діяльності: видачі спеціальних дозволів (погоджень, висновків) на здійснення певних дій; сертифікація продукції; ліцензування певних видів господарської діяльності; державної реєстрації з веденням реєстрів; підтвердження (посвідчення) певного юридичного статусу та/або факту [1]. При цьому, за надання окремих послуг поліції може стягуватись плата, наприклад стосовно видачі дозволів на придбання і перевезення вогнепальної зброї, боєприпасів, інших предметів, на які поширюється дозвільна система; видачі дозволів на зберігання і носіння (реєстрацію, перереєстрацію): нагородної зброї, мисливської, холодної, пневматичної зброї, інших предметів, на які поширюється дозвільна система; переоформлення зброї за місцем її обліку з одного власника на іншого; видачі дозволів (оформлення доку-

ментів) на відкриття та функціонування об'єктів дозвільної системи, що працюють з вибуховими матеріалами, піротехнічних майстерень та інших об'єктів; видачу ліцензій на надання послуг з охорони власності та громадян тощо [8].

Щодо інформаційних послуг, які надаються органами поліції, слід врахувати, що інформаційною послугою є діяльність щодо забезпечення споживачів інформаційними продуктами [9]. При визнанні за певною діяльністю значення послуги слід врахувати її спроможність становити завершений корисний результат, яким реалізується окреме право особи, оскільки будь-яка публічно-владна передбачає інформативну складову, яку неможна відокремлювати у самостійну послугу. Відповідно, інформаційні послуги, що надаються поліцією полягають у здійсненні інформаційно-аналітичної діяльності; формуванні баз даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України; користуванні базами даних Міністерства внутрішніх справ України та інших органів державної влади; здійсненні інформаційно-пошукової та інформаційно-аналітичної роботи; здійсненні інформаційну взаємодію з іншими органами державної влади України, органами правопорядку іноземних держав та міжнародними організаціями [1].

До прикладу, соціальними послугами можна вважати комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя [10]. Отже, органи поліції вживатимуть всіх можливих заходів для надання невідкладної, зокрема, домедичної і медичної,

допомоги особам, які постраждали внаслідок кримінальних чи адміністративних правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в ситуації, небезпечній для їх життя чи здоров'я; у межах повноважень, передбачених законом, надає соціальну і правову допомогу громадянам, сприятимуть державним органам, підприємствам, установам та організаціям у виконанні покладених на них законом обов'язків [11].

Виходячи зі змісту поняття «соціальні послуги», до них доцільно віднести поліцейське піклування як превентивний захід, який застосовується поліцією в межах, визначених законом та виражається у наданні послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Поліцейське піклування може застосовуватись до визначеного переліку осіб, а саме: неповнолітньої особи віком до 16 років, яка залишилася без догляду; особи, яка підозрюється у втечі з психіатричного закладу чи спеціалізованого лікувального закладу, де вона утримувалася на підставі судового рішення; особи, яка має ознаки вираженого психічного розладу і створює реальну небезпеку оточуючим або собі; особи, яка перебуває у публічному місці і внаслідок сп'яніння втратила здатність самостійно пересуватися чи створює реальну небезпеку оточуючим або собі [1].

Застосування поліцейського піклування спричиняє конкретні правові наслідки: передання неповнолітніх осіб батькам або усиновителям, опікунам, піклувальникам, органам опіки та піклування; передання осіб, які втекли з психіатричного чи лікувального закладу до відповідних закладів; передання осіб, які втратили здатність самостійного пересування у спеціальній лікувальній заклад чи до місця проживання. При реалізації заходу поліцейського піклування,

поліцейський уповноважений вилучити у особи зброю чи інші предмети, якими особа може завдати шкоди оточуючим чи особі, незалежно від того, чи заборонені вони в обігу. Однак, поліцейському заборонено здійснювати обшук особи, щодо якої здійснюється поліцейське піклування.

За загальним правилом процесуальним оформленням застосування даного заходу є складання протоколу, в якому необхідно зазначити: місце, дату та точний час (годину і хвилини) застосування поліцейського заходу; підстави застосування; опис вилученої зброї чи інших предметів (при цьому слід пам'ятати, що проводити обшук щодо таких осіб заборонено); клопотання, заяви чи скарги особи, якщо такі надходили, наявність чи відсутність видимих тілесних ушкоджень. Протокол підписується поліцейським і особою щодо якої застосовуються поліцейське піклування, а його копія вручається останній під розпис. Підкреслимо, що якщо особа у відношенні якої здійснюється поліцейське піклування знаходиться у стані, коли вона не може усвідомлювати свої дії, закон надає поліцейському право не роз'яснювати особі права, не надавати протокол на підпис і не вручати копію протоколу [1].

Отже, поліцейське піклування – це спеціальна соціально орієнтована послуга органів поліції, що має превентивний характер та виражається в сукупності дій, спрямованих на попередження порушення публічного порядку, публічної безпеки чи недопущення завдання шкоди особою самої собі. Для неї характерним є: тимчасовість; короткостроковість; виключність застосування до окремих визначених категорій осіб у випадках, що закріплені в національному законодавстві; потреба процесуального оформлення у вигляді протоколу; відсутність застосування до особи будь-яких санкцій. Таким чином, поліцейське піклування є окремим превентивним поліцейським заходом,

якого спрямовано на формування партнерських відносин між громадянами та поліцією.

Приходимо до висновку, що органи поліції надають широкий спектр публічних послуг різного спрямування. Їх спільною ознакою можна вважати: фактичне надання одним і тим самим суб'єктом – органом поліції; можливість надання лише у тих формах, яких передбачено законодавством; можливість застосування державного примусу у випадку умов надання послуги. Особливості надання різного виду послуг полягає в їх змістовному спрямуванні, але не в суб'єктному складові. Доцільним є подальше вивчення окремих послуг, що можуть надаватись органами поліції.

Стаття присвячена дослідженню публічних послуг, які надаються органами поліції. Встановлено, що органи поліції здійснюють сервісну діяльність комплексно шляхом надання публічних послуг, серед яких доцільно виокремити такі види послуг: правоохоронні, адміністративні, інформаційні, соціальні.

Виокремлено ознаки адміністративних послуг, що надаються органами поліції: їх пов'язаність із суспільною функцією держави у сфері внутрішніх справ; їх спрямованість на створення умов для реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів або виконання покладених на них нормативними правовими актами обов'язків у правоохоронній сфері; їх надання переважно за зверненням приватних фізичних і юридичних осіб; наявність певних передумов для отримання послуг.

Поліцейське піклування визначено як спеціальну соціально орієнтовану послугу органів поліції, що має превентивний характер та виражається в сукупності дій, спрямованих на попередження порушення публічного порядку,

публічної безпеки чи недопущення завдання шкоди особою самої собі. Зазначено, що для поліцейського піклування характерним є: тимчасовість; короткостроковість; виключність застосування до окремих визначених категорій осіб у випадках, що закріплені в національному законодавстві; потреба процесуального оформлення у вигляді протоколу; відсутність застосування до особи будь-яких санкцій; спрямованість на формування партнерських відносин між громадянами та органами поліції.

Зроблено висновок, що органи поліції надають широкий спектр публічних послуг різного спрямування. Їх спільною ознакою можна вважати: фактичне надання одним і тим самим суб'єктом – органом поліції; можливість надання лише у тих формах, яких передбачено законодавством; можливість застосування державного примусу у випадку умов надання послуги. Особливості надання різного виду послуг полягає в їх змістовному спрямуванні, але не в суб'єктному складові. Доцільним є подальше вивчення окремих послуг, що можуть надаватись органами поліції.

Ключові слова: органи поліції, повноваження, поліцейські послуги, поліцейське піклування, соціальні поліції.

Slobodianuk M. The National police of Ukraine as a subject of the provision of public services

The article is devoted to the study of public services provided by the police. It has been established that police bodies carry out service activities comprehensively by providing public services, among which it is appropriate to single out the following types of services: law enforcement, administrative, informational, social.

Features of administrative services provided by police bodies are highlighted: their connection with the public function of the state in the field of internal affairs; their focus on creating conditions for individuals and legal entities to exercise their rights, freedoms and legitimate interests or to fulfill the duties assigned to them by normative legal acts in the field of law enforcement; their provision mainly at the request of private individuals and legal entities; the presence of certain prerequisites for receiving services.

Police care is defined as a special socially oriented service of police bodies, which has a preventive nature and is expressed in a set of actions aimed at preventing a violation of public order, public safety or preventing a person from harming himself. It is noted that police custody is characterized by: temporality; short-termism; exclusivity of application to certain defined categories of persons in cases stipulated in national legislation; the need for procedural registration in the form of a protocol; lack of application of any sanctions to the person; focus on the formation of partnership relations between citizens and police bodies.

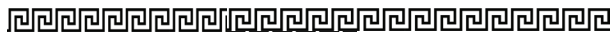
It was concluded that the police authorities provide a wide range of public services of various directions. Their common feature can be considered: actual provision by one and the same entity – the police body; the possibility of providing only in those forms provided for by law; the possibility of applying state coercion in the case of service provision conditions. The peculiarities of the provision of various types of services lie in their meaningful direction, but not in the subject composition. Further study of individual services that can be provided by the police is appropriate.

Key words: police bodies, powers, police services, police care, social police.

Література

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. №580-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 21.07.2023).
2. Катрин Д.К. Мета і завдання Національної поліції України: теоретико-правовий аспект. URL: http://www.lj.kherson.ua/2017/pravo03/part_2/5.pdf
3. Коросташова І.М. Поліцейські послуги в Україні: проблеми правового регулювання. Актуальні питання забезпечення громадської безпеки та правопорядку в сучасних умовах: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. 20 лист. 2015. Дніпропетровськ. С. 61-64.
4. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 34/169 від 17.12.1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282(дата звернення: 21.07.2023).
5. Рекомендація Rec (2001) 10 Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики», ухвалена Комітетом Міністрів 19 вересня 2001 р. URL: <http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/rec1.pdf> (дата звернення: 21.07.2023).
6. Кузьменко О.В. Завдання Національної поліції: проблеми правового регулювання. Юридичний електронний журнал. № 2. 2016. С. 196-197.
7. Про адміністративні послуги: Закон України від 6.09.2012 р. № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> (дата звернення: 21.07.2023).
8. Деякі питання надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби платних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011 р. № 1098. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1098-2011-%D0%BF> (дата звернення: 21.07.2023).
9. Про інформацію: Закон України від 21.05.1997 р. №280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 21.07.2023).
10. Просоціальні послуги: Закон України від 19.06.2003 р. № 966-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-15/ed20111015/card6#Public> (дата звернення: 21.07.2023).
11. Про затвердження Положення про Національну поліцію: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 877. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/877-2015-%D0%BF> (дата звернення: 21.07.2023).

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2023.11>**Н. Цибульник,**

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри правоохоронної діяльності та поліцейстики
Харківського національного університету внутрішніх справ;
здобувач наукового ступеня доктора наук
кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАКОНОДАВЧОЇ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СЕКТОРА БЕЗПЕКИ ТА УПРАВЛІННЯ

Законодавче регулювання сектору безпеки України здійснюється через ряд законів та інших нормативно-правових актів. Основним законом, що регулює діяльність сектору безпеки України, є Закон України «Про національну безпеку України» [1]. Цей закон визначає поняття національної безпеки, основні загрози національній безпеці, принципи державної політики в галузі національної безпеки, повноваження органів державної влади з питань забезпечення національної безпеки та інші питання.

На даному етапі реальних військових агресивних дій росії (неоголошеної війни) реформування системи забезпечення національної безпеки є надважливим для держави й народу питанням. Тому що під час протидії нашій державі широкомасштабній загарбницькій війні російської імперії в Україні, ядерним загрозам світовій спільноті, викликам практично всьому світу стало цілком очевидним, що ця система розбалансована за роки незалежності нашої держави [2].

Цілком переконливо у даному сенсі зазначає Дудченко О.С., що перед нашою країною нині постали вкрай важливі завдання, оскільки водночас із життєвою необхідністю захисту фундаментальних національних цінностей – незалежності, територіальної цілісності та суверенітету

держави, свободи, прав людини й верховенства права, добробуту, миру, кібербезпеки – усіма доступними, хоча і суттєво обмеженими засобами, держава має у короткий період часу провести комплекс реформ у сфері національної безпеки, а також подолати корупцію [3, с. 64].

Загалом, система забезпечення національної безпеки – це організована державою сукупність суб'єктів: державних органів (законодавчої, виконавчої та судової влад), громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, об'єднаних цілями та завданнями щодо захисту національних інтересів, що здійснюють узгоджену діяльність у межах законодавства України [4, с. 245].

Приписами Закону України «Про національну безпеку України» закріплюється, що державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій. Основними принципами,

свого законодавства до європейських та міжнародних стандартів, що дозволить зміцнити довіру міжнародного співтовариства та підвищити ефективність діяльності органів сектору безпеки в Україні. В рамках цього процесу, було прийнято ряд законів, які зміцнюють правове поле в галузі безпеки та сприяють покращенню роботи органів державної влади, які забезпечують національну безпеку.

Наприклад, було прийнято закон «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», який визначає структуру та компетенцію органів державної влади та місцевого самоврядування у галузі боротьби з тероризмом [11].

До того ж, Україна продовжує розробку та впровадження нових законів та нормативно-правових актів, які сприятимуть зміцненню безпеки в країні. Наприклад, наразі розроблений та введений в дію законопроект Закону України «Про розвідку», який визначає правове поле діяльності розвідувальних органів в Україні [12].

Також, у рамках законодавчого регулювання сектору безпеки в Україні відбувається зміцнення контролю за діяльністю органів сектору безпеки, зокрема за додержанням прав громадян та законності у проведенні оперативно-розшукових заходів та спеціальних заходів з метою запобігання та протидії злочинності. Станом на сьогоднішній день, одним із найбільш важливих результатів такої співпраці стало отримання Україною статусу особливого партнера НАТО, що позитивно впливає на безпеку країни та забезпечує її докорінну інтеграцію в євроатлантичний простір.

На виконання законодавства з сектору безпеки України працюють різні органи та служби, зокрема, Служба безпеки України, Міністерство оборони України, Національна поліція, Державна прикордонна служба

України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державна служба з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій України та інші.

Законодавче регулювання сектору безпеки є важливою складовою системи національної безпеки країни, адже від якості законодавства залежить ефективність діяльності органів сектору безпеки та здатність країни до захисту своїх інтересів та суверенітету. Проте, важливо зазначити, що успішність застосування законодавства залежить не тільки від якості самого законодавства, але й від рівня професіоналізму та дисципліни в органах сектору безпеки, від забезпечення необхідних ресурсів та обладнання, а також від належної координації між різними органами та службами.

У контексті викликів, з якими стикається Україна в сфері безпеки, особливу увагу приділяється розробці та вдосконаленню законодавчих актів з боротьби з тероризмом, кібербезпекою, протидії корупції та іншими актуальними питаннями. Зокрема, останнім часом увагу приділяють розробці законодавчих актів щодо реформування Служби безпеки України, вдосконалення процедур отримання та обробки інформації в органах сектору безпеки, розвитку кібербезпеки та ін.

Важливими завданнями законодавчого регулювання сектору безпеки є також забезпечення дотримання прав людини та громадянина, забезпечення прозорості та відкритості діяльності органів сектору безпеки, а також врегулювання взаємодії між органами сектору безпеки та іншими вітчизняними та міжнародними організаціями з питань безпеки.

Також, важливим аспектом забезпечення національної безпеки є розвиток кібербезпеки. Україна, як і багато інших держав, стикається зі значними викликами у цій сфері, зокрема з приводу кібератак на державні інформаційні ресурси та інфраструктуру.

Тому, з метою забезпечення кібербезпеки, в Україні прийнято стратегію розвитку кібербезпеки на період до 2025 року [13].

Крім законодавчого регулювання, в Україні також існують різноманітні програми та проекти, спрямовані на підвищення ефективності та професійної підготовки силових структур. Зокрема, однією з найбільш важливих програм є Програма партнерства з НАТО, яка має на меті підвищення професійної підготовки та технічного забезпечення силових структур України.

Також в Україні працюють різні центри та інститути, що займаються дослідженнями в галузі безпеки та вдосконаленням роботи силових структур. Наприклад, Інститут національної безпеки та оборони ім. І. Черняхівського, Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут української державності. Одним з найважливіших аспектів забезпечення національної безпеки є також міжнародна співпраця з іншими державами. Україна активно співпрацює з країнами-членами НАТО та Європейського Союзу в галузі безпеки та оборони, в рамках якої отримує технічну допомогу та підтримку у проведенні реформ у секторі безпеки.

Загалом, забезпечення національної безпеки є складним та багатограним завданням, яке потребує комплексного підходу та взаємодії різних державних та недержавних структур. Продовження реформ у секторі безпеки, підвищення ефективності та професійної підготовки силових структур, а також міжнародна співпраця є важливими напрямками розвитку забезпечення національної безпеки.

Невід'ємною складовою забезпечення національної безпеки є також Збройні Сили України, що складаються з трьох основних видів військ: Сухопутних військ, Повітряних сил та Військ оборони державного кордону. Збройні сили України активно

беруть участь у миротворчих операціях та міжнародних військових навчаннях, співпрацюють з іншими країнами в галузі безпеки та оборони.

Одним з важливих напрямків діяльності Збройних сил України є розвиток та модернізація їх технічного забезпечення. На сьогоднішній день Україна розробляє та випускає власні зразки військової техніки, зокрема бронетранспортери, танки, бойові вертольоти та безпілотні літальні апарати.

Одним з важливих аспектів забезпечення національної безпеки є також інформаційна безпека. Україна стикається з активною гібридною війною з Росією, яка використовує різні інформаційні методи впливу на суспільство, такі як дезінформація, маніпуляції та пропаганда. Україна здійснює різноманітні заходи для захисту своєї інформаційної безпеки, зокрема, заборону на імпорту та використання російських соціальних мереж та інших інтернет-сервісів, які можуть бути використані для дезінформації.

З метою забезпечення національної безпеки в Україні діє система законодавчого регулювання, яка визначає правові основи діяльності органів державної влади та інших суб'єктів, що забезпечують безпеку держави.

Нагадаємо, що національна безпека є однією з найважливіших складових становлення та розвитку держави. Україна активно працює над забезпеченням своєї національної безпеки, зміцненням своїх оборонних і безпекових потужностей та сприянням зміцненню міжнародної безпеки та стабільності. У цьому процесі ключову роль відіграють законодавчі та інші нормативно-правові акти, які регулюють діяльність в галузі національної безпеки.

Однак, незважаючи на наявні досягнення та стрімкий воєнізований розвиток сектору безпеки, чинне законодавство України потребує й вдосконалення. У секторі безпеки України є прогалин у законодавчому регулю-

ванні, які потребують уваги та вирішення та полягають у наступному:

1. Відсутність комплексної та цілісної стратегії національної безпеки. Наразі в Україні відсутня державна стратегія національної безпеки, яка б відповідала на сучасні виклики та загрози.

2. Необхідність удосконалення законодавства про оборону та безпеку. Законодавство України про оборону та безпеку потребує удосконалення з урахуванням сучасних викликів та загроз. Також необхідно узгодити законодавство з міжнародними стандартами та зобов'язаннями.

3. Недостатня координація між різними відомствами та організаціями у секторі безпеки. Україна потребує більш ефективної координації між різними відомствами та організаціями у секторі безпеки, щоб забезпечити більш ефективну роботу та запобігти дублюванню функцій та повноважень.

4. Необхідність підвищення фінансування сектору безпеки. Україна стикається з проблемою недостатнього фінансування сектору безпеки, що ускладнює розвиток та модернізацію цього сектору.

5. Недостатній рівень військової та технічної підготовки персоналу у секторі безпеки. Необхідно вдосконалити систему підготовки та навчання працівників у секторі безпеки, забезпечити високий рівень військової та технічної підготовки, щоб забезпечити ефективне функціонування сектору безпеки та боротьбу зі загрозами.

6. Недостатня розробка та застосування інформаційних технологій у секторі безпеки. Україна повинна активніше використовувати сучасні технології у секторі безпеки, зокрема, створення системи цифрової обробки та аналізу інформації, щоб вчасно виявляти та запобігати загрозам.

7. Необхідність забезпечення відкритості та прозорості в роботі сектору безпеки. Україна повинна забезпечити відкритість та прозо-

рість в діяльності сектору безпеки, зокрема, шляхом відкриття доступу до інформації про бюджетні видатки та закупівлі у секторі безпеки.

8. Необхідність зміни підходу до військової служби та розвитку армії. Україна повинна змінити підхід до військової служби та розвитку армії, зокрема, спрямувати зусилля на підвищення престижності військової служби, розвиток військової науки та технологій, підвищення рівня захисту військовослужбовців тощо.

9. Необхідність розвитку співпраці з міжнародними партнерами. Україна повинна активізувати співпрацю з міжнародними партнерами у секторі безпеки, зокрема, з Європейським Союзом та НАТО, щоб забезпечити підтримку та допомогу у забезпеченні національної безпеки.

Ці прогалини у законодавчому регулюванні сектору безпеки потребують уваги та вирішення, щоб забезпечити ефективний функціонування сектору безпеки в Україні та захист національних інтересів. Для цього необхідно проводити реформи у секторі безпеки та приймати нові законодавчі акти, які б забезпечили правову базу для розвитку сектору безпеки та забезпечення безпеки національного рівня.

Одним із прикладів такої реформи може бути реформа поліції, яка була проведена в Україні в 2015 році. Ця реформа забезпечила зміну підходу до роботи поліції, її професійну підготовку та використання новітніх технологій. Завдяки цьому поліція стала більш ефективною у боротьбі зі злочинністю та забезпеченні безпеки громадян.

Однак, на жаль, в Україні ще існують прогалини у законодавчому регулюванні сектору безпеки. Зокрема, важливим є удосконалення законодавства щодо контролю за обігом зброї та боєприпасів, організації роботи спеціальних служб, встановлення прозорих правил для проведення розвідувальної діяльності та інших аспектів, що стосуються сектору безпеки.

в країні. Україна продовжує зміцнювати свої оборонні та безпекові потужності, співпрацюючи з міжнародними партнерами та використовуючи всі доступні інструменти для захисту своєї територіальної цілісності та суверенітету.

Прогалини у законодавчому регулюванні сектору безпеки є серйозним викликом для України. Їх вирішення потребує проведення комплексу заходів, зокрема реформування судової системи, удосконалення законодавства, підвищення рівня професійної підготовки кадрів та інших заходів. Тільки таким чином можна забезпечити ефективне функціонування сектору безпеки, захист прав та свобод громадян, а також зберегти національну безпеку та суверенітет України.

Крім того, важливим є забезпечення прозорості та відкритості діяльності спецслужб. Це дозволить забезпечити довіру громадськості до сектору безпеки, уникнути порушень прав та свобод громадян, а також запобігти зловживанням владою.

Україна повинна продовжувати реформувати сектор безпеки та забезпечувати відкритість та прозорість його діяльності. Це дозволить забезпечити національну безпеку та захист прав та свобод громадян відповідно до міжнародних стандартів та вимог.

Законодавче регулювання сектору безпеки в Україні є постійним процесом, що відбувається у контексті змін у геополітичному середовищі та загрозах національній безпеці країни. Продовження розвитку законодавчої бази та підвищення рівня професіоналізму органів сектору безпеки є важливими завданнями для забезпечення національної безпеки та стабільності в Україні. Україна, як країна, що знаходиться в умовах геополітичної нестабільності та агресії з боку сусідньої держави, має важливу місію забезпечення

своєї національної безпеки. Законодавче регулювання сектору безпеки України є ключовим інструментом в цій місії, тому його постійне вдосконалення та розвиток є важливим завданням для держави.

Окрім законодавчого регулювання, важливим аспектом забезпечення національної безпеки є і забезпечення належної підготовки та оснащення сил та засобів сектору безпеки. Україна активно співпрацює зі своїми партнерами-державами у рамках міжнародної співпраці та програм підтримки, зокрема з Європейським Союзом, НАТО, США та іншими державами. Загалом, забезпечення національної безпеки є важливою завданням для будь-якої держави, а в Україні це завдання має особливу важливість у зв'язку з проведенням бойових дій. Регулювання діяльності сектору безпеки на законодавчому рівні є одним з важливих інструментів у забезпеченні національної безпеки України та захисту прав та свобод громадян.

Важливими завданнями законодавчого регулювання сектору безпеки є також забезпечення дотримання прав людини та громадянина, забезпечення прозорості та відкритості діяльності органів сектору безпеки, а також врегулювання взаємодії між органами сектору безпеки та іншими вітчизняними та міжнародними організаціями з питань безпеки.

Ключові слова: сектор безпеки, кібербезпека, законодавче регулювання, Збройні Сили України, військові формування.

Tsybulnyk N. Regulatory and legal characteristics of the legislative system ensuring security sector activities and management

Legislative regulation of the security sector in Ukraine is an ongoing process that takes place in the context of changes in the

geopolitical environment and threats to the country's national security. Continuing the development of the legislative framework and increasing the level of professionalism of security sector bodies are important tasks for ensuring national security and stability in Ukraine. Ukraine, as a country that is in conditions of geopolitical instability and aggression from a neighboring state, has an important mission of ensuring its national security. Legislative regulation of the security sector of Ukraine is a key tool in this mission, therefore its constant improvement and development is an important task for the state.

In addition to legislative regulation, an important aspect of ensuring national security is ensuring proper training and equipping of forces and means of the security sector. Ukraine actively cooperates with its partner states within the framework of international cooperation and support programs, in particular with the European Union, NATO, the USA and other states. In general, ensuring national security is an important task for any state, and in Ukraine this task is of particular importance in connection with the conduct of hostilities. Regulation of the activities of the security sector at the legislative level is one of the important tools in ensuring the national security of Ukraine and protecting the rights and freedoms of citizens.

Important tasks of the legislative regulation of the security sector are also to ensure the observance of human and citizen rights, to ensure the transparency and openness of the activities of the security sector bodies, as well as to regulate the interaction between the security sector bodies and other domestic and international organizations on security issues.

Key words: security sector, cyber security, legislative regulation, Armed Forces of Ukraine, military formations.

Література

1. Про національну безпеку України. Закон України від 21.06.2018 року №2469-VIII. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 21.09.2023)

2. Степаненко Н.В., Безкровний А.В. Законодавчі основи забезпечення національної безпеки України. 2022. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/349/290> (дата звернення: 21.09.2023)

3. Дудченко О.С. Теорія держави і права. Навчальний посібник. НДУ ім. М. Гоголя. Ніжин. 2012. 99 с.

4. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. Підручник. ЦУЛ. 2011. 520 с.

5. Про Службу безпеки України. Закон України від 25.03.1992 року №2229-XII. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (дата звернення: 21.09.2023)

6. Про Державну прикордонну службу України. Закон України від 03.04.2003 року №661-IV. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text> (дата звернення: 28.09.2023)

7. Про Національну поліцію. Закон України від 02.07.2015 року №580-VIII. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 28.09.2023)

8. Про Збройні Сили України. Закон України від 06.12.1991 року №1934-XII. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (дата звернення: 2.09.2023)

9. Про військовий обов'язок і військову службу. Закон України від 25.03.1992 року №2232-XII. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 28.09.2023)

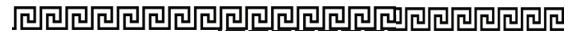
10. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України. Закон України від 05.10.2017 року №2163-VIII. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 10.10.2023)

11. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню

УДК 347.736

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2023.12>**О. Ярмоленко,**кандидат юридичних наук,
докторант

Донецького державного університету внутрішніх справ

МІСЦЕ КРЕДИТОРІВ У СИСТЕМІ УЧАСНИКІВ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ ПРО БАНКРУТСТВО

Актуальність дослідження. Справи про банкрутство характеризуються цілим рядом особливостей, що суттєво відрізняє їх від справ позовного та наказного провадження. Однією з таких особливостей є специфічний суб'єктний склад – адже тільки у справах про банкрутство можна побачити таких учасників, як арбітражний керуючий, збори кредиторів, комітет кредиторів. Особливе місце у системі учасників провадження у справі про банкрутство займають кредитори. Їх по праву можна вважати на рівні із боржником центральними учасниками такої справи, адже кожен кредитор має особисту заінтересованість у результатах розгляду справи про банкрутство, від яких на пряму залежить задоволення або незадоволення (аж до прощення) грошових вимог кредитора до боржника. Тому кредитори є одними з найактивніших учасників провадження у справі про банкрутство, які тісно взаємодіють як між собою, так і з іншими учасниками справи.

Аналіз сучасних досліджень і публікацій. Актуальні питання теорії та практики конкурсного процесу завжди активно досліджуються українськими науковцями, серед яких необхідно відзначити: О. Беяневич, О. Бірюкова, А. Бутирського, І. Бутирську, О. Васьковського, Л. Грабован, Я. Левшину, В. Джуна, В. Дутку, С. Жукова, Ю. Кабенюк, Л. Ніколенко, Б. Полякова, Р. Полякова, П. Пригузу, В. Радзивілюк,

Т. Чубар та інших. Були здійснені і дослідження правового статусу кредиторів як учасників справи про банкрутство. Так, О. Латинін у 2012 році захистив дисертацію на тему «Правове регулювання захисту прав кредиторів у справі про неспроможність (банкрутство)», в якій спираючись на наукові дослідження вчених-правознавців, аналізуючи сучасне українське і зарубіжне законодавство про неспроможність та практику його застосування господарськими судами, запропоновано нове вирішення наукового завдання, яке полягало у розробленні теоретичних положень щодо захисту прав кредиторів у справах про неспроможність (банкрутство) та рекомендацій і пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання захисту прав кредиторів у відповідній сфері [1]. І. Бутирська у 2017 році захистила дисертацію на тему «Учасники провадження у справі про банкрутство», в якій в окремому підрозділі досліджено статус кредиторів та їх представницьких органів у справі про банкрутство, удосконалено аргументацію детермінованості правового статусу учасників справи про банкрутство, зокрема, кредиторів, поєднанням матеріально-правових та процесуально-правових підстав [2]. Дисертаційне дослідження Л. Грабован (2017 року) має назву «Погашення вимог кредиторів у процедурі банкрутства» та має на меті визначення організаційно-правових засад, порядку та способів погашення вимог

кредиторів в процедурі банкрутства [3]. Разом з тим, доводиться констатувати, що вказані дослідження здійснювалися ще за часів дії попереднього Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Після ж прийняття та набуття чинності Кодексом України з процедур банкрутства (далі – КУзПБ) науковцями та практиками здійснювали дослідження окремих аспектів правового статусу кредиторів у справі про банкрутство, проте актуальним залишається визначення місця кредиторів у системі учасників провадження у справі про банкрутство у контексті оновленого законодавства.

Отже, **метою** статті є розкриття місця кредиторів у системі учасників провадження у справі про банкрутство та з'ясування особливостей взаємодії кредиторів з іншими учасниками справи.

Основні результати дослідження. У преамбулі КУзПБ вказано: «Цей Кодекс встановлює умови та порядок відновлення платоспроможності боржника – юридичної особи або визнання його банкрутом з метою задоволення вимог кредиторів, а також відновлення платоспроможності фізичної особи» [4]. Тобто вже преамбула КУзПБ вказує на задоволення вимог кредиторів як одне із ключових завдань процедури банкрутства.

Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у постанові від 23 грудня 2021 року у справі № 924/1155/18 вказав, що провадження у справі про банкрутство є самостійним видом судового провадження і характеризується особливим процесуальним порядком розгляду справ, специфічністю цілей і завдань, особливим суб'єктним складом, тривалістю судового провадження, які істотно відрізняють це провадження від позовного. Застосування судами законодавства про банкрутство зобов'язує суди відповідно

до ч. 1 ст. 3 Господарського процесуального кодексу України також використовувати відображені у нормах цього законодавства особливі принципи інституту неплатоспроможності для забезпечення *мети законодавства про банкрутство – якнайповнішого задоволення вимог кредиторів боржника* (виділено автором) [5].

А. Бутирський та Л. Ніколенко констатують, що спрямованість справи про банкрутство залежить від того, хто ініціює справу про банкрутство (кредитор або боржник). Більшість справ ініціюється кредиторами та використовується ними як один із механізмів погашення їхніх вимог до боржника, як альтернатива виконавчому провадженню [6, с. 27]. Л. Грабован вважає очевидним те, що від того, яким чином визначено статус кредиторів у справі про банкрутство, якими правами та обов'язками вони наділені, як ефективно вони можуть ними користуватися, залежить досягнення основної мети конкурсного провадження – задоволення/погашення вимог кредиторів [7, с. 52].

Таким чином, і законодавець у преамбулі КУзПБ, і правозастосувачі вказують на задоволення вимог кредиторів як пріоритетне завдання законодавства про банкрутство. Тому важливим є належне правове регулювання як статусу самих кредиторів у справі про банкрутство, так і регламентація алгоритму взаємодії кредиторів з іншими учасниками такої справи та вироблення ефективних механізмів реагування кредиторів на недобросовісну поведінку інших учасників процедур банкрутства.

Учасники у справі про банкрутство (неплатоспроможність) відповідно до ст. 1 КУзПБ – це сторони, арбітражний керуючий, державний орган з питань банкрутства, інші учасники справи про банкрутство, щодо прав або обов'язків яких існує спір, а також у випадках, передбачених цим Кодексом, Фонд державного майна України, Національна комісія

можного суб'єкта виступає фізична особа-підприємець – то уже виключно сам боржник [11, с. 94]. Можливо, з метою урівноваження прав кредиторів та боржників, законодавцю дійсно слід переглянути свої підходи до правового регулювання неплатоспроможності фізичних осіб – підприємців та наблизити таке регулювання ближче до правового регулювання банкрутства юридичних осіб.

Після відкриття провадження у справі про банкрутство кредитори, діючи з метою задоволення своїх грошових вимог до боржника, уже повинні зважати на права та інтереси інших кредиторів цього боржника. Така взаємодія кредиторів у справі про банкрутство здійснюється через представницькі органи – збори та комітет кредиторів. Проте і тут часто можна побачити протистояння, оскільки природнім є бажання кожного кредитора отримати якомога більшу владу над справою про банкрутство і, як наслідок, – якомога більше задоволення своїх вимог. У такій взаємодії між кредиторами важливим є дотримання засад справедливості та законності і недопущення зловживання правами.

Так, щодо комітету кредиторів Т. Біла вказує, що надання комітету кредиторів достатньо великого обсягу повноважень без визначення кола обов'язків представницького органу всіх кредиторів створює умови для систематичного порушення з боку недобросовісних кредиторів принципу неприпустимості зловживання правом, а чинне українське законодавство фактично не визначає будь-яку відповідальність кредитора за зловживання суб'єктивними (не процесуальними) правами [12, с. 25].

Ще один учасник, без якого не обходиться практично кожна справа про банкрутство, – це арбітражний керуючий. Він покликаний урівноважувати у справі інтереси боржника та кредиторів та не може діяти в інтересах окремого учасника справи.

З приводу ролі арбітражного керуючого у справі про банкрутство та його взаємодії з кредиторами, слід погодитися з позицією Ю. Кабенюк, яка зазначає, що арбітражне управління відіграє важливу роль у процедурі банкрутства з огляду на ті завдання, які воно покликане вирішити, завдяки належній його реалізації арбітражним керуючим. Його участь у справі про банкрутство (неплатоспроможність) безпосередньо виявляється у тісних взаємозв'язках із іншими учасниками такого провадження. Ключову роль при цьому відіграє призначення та відсторонення арбітражного керуючого, а також можливий вплив на його діяльність і контроль за нею з боку господарського суду та кредиторів [13, с. 72]. Надання кредиторам права оскаржувати дії та бездіяльність арбітражного керуючого, як і права ініціювати питання щодо його відсторонення, – це також прояв забезпечення балансу інтересів кредиторів та інших учасників справи про банкрутство.

Крім того, однією з особливостей провадження у справі про банкрутство є концентрація всіх спорів, стороною в яких є боржник, у межах справи про банкрутство [14, с. 23]. У зв'язку з цим до участі у справі про банкрутство (в широкому значенні цього слова) можуть бути залучені найрізноманітніші учасники – учасники так званих «міні-проваджень» у справі про банкрутство. Це ті особи, які хоч і не є учасниками основної справи про банкрутство, проте мають певні майнові спори з боржником, які розглядаються у відокремленому провадженні у межах справи про банкрутство. З такими учасниками кредитори також можуть взаємодіяти, оскільки кредитори як учасники загальної справи про банкрутство можуть брати участь у відокремлених провадженнях, висловлювати в них свої заперечення та оскаржувати процесуальні акти, прийняті за результатами розгляду таких справ.

господарський суд, боржник, арбітражний керуючий.

Iarmolenko O. Place of creditors in the system of participants in bankruptcy proceedings

Creditors occupy a special place in the system of participants in bankruptcy proceedings. By right, they can be considered on an equal footing with the debtor as the central participants in such a case, because each creditor has a personal interest in the results of the bankruptcy proceedings, on which the satisfaction or dissatisfaction (up to forgiveness) of the creditor's monetary claims to the debtor directly depends.

The purpose of the article is to reveal the place of creditors in the system of participants in bankruptcy proceedings and to clarify the peculiarities of the interaction of creditors with other participants in the case.

Peculiarities of legal regulation of the place of creditors in the system of participants in bankruptcy proceedings have been studied. The practice of the Supreme Court was analyzed in terms of the role of creditors in the bankruptcy case and their interaction with other participants in the case.

The author emphasized that meeting creditors' demands is a priority task of bankruptcy legislation. It is argued that proper legal regulation of both the status of the creditors themselves in the bankruptcy case, as well as the regulation of the algorithm of interaction of creditors with other participants in such a case and the development of effective mechanisms for creditors' response to the unscrupulous behavior of other participants in bankruptcy procedures are important. It is emphasized that the debtor and creditors in a bankruptcy case are always parties pursuing opposite goals: the debtor seeks to write off as much of the debt

as possible, and the creditors want to receive the maximum possible satisfaction of their claims. Taking this into account, the legislator seeks to regulate the bankruptcy procedure in such a way as to equally ensure the rights and interests of both creditors and the debtor. It is argued that in the interaction of creditors, it is important to observe the principles of justice and legality and to prevent abuse of rights. It is substantiated that granting creditors the right to challenge the actions and inactions of the arbitration administrator, as well as the right to initiate issues regarding his removal, is a manifestation of ensuring the balance of interests of creditors and other participants in the bankruptcy case.

Key words: bankruptcy, insolvency, creditors, commercial court, debtor, arbitration administrator.

Література

1. Латинін О. А. Правове регулювання захисту прав кредиторів у справі про неспроможність (банкрутство) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право / Нац. ун-т «Юридична акад. України ім. Я. Мудрого». Х., 2012. 20 с.
2. Бутирська І. А. Учасники провадження у справі про банкрутство : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Київ, 2017. 204 с.
3. Грабован Л. І. Погашення вимог кредиторів у процедурі банкрутства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 247 с.
4. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 19. Ст. 74.
5. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 23 грудня 2021 року у справі № 924/1155/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/103836919> (дата звернення: 15.10.2023).

6. Бутирський А. А., Ніколенко Л. М. Виплата винагороди арбітражному керуючому у справі про банкрутство: теоретичні і практичні проблеми. *Економіка та право*. 2021. № 2. С. 25–32.

7. Грабован Л. Правовий статус кредиторів за Кодексом України з процедур банкрутства. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 52–60.

8. Бутирський А. А. Значення інституту банкрутства для економічних відносин в Україні. *Матеріали круглого столу «Перші наукові читання пам'яті академіка В. К. Мамутова»* (8 лютого 2019 р., м. Київ). 2019. С. 23–27.

9. Постанова Верховного Суду у складі суддів палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 22 вересня 2021 року у справі № 911/2043/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100456027> (дата звернення: 13.10.2023).

10. Васьковський О. Справи про банкрутство: важливі правові позиції Верховного Суду. Офіційний веб-сайт Вер-

ховного Суду. 19 квітня 2023 року. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1411263/> (дата звернення: 13.10.2023).

11. Бутирська І. А. Банкрутство фізичних осіб: проблеми теорії та практики. *Економіка та право*. 2021. № 1. С. 89–95.

12. Біла Т. Комітет кредиторів: обсяг повноважень та проблема невизначеності обов'язків як учасника провадження у справі про банкрутство. *Збірка наукових статей та судової практики Верховного Суду щодо застосування Кодексу України з процедур банкрутства / за загальною редакцією д.ю.н., судді Верховного Суду С. В. Жукова*. Київ : Алерта, 2021. С. 20–27.

13. Кабенюк Ю. Участь арбітражного керуючого у справі про банкрутство (неплатоспроможність). *Право України*. 2021. № 4. С. 71–83.

14. Ніколенко Л. М., Федоренко Ю. С. Процесуальна форма розгляду відокремлених проваджень у справі про банкрутство. *Правовий часопис Донбасу*. 2023. № 1. С. 22–26.

УКРАЇНА І СВІТ

УДК 341.645:341.231.14ЄС:343.985:343.982:343.102: 343.132
DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2023.13>

О. Дульський,
доктор філософії з права,
заслужений юрист України, адвокат, докторант
Національної академії внутрішніх справ

РОЛЬ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У ФОРМУВАННІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ СЛІДЧИМ

Вступ. Останнім часом практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) потрапляє в поле зору значної кількості вчених, предметами дослідження яких є різні наукові напрями, не виключенням є і кримінальний процес та криміналістика. Практика ЄСПЛ уже достатньо укорінилась у методологічний та теоретичний інструментарій цих наук. Водночас, досі актуальним залишається питання: як практика ЄСПЛ впливає на формування європейських стандартів в криміналістиці? Адже криміналістика – це наука, яка запозичує знання із інших наук, а її результати, які застосовуються у практичній діяльності правоохоронних органів, повинні відповідати законодавству України. Тому, принциповим видається визначення ролі практики ЄСПЛ у формуванні європейських стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим.

Мета дослідження. Визначити роль практики ЄСПЛ у формуванні європейських стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим.

Виклад основного матеріалу. У липні 1997 року Україною була ратифікована Конвенція про захист

прав людини і основоположних свобод (Конвенція), що була відкрита для підписання з 4 листопада 1950 року. Відповідно до ст. 19 та 32 цього міжнародного договору задля дотримання державами-учасницями зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї було створено ЄСПЛ, який поширює свою юрисдикцію на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї, що подані до нього згідно вимог цього договору [1].

ЄСПЛ – це «судовий орган Ради Європи, створений для забезпечення дотримання державами-членами Ради Європи їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї. Основне завдання ЄСПЛ – тлумачення та застосування Конвенції та протоколів до неї» [2, с. 18].

Значний поштовх у розвиток кримінальної процесуальної та криміналістичної наук через призму практики ЄСПЛ в Україні відбувся завдяки двом ключовим етапам. Перший характеризується прийняттям Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 грудня 2006 року. У ст. 17 цього правового акту було передбачено, що «суди застосовують при роз-

стандарти забезпечення прав людини і основоположних свобод. Зважаючи на це та на те, що ЄСПЛ тлумачить лише Конвенцію та її протоколи, в яких закріплені основоположні права та свободи людини, то в контексті нашого дослідження доцільно застосовувати термін «європейські стандарти» у значенні, що «стосується до народів і держав Європи у контексті забезпечення прав людини і основоположних свобод», а не у розумінні Закону України «Про стандартизацію» [8].

З цього приводу слушно погодитись з тим, що «європейським стандартом є правові норми і принципи, що закріплюють стандартизовані правила поведінки суб'єктів міжнародного права з метою забезпечення захисту й дотримання прав та свобод людини, прийнятих міжнародною регіональною організацією та визначених країнами Європи [9, с. 193].

Звертаючись до криміналістичного забезпечення збирання доказів, слід зазначити, що наразі такого поняття в науці ще не вироблено, тому з цього приводу варто погодитись із позиціями таких вчених, які визначають окремо поняття «криміналістичне забезпечення» та «збирання доказів». Заслужує на увагу визначення Ю.М. Чорноуса, яка зауважила, що криміналістичне забезпечення складається з техніко-, тактико-, та методико-криміналістичного забезпечення. Його можна розглядати як у науковому (створення наукового підґрунтя застосовуваних прийомів, засобів та методів), так і практичному (формування практичних рекомендацій щодо застосування прийомів, засобів та методів) змісті [10, с. 71]. Щодо збирання доказів, то влучною є думка О.В. Капліної, яка ствердила, що цей процес є складною комплексною діяльністю суб'єктів доказування з їх виявлення, витребування, отримання, закріплення, збереження у встановленому порядку [11, с. 223].

Суб'єкт, який займає центральне місце під час збирання доказів (зокрема ст. 40, 93 КПК України), застосовуючи криміналістичні засоби, і на якого ч. 1 ст. 92 КПК України покладено обов'язок доказування, є слідчий. Відповідно до п. 17 ч. 1 ст. 3 КПК України ним є «службова особа органу Національної поліції, органу безпеки, органу Державного бюро розслідувань, органу Бюро економічної безпеки України, Головного підрозділу детективів, підрозділу детективів, відділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, уповноважена в межах компетенції, передбаченої цим Кодексом, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень», а згідно з ч. 2 ст. 93 КПК України він «здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених цим Кодексом» [4].

З метою забезпечення ефективного проведення досудового розслідування у кримінальному провадженні процес збирання доказів забезпечується засобами криміналістики, що входять до її системи (техніко-, тактико- та методико-криміналістичні засоби).

Техніко-криміналістичне забезпечення слідчої діяльності – це система науково-теоретичних, кримінально-процесуальних положень і техніко-криміналістичних засобів, а також технологій їх застосування з метою ефективного розслідування, швидкого розкриття та попередження злочинів [12, с. 175]. Криміналістичну тактику визначають як розділ науки криміналістики, що охоплює систему наукових положень і розроблених на

їх підставі практичних рекомендацій з організації та планування досудового розслідування і судового розгляду, визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які здійснюють кримінальне провадження, прийомів проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на встановлення обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, збирання та оцінку доказів. Криміналістична методика – це «завершальний розділ науки криміналістики, що представляє собою систему наукових положень і сформованих на їх основі практичних рекомендацій, що забезпечують ефективність діяльності слідчого та інших компетентних суб'єктів з розслідування та попередження окремих видів кримінальних правопорушень» [13, с. 374, 569].

Слушно зауважити, що використання практики ЄСПЛ у криміналістиці вперше було запропоновано Ю.М. Чорноус та В.В. Гвоздюком, де ними було обґрунтовано особливості застосування практики ЄСПЛ під час проведення слідчих (розшукових) дій [14].

Обґрунтовуючи точку зору щодо необхідності використання практики ЄСПЛ слідчим під час збирання доказів (криміналістичний аспект), проведемо, для прикладу, аналіз рішення ЄСПЛ «Кайя проти Туреччини», заява № 22729/93 від 19 лютого 1998 року. У ньому зазначено, що заявник у скарзі стверджував, що його брат був убитий співробітниками сил безпеки і було проведено неналежне розслідування обставин його загибелі. У матеріалах справи засвідчено, що заявник і уряд Туреччини представили різні пояснення обставин позбавлення життя А. Кайя. Заявник зауважував, що його брат був беззбройний, коли солдати сил безпеки Туреччини застрелили його, а потім підклали до його тіла автомат системи Калашникова. Уряд засвідчував, що

в той день солдати зазнали обстрілу з боку членів Робітничої партії Курдистану. Тому солдати були змушені відстрілюватися. Після бою на місці події було виявлено тіло убитого А. Кайя, поряд з яким знаходився автомат [15].

Проаналізувавши вказане рішення ЄСПЛ, можна виділити такі основні недоліки розслідування, на які було звернено увагу судом:

– прокурор не взяв показань у солдатів на місці події та не перевіряв наявності стріляних гільз, що мали свідчити про стрілянину, яку, імовірно, вели обидві сторони;

– прокурор не перевіряв наявності стріляних гільз, які могли б бути виявлені біля трупа;

– прокурор беззастережно повірив в інформацію, надану співробітниками сил безпеки;

– прокурор не перевіряв наявності слідів пороху на руках чи одязі загиблого та/чи не провів дактилоскопічного дослідження слідів рук на зброї;

– прокурор настільки швидко передав тіло загиблого жителям села, що унеможливило проведення будь-яких подальших додаткових досліджень, зокрема куль, які залишилися в тілі;

– прокурор прийняв рішення про правомірність дій солдатів, не отримавши результатів балістичної експертизи;

– звіт щодо судово-медичної експертизи загиблого був неточним в кількох суттєвих позиціях, зокрема у ньому бракує висновків про фактичну кількість куль, які уразили убитого, і про орієнтовну оцінку відстані, з якої було здійснено постріли цими кулями. Це є суттєвим недоліком у роботі прокурора й лікаря;

– ні лікар, ні прокурор не наполягали на тому, щоб тіло вбитого було доставлено вертольотом у безпечніше місце, задля того щоб мати можливість провести ретельніше обстеження тіла вбитого, його одягу та кульових поранень [15].

Зважаючи на такі недоліки, В.В. Гвоздюком було виокремлено, зокрема, наступні позиції ЄСПЛ, які допоможуть слідчому під час збирання доказів: взяти показання на місці події в представників військових формувань чи правоохоронних органів держави, які вбили людину; під час огляду місця події спрямувати зусилля на збирання слідової інформації, щоб відтворити подію та перевірити показання представників військових формувань чи правоохоронних органів держави, які вбили людину; перевірити наявність гільз, що можуть свідчити про запеклу стрілянину, яку, імовірно, вели дві сторони; перевірити наявність слідів пороху на руках чи одязі загиблого та провести дактилоскопічне дослідження його слідів рук на зброї; не передавати труп убитої особи після її візуального огляду на місці події її родичам чи іншим особам без проведення додаткових досліджень тіла; у разі неможливості провести додаткові дослідження тіла вбитого з кульовими пораненнями та його одягу на місці події, труп потрібно доставити в безпечніше місце для ретельного обстеження; провести комплексну судово-медичну та судово-балістичну експертизу, надати вичерпну кількість запитань експертам щодо з'ясування обставин смерті вбитого та відтворення загалом обставин події, що відбулася тощо [16, с. 112–113].

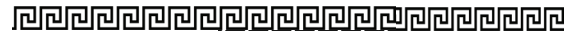
Тому, потрібно погодитись з тим, що у рішеннях ЄСПЛ висвітлено організаційно-тактичні аспекти досудового розслідування, що направлені на збирання доказів. Аналізуючи матеріали кримінальної справи й інші відомості, ЄСПЛ виносить шляхом тлумачення своє рішення, яке охоплює інформацію про оцінку обставин справи («The Court's assessment»). Саме в частині оцінки обставин справи містяться конкретні позиції ЄСПЛ стосовно доцільності: проведення слідчих (розшукових) дій; вилучення певної слідової інформації; відібрання зразків

для експертизи; отримання показань саме на місці події; вилучення слідової інформації з подальшою метою забезпечення відтворення обстановки й обставин події задля перевірки наданих показань; допиту широкого кола свідків тощо. Саме такі рішення створюють підґрунтя для формування європейських стандартів тактики проведення слідчих (розшукових) дій і визначають зміст діяльності зі збирання доказів [9, с. 212].

Висновки. Таким чином, практика Європейського суду з прав людини відіграє ключову роль у формуванні європейських стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів для слідчого. Зважаючи на подібність ситуацій, які можуть виникати у слідчого під час збирання доказів – тим, що відображені у рішеннях Європейського суду з прав людини, слідчий і може правильно оцінювати ситуацію, керуючись при цьому доводами Європейського суду з прав людини. Фактично слідчий, володіючи знаннями, отриманими з рішень Європейського суду з прав людини, збирає криміналістично значущу інформацію, враховуючи ті позиції суду, що висвітлені ним під час оцінки обставин справи.

Такі вироблені європейські стандарти, що направлені на збирання доказів (у криміналістичному аспекті), гарантують слідчому дотримання ч. 5 ст. 38 КПК України в контексті забезпечення ефективності досудового розслідування. Адже незабезпечення ефективності розслідування у розумінні практики Європейського суду з прав людини призводить до порушення прав та свобод людини, що передбачені Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод.

У науковій статті досліджується роль практики Європейського суду з прав людини у формуванні європейських стандартів криміналістичного забезпечення збирання

доказів слідчим. У ній зауважується, що практика Європейського суду з прав людини уже достатньо укорінилась у кримінальну процесуальну та криміналістичну науки, що сприяє їх розвитку, формуючи європейські стандарти забезпечення прав та свобод людини під час кримінальної процесуальної діяльності уповноважених суб'єктів. Наголошено, що юрисдикція Європейського суду з прав людини поширюється на Україну у зв'язку з ратифікацією нашої держави Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Метою статті є визначення ролі практики Європейського суду з прав людини у формуванні європейських стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим.

У статті виділено два ключових етапи, що характеризуються розвитком кримінальної процесуальної та криміналістичної наук крізь призму практики Європейського суду з прав людини. Проведено лінгвістичне тлумачення терміна «європейський стандарт». Наведено приклад рішення Європейського суду з прав людини із подальшим виділенням з нього позицій суду щодо недоліків, які стосуються процесу збирання криміналістично значущої інформації. Висвітлено і ті позиції суду, які направлені на недопущення таких недоліків під час збирання криміналістично значущої інформації.

У роботі визначено зміст і таких понять як «Європейський суд з прав людини», «практика Європейського суду з прав людини», «криміналістичне забезпечення», «техніко-криміналістичне забезпечення», «криміналістична тактика», «криміналістична методика», «збирання доказів», «слідчий».

Автор дійшов висновку, що практика Європейського суду з прав людини відіграє ключову роль у фор-

муванні європейських стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів для слідчого. Зважаючи на подібність ситуацій, які можуть виникати у слідчого під час збирання доказів – тим, що відображені у рішеннях Європейського суду з прав людини, слідчий може правильно оцінювати ситуацію, керуючись при цьому доводами Європейського суду з прав людини. Фактично слідчий, володіючи знаннями, отриманими з рішень Європейського суду з прав людини, збирає криміналістично значущу інформацію, враховуючи ті позиції суду, що висвітлені ним під час оцінки обставин справи.

Ключові слова: ефективність розслідування, криміналістична тактика, криміналістична методика, криміналістична техніка, рішення Європейського суду з прав людини, забезпечення прав людини і основоположних свобод.

Dulskyi O. Role of ECHR practices in development of European standards for forensic support of evidence collection by the investigator

This paper examines the role of the ECHR (European Court of Human Rights) practices in the establishment of European standards for forensic support of evidence collection by investigators. It is noted that ECHR practices are already substantially rooted in criminal procedure and forensic science, contributing to its development, shaping European standards to ensure observance of human rights and freedoms during the criminal procedure activity of authorized subjects. It was emphasized that ECHR jurisdiction extends to Ukraine in connection with relevant ratification of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

The aim is to determine the role of ECHR in the formulation of European

standards for forensic support of evidence collection by investigators.

Paper outlines two key stages characterized by the development of criminal procedure and forensic science through the prism of ECHR practices. Linguistic interpretation of the term "European standard" is presented. An example of ECHR decision is given, followed by a selection of the court's opinions on shortcomings related to the process of collecting forensically significant information. Those court opinions aimed at preventing such shortcomings during the collection of forensically significant information are also highlighted.

This paper defines the essence of such concepts as "European Court of Human Rights", "practice of the European Court of Human Rights", "forensic support", "technical and forensic support", "forensic tactics", "forensic methodology", "collection of evidence", "investigator".

Author concludes that ECHR practice plays a key role in the development of European standards for forensic support of evidence collection for the investigator. Considering the similarity of the situations which may arise for the investigator during the collection of evidence – ones reflected in ECHR decisions – the investigator can assess the situation correctly, based on ECHR arguments. In fact, the investigator, with the knowledge obtained from ECHR decisions, collects forensically significant information, taking into account the opinions of the court, presented during the assessment of the case circumstances.

Key words: investigation efficiency, forensic tactics, forensic methodology, forensic technique, ECHR decisions, ensuring observance of human rights and fundamental freedoms.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док.

від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

2. Караман І. В., Козіна В. В. Європейський суд з прав людини, Європейська конвенція з прав людини та індивідуальні заяви: перше знайомство. Київ : ВАІТЕ, 2015. 136 с.

3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15/ed20121202>.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

5. Гвоздюк В. В. Тлумачення терміна «практика Європейського суду з прав людини» в українському законодавстві. Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи : матеріали XV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листоп. 2019 р.). Київ, 2019. С. 57–60.

6. Мігашко В. Є. Вплив практики Європейського суду з прав людини на розвиток судової практики в Україні. Молодий вчений. 2019. № 2 (66). С. 184–188.

7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

8. Про стандартизацію: Закон України від 5 черв. 2014 р. № 1315-VII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text>.

9. Гвоздюк В.В. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини : дис. ... доктора філософії : 081 – Право. Київ. 2021. 294 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/19896/5/dysert_hvozdiuk.pdf.

10. Черноус Ю.М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 492 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/handle/123456789/16029>.

11. Капліна О. Збирання доказів сторонами кримінального провадження. Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 2013 р.). ОДУВС, Одеса, 2013. С. 223–229.

12. Падей А.С. *Поняття та значення техніко-криміналістичного забезпечення в діяльності з розслідування*. Південноукраїнський правничий часопис. 2015. № 2. С. 173–175.

13. *Криміналістика : підручник* / [В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського / 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Право, 2020. 752 с.

14. Черноус Ю. М., Гвоздюк В. В. *Правові засади проведення слідчих (розшукових) дій у контексті практики ЄСПЛ*. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2020. Вип. № 1

(19). С. 95–101. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/20013/1/document%20%2810%29.pdf>

15. *Case of Kaya v. Turkey* (Application no. 22729/93): Judgment European Court of Human Rights, 19 February 1998. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=EC HR&id=001-58138&filename=001-58138.pdf>.

16. Гвоздюк В.В. *Врахування практики Європейського суду з прав людини під час проведення огляду місця події*. Вісник Луганського державного університету імені Е. О. Дідоренка. 2021. Т. 2 (94). С. 107–119.

Д. Махаринець,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінально-правових та адміністративно-правових дисциплін

Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука

ДО ПИТАННЯ МОДЕЛІ СПЕЦІАЛЬНОГО МІЖНАРОДНОГО ТРИБУНАЛУ З УКРАЇНИ

Вступ. В умовах повномасштабного вторгнення РФ на українській території та їх тимчасової окупації, посягання на незалежність і суверенітет України важливим імперативом для міжнародної спільноти є притягнення до відповідальності країни-агресора та представників військово-політичного керівництва. Ефективними правовим засобом реалізації, захисту та припинення порушення міжнародного гуманітарного права є застосування системи міжнародних кримінальних трибуналів, а у випадку злочинів агресії РФ проти України – створення Спеціального міжнародного трибуналу з України під час війни, що дозволить уникнути спекуляцій на тему «суду переможців над переможеними».

Оскільки ні Україна, ні країна-агресор РФ не ратифікувала Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду (далі – Римський статут) [5], тому юрисдикція Міжнародного кримінального суду (International Criminal Court / ICC), а також Міжнародного суду ООН та Європейського суду з прав людини з об'єктивних причин не вирішує справи щодо злочинів агресії та притягнення до відповідальності осіб з імунітетом вищих посадовців. У зв'язку з чим притягнення політично-воєнного керівництва Росії в межах діяльності даних інституцій міжнародного правосуддя не вбачається ймовірним, тому виникає потреба у створенні спеціального міжнародного трибуналу.

Виклад основного матеріалу.

Створення Спеціального міжнародного трибуналу з України повинно ґрунтуватися на прикладі організації та функціонування міжнародних трибуналів ХХ-ХХІ ст.ст., зокрема:

- Нюрнберзького трибуналу;
- Міжнародного військового трибуналу для Східної Азії;
- Міжнародного трибуналу з Югославії;
- Міжнародного трибуналу з Руанди;
- Спеціального суду у справах Сьєрра-Леоне;
- Надзвичайних палат в судах Камбоджі;
- Спеціалізованих судових палат та спеціалізованої прокуратури щодо Косово;
- Міжнародного залишкового механізму для кримінальних трибуналів;
- Трибуналу ООН для Сирії;
- Трибуналу ООН для Лівану.

Російсько-українська війна спровокувала вчинення ряду воєнних злочинів з боку вищого керівництва, посадових та військових країни-агресора, зокрема таких як:

1) злочини агресії – планування, підготовка, здійснення акту агресії, незаконна окупація українських територій з боку керівників держави-агресора, її політично-військових лідерів, що є порушенням Статуту ООН;

2) повне або часткове знищення населених пунктів, зокрема таких міст, як Попасна, Северодо-

нецьк, Щастя, Кремінна, Рубіжне, Лисичанськ, Маріуполь, Бахмут, Куп'янськ, Ізюм, Ірпінь, Буча, та ін.;

3) масові вбивства цивільного населення та полонених, які супроводжувалися тортурами, звалтуваннями, викраденнями та мародерством не тільки дорослого населення, але й дітей. Наприклад, розстріл залізничного вокзалу в Краматорську; вбивство полонених в Оленівці; вбивства в Бучі де перед відступом російські окупанти вбили майже все чоловіче населення у віці від 18 до 60 років; в Ізюмі виявлено найбільш масове поховання – понад 450 могил цивільних та військових зі слідами насильницької смерті, тортур, ампутації геніталій;

4) викрадення та примусове переміщення українських дітей на території підконтрольні рф. За даними інтернет-платформи ДІТИ ВІЙНИ станом на жовтень 2023 р. депортованими та/або примусово переміщеними є 19546 українських дітей і тільки з них 386 було повернено [3];

5) ядерний тероризм та загроза ядерної катастрофи на українських АЕС;

6) ракетні удари та удари безпілотниками-камікадзе по критичній енергетичній інфраструктурі України починаючи з 20.10.22 р., в результаті систематичних обстрілів завдано руйнувань понад тисячі мостів, автобаз, аеропортів, електростанцій, зернових терміналів, нафтових баз та ін.;

7) знищення об'єктів культурної спадщини, освітніх закладів, закладів охорони здоров'я та цивільної інфраструктури;

8) блокада українських портів та вивезення з українських територій зерна;

9) підрив Каховської ГЕС та ін. [6].

Притягнення до відповідальності за воєнні злочини, злочини агресії та злочини проти людяності і миру у відповідності до міжнародно-правового механізму забезпечує досягнення

мети такої відповідальності – публічної превентивності [1].

У контексті правової системи публічна превентивність може вказувати на здатність правових норм і засобів та невідворотності покарання, а також сприяти запобіганню можливих порушень, злочинів або інших негативних подій перед їхнім виникненням у майбутньому. Тому дуже важливим для всієї архітектури міжнародної безпеки та миру є подолання імунітет вищих посадовців рф та притягнення їх до відповідальності, задля попередження у майбутньому війн і військових конфліктів, вчинення вказаних злочинів.

Саме спеціальний трибунал, який діятиме на основі «ad hoc» (даний підхід у правовому контексті використовується для позначення тимчасового, специфічного застосування правила чи рішення для вирішення конкретної ситуації, яка не підпадає під загальні правила або стандарти) стане тією моделлю інституту міжнародного кримінального правосуддя, що дозволить притягнути військово-політичне керівництво рф, її військових та посадових осіб до відповідальності.

Слід зауважити, що у відповідності до законодавства України створення т.з. «гібридних» трибуналів в межах системи українського правосуддя заборонено. Так, ст. 125 Конституції України «Судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом» закріплює відповідне положення «створення надзвичайних та особливих судів не допускається» [4].

Діяльність Спеціального міжнародного трибуналу з України повинна спрямовуватися на:

- забезпечення надійного механізму міжнародного правосуддя;
- реалізацію принципу індивідуальної кримінальної відповідальності винних осіб;
- ґрунтуватися на підходах та нормах Міжнародного кримінального суду;

визнаватися та виконуватися іншими державами.

Слід зауважити, що Україною та міжнародною спільнотою вжито ряд заходів щодо створення у майбутньому Спеціального міжнародного трибуналу. Зокрема, у Гаазі за підтримки Парламентської асамблеї Ради Європи, Європарламенту, Євроюсту, Парламентської асамблеї НАТО, Парламентської асамблеї ОБСЄ, Міністерство юстиції США та окремих держав створено Міжнародний центр із переслідування за злочини агресії проти України.

Це унікальний судовий центр (юридичний хаб) інтегрований у Євроюст, метою його діяльності є:

- збір доказів та документування злочинів агресії, геноциду та воєнних злочинів з боку рф;
- сприяння розслідуванню зазначених злочинів;
- спрощення обміну даними;
- забезпечення доступу до технологій, досвіду, матеріально-технічної бази Євроюсту (наприклад, до Бази даних основних міжнародних злочинів, матеріалів Секретаріату Мережі з питань геноциду);
- посилення структурної складової архітектури міжнародного кримінального правосуддя щодо відповідальності за злочини агресії;
- забезпечення розробки спільної стратегії кримінальних переслідувань;
- взаємодія з Міжнародним кримінальним судом [2].

Також, Міжнародний центр із переслідування за злочини агресії проти України сприятиме оперативній підготовці кримінальних справ та братиме участь у майбутніх судових засіданнях з притягнення до кримінальної відповідальності за дані злочини, адже не існує стандартів судової практики в даній сфері. Це допоможе подолати таку негативну ознаку діяльності міжнародних кримінальних трибуналів., як тривалість підготовки судових справ.

Тобто, діяльність Міжнародного центру із переслідування за злочини агресії проти України – це фактичне досудове розслідування злочинів агресії проти України з використанням методології Міжнародного кримінального суду та із залученням відповідних українських фахівців та фахівців з боку країн-членів. Так, на початковому етапі функціонування Міжнародного центру із переслідування за злочини агресії проти України участь у Спільній слідчій групі беруть представники таких країн, як Румунія, Естонія, Польща, Латвія, Литва та США [2], в перспективі долучаться представники Міжнародного кримінального суду, Консультативної місії ЄС та держави, які володіють інформацією та доказами злочинів агресії проти України. Головне завдання їх діяльності – це вироблення стратегії досудового розслідування злочинів проти агресії (наприклад, збір доказів із підбурювання до знищення українців з боку високих посадовців рф та представників пропагандистських ЗМІ росії).

Висновки. Питання обрання моделі Спеціального міжнародного трибуналу з України зумовлено специфікою існуючої архітектури міжнародного кримінального правосуддя, юрисдикцією діючих міжнародних судів та особливостями гібридної війни рф проти України. Створення Спеціального міжнародного трибуналу з України повинно ґрунтуватися на прикладі діяльності десяти міжнародних трибуналів, які функціонували у ХХ-ХХІ ст.ст. Російсько-українська війна спровокувала вчинення ряду воєнних злочинів з боку вищого керівництва, військових та інших представників країни-агресора, серед яких слід відзначити наступні: злочини агресії, знищення населених пунктів, масові вбивства цивільного населення та полонених, викрадення та примусове переміщення українських дітей, ядерний тероризм та загроза ядерної катастрофи, знищення критичної

ного кримінального суду; юрисдикція трибуналу має поширюватися на злочини агресії та не «конкурувати» з повноваженнями Міжнародного кримінального суду; акцентувати увагу на змісті злочинних діянь та сприяти публічній превентивності.

Визначено, що угода про створення Спеціального міжнародного трибуналу з України може мати такі форми, як: на онову угоди між Україною та ООН, на основі багатосторонньої угоди демократичних країн світу, на основі національного законодавства із контролем з боку відповідних міжнародних структур або за законодавством іншої держави з розвинутою та стійкою системою права, а нормативно-правовою основою Спеціального міжнародного трибуналу з України повинен стати Статут, який повинен містити відповідні положення щодо створення та функціонування трибуналу.

Зауважено, що Україною та міжнародною спільнотою вжито ряд заходів щодо створення у майбутньому Спеціального міжнародного трибуналу, створено Міжнародний центр із переслідування за злочини агресії проти України, діяльність якого – це фактичне досудове розслідування злочинів агресії проти України з використанням методології Міжнародного кримінального суду та із залученням відповідних українських фахівців та фахівців з боку країн-членів.

Резюмовано, що саме спеціальний трибунал, який діятиме на основі «ad hoc», стане тією моделлю інституту міжнародного кримінального правосуддя, що дозволить притягнути військово-політичне керівництво РФ, її військових та посадових осіб до відповідальності.

Ключові слова: міжнародне правосуддя, міжнародні трибунали, Спеціальний міжнародний трибунал з України.

Makharynets D. On the issue of the model of the Special International Tribunal from Ukraine

The article notes that the issue of choosing a model of the Special International Tribunal from Ukraine is determined by the specifics of the existing architecture of international criminal justice, the jurisdiction of active international courts, and the specifics of Russia's hybrid war against Ukraine. It was emphasized that the creation of the Special International Tribunal for Ukraine should be based on the example of the ten international tribunals that functioned in the 20th-21st centuries. It was noted that the Russian-Ukrainian war provoked the commission of a number of war crimes by the top leadership, military and other representatives of the aggressor country, among which the following should be noted: crimes of aggression, destruction of populated areas, mass murders of the civilian population and prisoners, kidnapping and forced transfer of Ukrainian children, nuclear terrorism and the threat of a nuclear disaster, destruction of critical energy infrastructure, destruction of cultural heritage sites, educational institutions and civil infrastructure) blockade of Ukrainian ports and export of grain from Ukrainian territories, detonation of Kakhovskaya HPP, etc.

It is justified that the activity of the Special International Tribunal for Ukraine should be aimed at ensuring a reliable mechanism of international justice; implementation of the principle of individual criminal responsibility of guilty persons; be based on the approaches and norms of the International Criminal Court; the jurisdiction of the tribunal should extend to crimes of aggression and not "compete" with the powers of the International Criminal Court; focus

attention on the content of criminal acts and promote public preventive measures. It was determined that the agreement on the establishment of a Special International Tribunal from Ukraine can have such forms as: on the renewal of the agreement between Ukraine and the UN, on the basis of a multilateral agreement of the democratic countries of the world, on the basis of national legislation with control by the relevant international structures or under the legislation of another state with a developed and stable system of law, and the legal basis of the Special International Tribunal from Ukraine should be the Statute, which should contain relevant provisions on the creation and functioning of the tribunal.

It was noted that Ukraine and the international community have taken a number of measures to establish a Special International Tribunal in the future, and the International Center for Prosecution of Crimes of Aggression against Ukraine has been established, the activity of which is the actual pre-trial investigation of crimes of aggression against Ukraine using the methodology of the International Criminal Court and involving relevant Ukrainian specialists and specialists from member countries.

It is summarized that the special tribunal, which will act on an "ad hoc" basis, will become the model of the institute of international criminal justice that will make it possible to bring the military-political leadership

of the Russian Federation, its military and officials to account.

Key words: international justice, international tribunals, Special International Tribunal from Ukraine.

Література

1. Блажівська О. Про роль та місце міжнародного кримінального трибуналу. УКРІНФОРМ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3760864-svit-mae-obednatisa-i-stvoriti-tribunal-dla-rokaranna-krainiagresora.html> (дата звернення: 18.09.23)

2. В Гаазі офіційно розпочав свою роботу Міжнародний центр з переслідування за злочин агресії проти України (ІСРА). Офіс Генерального прокурора України. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/v-gaazi-oficiino-rozposav-svoyu-robotu-miznarodnii-centr-z-peresliduvannya-za-zlocin-agresiyi-proti-ukrayini-icra> (дата звернення: 15.10.23)

3. Діти війни. URL: <https://childreofwar.gov.ua/> (дата звернення: 16.10.23)

4. Конституція України 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4761> (дата звернення: 15.09.23)

5. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: Статут Організація Об'єднаних Націй. 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#top (дата звернення: 17.09.23)

6. ТОП-20 воєнних злочинів рашистів під час широкомасштабної агресії проти України. АРМІЯІНФОРМ. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/02/21/top-20-voennyh-zlochyniv-rashystiv-pid-chas-shyrokomashtabnoyi-agresiyi-proty-ukrayiny/> (дата звернення: 18.09.23)

практики Європейського суду з прав людини (що є логічним, адже вона є більш вузькою).

Як правило, відповідні дослідження мають доволі стислий стиль викладення результатів, який зводиться переважно до викладення переліку постанов Європейського суду з прав людини, рекомендованих для подальшого дослідження. Наприклад, І. І. Дахова у своїй публікації на тему «Свобода об'єднань у рішеннях Європейського Суду з прав людини» виокремила наступні постанови:

- «Соціалістична партія та інші проти Туреччини» від 25 травня 1998 року;
- «Об'єднана комуністична партія Туреччини та інші проти Туреччини» від 30 січня 1998 року;
- «Chassagnou and Others v. France» від 29 квітня 1999 року;
- «Горжелік та інші проти Польщі» від 20 грудня 2001 року;
- «Маестрі проти Італії» від 17 лютого 2004 року [5].

Вона доволі стисло охарактеризувала кожну з постанов, і інколи залишається не дуже зрозумілим, що ж саме з їхнього тексту може бути використано при подальшому удосконаленні конституційного законодавства України про політичні партії.

Більш детальною є згадана вище стаття С.В. Осауленко. У статті авторка пропонує, щоб для подальшого удосконалення законодавства України щодо конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії враховувалися постанови, прийняті Європейським судом з прав людини у низці справ. На сучасному етапі актуальними є дві з проаналізованих С.В. Осауленко справ.

По-перше, це постанова у справі «Об'єднана комуністична партія Туреччини та інші проти Туреччини»: У цій справі суд розглянув дотримання прав меншості однією із загальнолюдських цінностей та здійснення її захисту.

По-друге, це постанова у справі «Соціалістична партія та інші проти Туреччини». У постанові в цій справі Суд захистив таку цінність, як права меншості, у контексті поновлення державної реєстрації однієї з опозиційних партій Туреччини. Крім того, суд вирішив конфлікт між такою цінністю, як свобода, у частині свободи асоціацій у політичній партії, та національною безпекою.

Варто зауважити, що ці ж самі постанови є у переліку, рекомендованому для детального дослідження з точки зору перспектив подальшого удосконалення правового становища політичних партій в Україні І.І. Даховою.

С.В. Осауленко резюмує, що ці постанови Європейського суду з прав людини «можуть служити цінними вказівками для України щодо розвитку законодавства та практики в галузі свободи об'єднання у політичні партії. Вони можуть бути використані як приклади та основи для подальших удосконалень та адаптації внутрішнього законодавства до міжнародних стандартів і вимог з питань прав людини» [6]. Слід зазначити, що після опублікування цієї статті у С.В. Осауленко вийшла друком монографія, присвячена проблемам конституційного статусу політичних партій в Україні, а згодом вона успішно захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на цю ж тему. Як у монографії, так і у дисертації вона умістила більш детальний аналіз постанов Європейського суду з прав людини, про які пише у згаданій вище статті.

Слід зауважити, що жодна з авторок не наводить у своїх публікаціях постанови, прийняті у справах за участю України (тут є можливість застосувати положення постанови чи постанов за аналогією до політичних партій навіть у випадку, коли у них не йдеться про політичні партії).

проблему та усунути порушення Конвенції;

б) внесення змін до адміністративної практики; ця дія передбачає внесення змін до адміністративних процедур, що дозволить покращити ситуацію та запобігти подібним порушенням у майбутньому;

в) забезпечення юридичної експертизи законопроектів: для забезпечення відповідності нових законопроектів стандартам прав людини Ради Європи, проводиться юридична експертиза таких законопроектів;

г) забезпечення професійної підготовки: цей захід включає в себе професійну підготовку працівників правоохоронних органів, прокурорів, адвокатів, інших фахівців, що працюють у сферах правозастосування та тримання людей в умовах позбавлення свободи. Вони навчаються відповідно до стандартів Конвенції та практики Європейського суду з прав людини;

д) інші заходи, які визначаються: цей пункт передбачає інші заходи, які можуть бути необхідними для вирішення системних проблем і припинення порушень Конвенції. Важливо, що ці заходи повинні визначатися з дотриманням нагляду Комітету міністрів Ради Європи та держави-відповідача з метою забезпечення ефективності вирішення системних проблем та відшкодування шкідливих наслідків порушень прав людини.

Висновок. При аналізі постанов Європейського суду з прав людини, які стосуються свободи асоціацій в політичні партії виявлено, що жодна з них не була прийнята у справі, де стороною виступала Україна. Узагальнено думку українських дослідників щодо того, які з цих постанов є важливими для врахування при подальшому удосконаленні конституційно-правового статусу політичних партій в Україні. Сформульовано, що на сучасному етапі в Україні бракує законодавчих положень про

те, як саме слід та / або доцільно застосовувати відповідні матеріали практики Європейського суду з прав людини у разі, якщо релевантні цій проблематиці постанови винесено у справах, стороною у яких Україна не була.

Перспективи подальших творчих розвідок у цьому напрямі полягають в кількісному та якісному аналізі звернень громадян України та інших осіб до Європейського суду з прав людини з заявами, які повністю та / або частково стосуються порушення їх права на свободу асоціацій у частині формування та / або функціонування політичних партій.

Метою статті є аргументація необхідності пошуку та аналізу текстів тих постанов Європейського суду з прав людини, які можуть стати у нагоді при вирішенні конституційно-правових проблем діяльності політичних партій в Україні. Актуальність теми пов'язана з тим, що постанови, прийняті Європейським судом з прав людини, набувають прецедентного характеру. Цю практику визнають навіть країни, які не належать до англо-американської правової системи, такі, як Україна. Таке визнання виправдовується розумінням важливості захисту прав людини, визнання цих прав як найвищої цінності, а також бажанням подолати тоталітарне минуле та виправити серйозні порушення прав людини, які відбувалися в минулому.

Узагальнено праці українських дослідників, які сформулювали, що до числа таких постанов слід уважати належними постанови у справах Chassagnou and Others v. France, Горжелік та інші проти Польщі, Маестрі проти Італії (пропозиція І.І. Дахової) та у справах Соціалістична партія та інші проти Туреччини та Об'єднана

комуністична партія Туреччини та інші проти Туреччини (пропозиція І.І. Дахової, а також С.В. Осауленко). Зазначено, що цитовані у статті публікації в українських фахових виданнях мають доволі стислий стиль викладення результатів, який зводиться переважно до викладення переліку постанов Європейського суду з прав людини, рекомендованих для подальшого дослідження.

При аналізі постанов Європейського суду з прав людини, які стосуються свободи асоціацій в політичні партії виявлено, що жодна з них не була прийнята у справі, де стороною виступала Україна. Узагальнено думку українських дослідників щодо того, які з цих постанов є важливими для врахування при подальшому удосконаленні конституційно-правового статусу політичних партій в Україні. Сформульовано, що на сучасному етапі в Україні бракує законодавчих положень про те, як саме слід та / або доцільно застосовувати відповідні матеріали практики Європейського суду з прав людини у разі, якщо релевантні цій проблематиці постанови винесено у справах, стороною у яких Україна не була.

Зазначено, що перспективи подальших творчих розвідок у цьому напрямі полягають в кількісному та якісному аналізі звернень громадян України та інших осіб до Європейського суду з прав людини з заявами, які повністю та / або частково стосуються порушення їх права на свободу асоціацій у частині формування та / або функціонування політичних партій.

Ключові слова: політичні партії, свобода асоціацій, право на свободу об'єднання у політичні партії, права громадянина, права людини, виконання постанов ЄСПЛ, постанови ЄСПЛ, практика ЄСПЛ, Рада Європи, міжнародні стандарти прав людини.

Mishyna N. Constitutional problems of political parties: European Court of Human Rights' case law

The purpose of the article is to argue for the need to search and analyze the texts of those resolutions of the European Court of Human Rights that can be useful in solving constitutional problems of the activity of political parties in Ukraine. The importance of the topic is related to the fact that the resolutions adopted by the European Court of Human Rights are precedential in nature. This case law is recognized even by countries that do not belong to the Anglo-American legal system, such as Ukraine. Such recognition is justified by the understanding of the importance of protecting human rights, the recognition of these rights as the highest value, as well as the desire to overcome the totalitarian past and correct the serious violations of human rights that occurred in the past.

The works of Ukrainian researchers who stated that among such resolutions should be considered appropriate are the resolutions in the cases of *Chassagnou and Others v. France*, *Gorzhelik and others v. Poland*, *Maestri v. Italy* (proposal of I.I. Dakhova) and in the cases *Socialist Party and others v. Turkey* and *United Communist Party of Turkey and others v. Turkey* (proposal of I.I. Dakhova, as well as S. V. Osaulenko). It is noted that the publications cited in the article in Ukrainian professional publications have a rather concise style of presentation of the results, which mainly boils down to the presentation of a list of decisions of the European Court of Human Rights recommended for further research.

When analyzing the judgements of the European Court of Human Rights, which relate to the freedom of association in political parties, it

was found that none of them were adopted in the case where Ukraine acted as a side of the case. The opinion of Ukrainian researchers regarding which of these judgements are important to take into account in the further improvement of the constitutional status of political parties in Ukraine is summarized. It is formulated that at the current stage in Ukraine there is a lack of legislative provisions on how exactly it is necessary and / or expedient to apply the relevant materials of the European Court of Human Rights case law when the relevant judgements were issued in cases, to which Ukraine was not a side.

It is noted that the prospects for further creative exploration in this direction lie in the quantitative and qualitative analysis of appeals by citizens of Ukraine and other persons to the European Court of Human Rights with statements that fully and / or partially relate to the violation of their right to freedom of association in terms of formation and / or functioning of political parties.

Key words: political parties, freedom of association, right to freedom of association in political parties, citizen's rights, human rights, implementation of ECtHR judgements, ECtHR judgements, ECtHR case law, Council of Europe, international human rights standards.

Література

1. Mishyna N. *Ukrainian Legislation on Associations: Constitutional Axiology And The European Court Of Human Rights' Case Koretskyu and Others v. Ukraine*. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. Т. 31. С. 57-63.

2. Mishyna N. V. *Role of local and regional authorities in the implementation of ECtHR judgments: bibliographical review*. Юридичний вісник. 2023. № 3. С. 146-151.

3. Qaracayev C. *Local Self-government in the Republic of Azerbaijan: Problems of the Administrative Supervision*. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2022. № 57. С. 24-27.

4. Qaracayev C. *Individual constitutional complaint in the Republic of Azerbaijan*. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2023. № 63. С. 34-37.

5. Дахова І. І. *Свобода об'єднань у рішеннях Європейського суду з прав людини. Від громадянського суспільства – до правової держави: матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 квіт. 2017 р.)*. Харків, 2017. С. 434–436.

6. Осауленко С. В. *Рішення Європейського суду з прав людини про право на свободу об'єднання у політичні партії*. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Одеса : Гельветика, 2019. Т. 23. С. 101-107.

7. *Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р.* URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення: 20.10.2023).

О. Переверзєва,

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник відділу міжнародного права
та права Європейського Союзу
Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України

Н. Омельченко,

кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу конституційного права
та місцевого самоврядування
Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ПРАВ ЛЮДИНИ НА МОРІ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. У сучасному цивілізованому світі права людини є визначальним показником досягнень та рівня розвитку суспільства і держави, своєрідним мірилом демократії та верховенства права. Утвердження прав і свобод людини – це їх визнання державою, що в контексті реалізації може здійснюватися різними засобами, шляхом відповідних дій держави, її органів і посадових осіб, наприклад виголошенням у деклараціях, заявах, закріпленням прав людини в Конституції, інших законах, участю в підготовці і прийнятті міжнародних документів щодо прав людини шляхом приєднання до відповідних міжнародних договорів, їх ратифікації тощо. Забезпечення ж прав і свобод людини – це створення відповідних умов для здійснення прав і свобод людини, що включає такі три цілеспрямовані напрями державної діяльності: 1) сприяння реалізації прав і свобод людини (шляхом позитивного впливу на формування їх загально соціальних гарантій); 2) охорона прав і свобод людини (шляхом вжиття заходів, зокрема юридичних, для запобігання правопорушенням); 3) захист прав і свобод людини (у

разі їх порушення з боку будь-якого суб'єкта)[9].

Отже, такий напрям діяльності сучасної України, як утвердження та забезпечення прав людини і основоположних свобод, є головною функцією Української держави (ст. 3 Основного Закону). Причому, каталог прав людини, що закріплені в чинній Конституції України, не є вичерпними, тобто в майбутньому система прав і свобод може бути розширена і вдосконалена. Водночас слід зазначити, що права людини виступають як особлива глобальна проблема, вирішення якої залежить від кожної держави, від якості конституційної регламентації та конституційного регулювання суспільних відносин. Для України, яка приєдналась до Ради Європи ще у 1995 році засвідчила свій демократичний вибір, спрямованість на захист прав і основоположних свобод людини та зміцнення демократичних інституцій. Відповідно до статті 3 Статуту Ради Європи від 5 травня 1949 року Україна взяла на себе зобов'язання визнати принцип верховенства права та здійснення прав людини і основних свобод всіма особами, які знаходяться під її юрисдикцією, а також відверто та ефек-

тивно співробітничати в досягненні мети Ради Європи, зокрема, у сфері захисту та збереження і подальшого здійснення прав людини і основних свобод. [7]. Це свідчить про те, що національне законодавство у сфері прав людини має відповідати європейським стандартам та бути приведено як найшвидше у відповідність до цих стандартів, шляхом проведення гідних реформ, зокрема в морській сфері.

До основних європейських стандартів в галузі прав людини належать Європейська соціальна хартія (переглянута) (1996), Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (1987), Заключний акт Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі (1975), Документ Копенгагенської наради – конференції з людського виміру НБСЕ (1990), Рекомендації Конгресу місцевих і регіональних влад Європи 280(2010) про роль місцевих і регіональних органів влади в дотриманні прав людини (2011) та ін.

19 вересня 2012 року на 67-й сесії Генеральної Асамблеї ООН було ухвалено Декларацію «Верховенство права на національному та міжнародному рівнях». У цьому акті йдеться про «позитивний внесок Генеральної Асамблеї як головного дорадчого і представницького органу Об'єднаних Націй, для верховенства права у всіх аспектах шляхом розробки політики та встановлення стандартів...» (п. 27) [12].

Міжнародно-правові стандарти є підсумком довготривалої роботи чималої кількості держав із становленням погоджених позицій в галузі прав людини. Держави скеровують свою діяльність на дотримання чітких універсальних цінностей, гарантуючи повагу та захист прав людини всіма зрозумілими засобами. Вони відповідальні за виконання своїх зобов'язань в галузі прав і свобод людини

перед населенням і міжнародним співтовариством та одним із основних обов'язків держави є визнання, дотримання та захист прав і свобод людини й громадянина. Стандарти прав людини відіграють орієнтуючу і юридично-регулюючу роль, а інтерпретація повинна бути уніфікованою та у межах визначеної сфери суспільних відносин.

Основа міжнародних стандартів прав людини складають такі документи: а саме: Загальна декларація прав людини [14]; Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 23 березня 1976 року [15]; Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 року [16]; Американська конвенція про права людини 1969 р. та протоколи [17]; Африканська хартія прав людини і прав народів 1981 р. [18]; та ін.

Для України, яка перебуває в умовах збройного конфлікту російської федерації проти України проблематика прав людини, взагалі, та прав людини на морі набуває надзвичайної актуальності. Тому саме в розпалі цих страшних і небезпечних явищ питання ставлення до прав людини та їх захисту та забезпечення стає надзвичайно важливим, як на суші так і на морі. Нагадаємо, що остання кодифікація права збройних конфліктів на морі відбулася у 1994 р. Зокрема, одним з таких узагальнюючих досліджень є Керівництво Сан-Ремо з міжнародного права, що застосовується до збройних конфліктів на морі. Дане Керівництво було підготовано у 1988-1994 рр. групою спеціалістів з міжнародного права та військово-морських експертів, які особисто брали участь в роботі ряду круглих столів, організованих Міжнародним інститутом гуманітарного права. [1]. Відповідні керівництва стали значним кроком вперед з розвитку даного напрямку міжнародно-правового регулювання і відображає діючі в міжнародному праві звичаї. Причому, якщо

в своїй більшості норми про ведення сухопутної війни і про захист цивільного населення кодифіковані в діючих Гаазьких і Женевських конвенціях, то значна кількість спеціальних правил ведення воєнних дій на морі досі існує у формі звичаїв. Цей факт підтверджує відносно нещодавня кодифікація цих норм в Керівництві з міжнародного права, що застосовується до збройних конфліктів на морі [2].

Важливо, що на рівні міжнародних організацій було визнано акти агресії російської федерації проти України, протиправність анексії російською федерацією Криму і наголошено на необхідності дотримання і поваги до суверенітету і територіальної цілісності України. Надалі Уряду України необхідно докладати зусиль з заохочення міжнародної спільноти до прийняття відповідних рішень і вжиття необхідних заходів для зупинення порушень принципів та норм міжнародного права.

Одним з таких важливих міжнародних стандартів стала прийнята 1 березня 2022 р. у м.Женеві Декларація про права людини на морі, Метою прийняття даного документа полягає в тому, щоб нагадати про існуючі правові зобов'язання, повернути загальну увагу до порушень прав людини на морі, сформувані спільну міжнародну відповідь на них та забезпечити ефективні засоби правового захисту для тих, хто став жертвою порушень.

Даний документ закріплює чотири основоположних принципів на яких ґрунтується захист людини на морі. Зокрема, права людини універсальні; вони застосовуються на морі так само, як і на суші; усі люди, які перебувають у морі незалежно від їх відмінностей, можуть користуватися правами людини; не існує жодних конкретних причин, що допускають відступ від стандартів у галузі прав людини на морі; усі права людини, закріплені як у міжнародному договорі, так і в між-

народному праві, повинні бути дотриманими на морі.

Загалом Декларація спрямована на просування культури дотримання прав людини на морі. За різними показниками впливових міжнародних інституцій, кількості людей у морі на сьогодні оцінюється більш ніж у 30 мільйонів чоловіків, серед яких велика кількість жінок та дітей. До прикладу, переважна більшість цих людей є рибалками – 40 мільйонів людей, з яких, за оцінками, понад 25 мільйонів фізично перебувають у морі. Серед них приблизно 20 000 дітей працюють у морі та у прибережному рибальстві. Окремі люди працюють у таких галузях, як судноплавство, морський видобуток нафти та газу, та в індустрії туризму. Також існують інші категорії осіб – пасажери, відпочиваючі, вчені та державні службовці на кораблях військовоморського флоту та берегової охорони. Крім того, варто зазначити, що в тому числі й через війни і збройні конфлікти, зростає кількість людей, які використовують моря та океани як засіб міграції.

Більше того, даним документом міжнародна спільнота ще раз підкреслила свою позицію щодо важливості забезпечення ефективних гарантій та захисту прав людини на морі та у Світовому океані всіма країнами цивілізованого суспільства. Проблема прав людини на морі актуалізується ще й таким важливим фактором, що про порушення прав людини на морі часто не повідомляють, їх не усувають, права людини обмежуються в умовах складного морського середовища. Випадки жорстокого поводження з людьми часто трапляються далеко від органів державної влади. Море – це величезний простір, за яким потрібно здійснювати контроль, і діяльність, спрямована на його охорону, дуже часто виявляється неефективною через брак ресурсів або неготовність вживати заходів

Отже, Женевська декларація про права людини на морі – це по-перше керівництво, в якому викладаються міжнародні стандарти. Згідно з міжнародним морським правом, держава-прапора, держава порту, прибережні держави за будь-яким обставин зобов'язані дотримуватися міжнародного правопорядку в Світовому океані. Певне значення для неухильного дотримання державою-прапора, прибережними держави належить керівництвам, які розробляються висококваліфікованими фахівцями для тлумачення і застосування принципів, які можуть використовуватися іншими державами в силу авторитету, що набувають на практиці такі керівництва. Женевська декларація про права людини на морі знаходиться на початку свого становлення. Вона потребує державної підтримки та схвалення, щоб стати майбутнім інструментом досягнення справедливості.

В даному контексті розглянемо переваги Женевської декларації про права людини на морі для України:

1) Глобальне лідерство держави у розробці нового морського міжнародного інструменту м'якого права.

Уряд України розглядатиметься як світовий лідер у схваленні Женевської декларації про права людини на морі від 1 березня 2022 року. Під час наслідків війни це могло б стати каталізатором більш широкої участі в морській сфері з боку держав, що надають підтримку, таким чином дозволивши Женевській декларації стати інструментом м'якого права з міжнародним авторитетом.

2) Женевська декларація про права людини на морі від 1 березня 2022 року знаходиться на початку свого становлення.

Документ знаходиться на початку свого становлення та надає можливість державам вносити свої коментарі, робити доповнення, зміни та використовувати документ як основу для подальшого опрацювання.

3) Міжнародна підтримка та захист прав людини на морі.

Схвалення Україною засвідчило лідерство держави у розробці нового міжнародного морського інструменту м'якого права та надало Україні ще один інструмент щодо боротьби з порушеннями прав людини на морі, скоєними російською федерацією проти України.

4) Женевська декларація про права людини на морі від 1 березня 2022 року об'єднує всі необхідні документи в галузі захисту прав людини на морі.

Женевська декларація про права людини на морі від 1 березня 2022 року об'єднує міжнародне право в один документ та відображає міжнародне право та конвенції. Немає жодного нового обов'язку для уряду України, лише користь від наявності єдиного інструменту, який об'єднує існуючі міжнародні конвенції для боротьби з агресією з боку російської федерації у сфері прав людини на морі.

5) Перевага для України бути однією із перших держав, яка схвалила Декларацію про права людини на морі від 1 березня 2022 року для післявоєнної розбудови та юридичного захисту.

6) Женевська декларація про права людини на морі від 1 березня 2022 року, перекладена дев'ятьма мовами (українською), має своєчасну можливість бути представленою на затвердженні уряду України.[13].

Висновок. Особливої уваги приділяється проведенню комплексного аналізу міжнародно-правових та національно-правових актів, які регулюють відносини у галузі прав людини на морі. Щодо сучасного стану та перспектив забезпечення прав людини на морі, варто підкреслити те, що Женевська декларація про права людини на морі від 1 березня 2022 року ґрунтується на наявних міжнародно-правових зобов'язаннях, вона висвітлює та роз'яснює їх і, таким чином, надає державам практичні директиви щодо

забезпечення захисту прав людини на морі тому, подальша кодифікація Женевської декларації про права людини на морі є позивним кроком в майбутньому для України.

Проблематика прав людини на морі для сучасної науки міжнародного права і практики міжнародного співробітництва, в умовах сучасних цивілізаційних викликів, зумовлених триваючим збройним конфліктом російської федерації проти України, набуває надзвичайної актуальності. На тлі цих подій для всього цивілізованого світу постає нагальна проблема, зокрема щодо вироблення ефективних механізмів забезпечення та захисту прав людини, в тому числі й на морі. Наголошується, що права людини є визначальним показником досягнень та рівня розвитку суспільства і держави, своєрідним мірилом демократії та верховенства права, справою усього міжнародного співтовариства. Більше того, набуття статусу країни кандидата в Європейський Союз означає для України необхідність приведення національного законодавства, зокрема морського у відповідність, в тому числі, з європейськими стандартами прав людини на морі. Утвердження прав і свобод людини – це їх визнання державою, що в контексті реалізації може здійснюватися різними засобами, шляхом відповідних дій держави, її органів і посадових осіб, наприклад виголошенням у деклараціях, заявах, закріпленням прав людини в Конституції, інших законах, участю в підготовці і прийнятті міжнародних документів щодо прав людини шляхом приєднання до відповідних міжнародних договорів, їх ратифікації тощо. Схвалення Україною Декларації про права людини на морі в перспективі забезпечить більш широку участь її громадянам, територіальним грома-

дам, морегосподарствам в морській сфері з боку держав, що надають підтримку. Адже, для неухильного дотримання державою-прапора, державою-порту, прибережними державами належить керівництвом у сфері морського права для тлумачення і застосування принципів, які можуть використовуватися іншими державами в силу авторитету, що набувають на практиці такі керівництва. Наголошується, що Женевська декларація прав людини на морі є інструментом м'якого права з міжнародним авторитетом та важливим міжнародно-правовим стандартом, який впливатиме на повоєнну відбудову України.

Ключові слова: права людини, основоположні права, права людини на морі, міжнародні стандарти, декларація, Конституція України, територіальна цілісність, морегосподарська діяльність, суверенітет, збройний конфлікт, керівництво, анексія, Європейський Союз, захист прав і свобод людини.

Pereverzieva O., Omelchenko N. INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS OF HUMAN RIGHTS AT SEA: PROSPECTS FOR DEVELOPMENT IN UKRAINE

The issue of human rights at sea for the modern science of international law and the practice of international cooperation, in the conditions of modern civilizational challenges caused by the ongoing armed conflict of the Russian Federation against Ukraine, is becoming extremely relevant. Against the background of these events, an urgent problem arises for the entire civilized world, in particular, regarding the development of effective mechanisms for ensuring and protecting human rights, including at sea. It is emphasized that human rights are a determining indicator of the achievements and level of development of society

and the state, a kind of measure of democracy and the rule of law, the business of the entire international community. Moreover, acquiring the status of a candidate country for the European Union means for Ukraine the need to bring national legislation, in particular maritime legislation, into compliance, including with European standards of human rights at sea. Affirmation of human rights and freedoms is their recognition by the state, which in the context of implementation can be carried out by various means, through appropriate actions of the state, its bodies and officials, for example, by declarations, statements, enshrining human rights in the Constitution, other laws, participation in the preparation and the adoption of international documents on human rights by joining the relevant international treaties, their ratification, etc. Ukraine's approval of the Declaration on Human Rights at Sea will in the future ensure wider participation of its citizens, territorial communities, and maritime industries in the maritime sphere by the states that provide support. After all, for consistent compliance by the flag state, port state, and coastal states, it is up to the authorities in the field of maritime law to interpret and apply the principles that can be used by other states by virtue of the authority acquired in practice by such authorities. It is emphasized that the Geneva Declaration of Human Rights at Sea is a soft law instrument with international authority and an important international legal standard that will influence the post-war reconstruction of Ukraine.

Key words: human rights, fundamental rights, human rights at sea, international standards, declaration, Constitution of Ukraine, territorial integrity, maritime activity, sovereignty, armed conflict, leadership, annexation, European Union, protection of human rights and freedoms.

Література

1. Pereverzyeva Olga. Peculiarities of marine environment protection in armed conflict according to the San-Remo manual on international law. *Legal Horizons*. 2022. V.15. №. 1-4. С. 44-54.

2. Сучасні проблеми міжнародного права. *Liber Amicorum до 60-річчя проф. М.В. Буроменського* : моногр. / авт.кол.; за ред. В.М. Репецького та В.В. Гутника. Львів; Одеса : Фенікс, 2017. С. 530.

3. Євроатлантичний вектор України: національна доповідь / ред.кол. С.І. Пирожков та ін., Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ. Національна академія наук України, 2019. С. 98.

4. Стаття 3 Конституції України. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents>.

5. Сучасні проблеми міжнародного права. *Liber Amicorum до 60-річчя проф. М.В. Буроменського* : моногр. / авт.кол.; за ред. В.М. Репецького та В.В. Гутника. Львів; Одеса : Фенікс, 2017. С. 550.

6. Universal Declaration of Human Rights 1948.

7. Стаття 3 Статуту Ради Європи. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>.

8. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011, Євроатлантичний вектор України: національна доповідь / ред.кол. С.І. Пирожков та ін., Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ. Національна академія наук України, 2019. С. 99.

9. Попроцька І. В., Забезпечення прав та свобод людини і громадянина в Україні: сучасний стан та перспективи. Загальна декларація прав людини ООН 1948 року: стан реалізації в Україні: матеріали круглого столу (м. Івано-Франківськ, 10 грудня 2019 року) / упорядник В. І. Розвадовський. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2019. С. 112-113.

10. Конституція України. Частина 4, стаття 55. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents>.

11. Омельченко Н.Л. Правові засади організації та здійснення публічної

ролі цих зобов'язань у Стародавньому Римі. Питанням зобов'язань присвячені праці І.Г. Бабіч, Н.Ю. Голубевої, О.В. Дзери, В.М. Зубаря, Т.С. Ківалової, Л.А. Лунца, Р.А. Майданика, О.А. Підпригори, Й.О. Покровського, А.Р. Чанишевої, Є. О. Харитонова та інших вчених.

Виклад основного матеріалу.

Римське право займає особливе місце у історії розвитку правових систем людства. Хоча Давньоримська держава вже не існує, а практичного застосування її права немає, інтерес до нього залишається завдяки вдосконаленню його правових положень, конструкцій, прогресивним правовим ідеям та засадам. Римське право позитивно вплинуло на розвиток правових систем багатьох європейських країн, включаючи Україну. Українська правова система відноситься до романо-германського типу, який сформувався під впливом римського права. Цінність римського права полягає в тому, що понятійний та категоріальний апарат, термінологія сучасного права України, ґрунтуються на ідеях, засадах та визначеннях, що були розроблені римською класичною юриспруденцією. Багато понять, таких як договір, зобов'язання, правила, інтерес, збитки, компенсація, були докладно опрацьовані ще в Стародавньому Римі.

Римське приватне право є своєрідною історико-правовою пам'яткою, вивчення якої дозволяє зрозуміти походження та сутність більшості правових засад та інститутів України та інших сучасних правових систем, що зазнавали впливу римського права. Історичне значення римського права для України зумовлено тим, що протягом тривалого часу воно впливало на формування та розвиток українського права у класичному та греко-римському (візантійському) варіантах, а також продовжує впливати на формування концепції приватного права України у сучасних умовах. Згідно з О.А. Підпригорою

та Є.О. Харитоновим, «довершеність системи римського права, ґрунтована на ідеях природного права та засадах справедливості, порядності, добросовісності, сприяла періодичним спробам відродження духу римського права та використанню його найбільш вдалих знахідок та рішень» [1].

Після оголошення незалежності України 24 серпня 1991 року виникла потреба у формуванні власної національної правової системи. Використовуючи історичний досвід державотворення та правотворення, Україна, сприяючи будівництву власної держави та утримуючи добросусідські відносини з колишніми народами Союзу РСР, поступово почала інтегруватися в європейську спільноту як повноправний член. У своїх законах та інших нормативно-правових актах Україна повернулася до гуманістичних та загальнолюдських цінностей, гарантуючи правове забезпечення особистої незалежності та установлення гарантій її прав. Також враховується рівність правового статусу особи та держави, а також створення умов, за яких особа може вільно розпоряджатися своїми правами, за винятком випадків, прямо передбачених законом. Спостерігається частковий, але вже відкритий вплив римського приватного права на розвиток сучасного цивільного права України. Це проявляється у визнанні права приватної власності та розширенні кола речових та прав у договірних відносинах, приватній ініціативі та вільному розсуді під час укладання договорів і т.п. Відповідь на багато концептуальних питань була надана прийняттям Цивільного кодексу України у 2003 році. Правознавці вірно відзначають, що Цивільний кодекс став найповнішим виявом захисту прав осіб, як фізичних, так і юридичних осіб, охопивши правове регулювання всіх майнових ринкових відносин, включаючи ті, що пов'язані з підприємництвом.

З розвитком економічних відносин зобов'язання стало основною їхньою формою. У стародавні часи головним чинником у виникненні зобов'язань були правопорушення, але згодом це співвідношення змінилося: обов'язки, що впливали з деліктів, поступово втрачали свою актуальність серед множини зобов'язань, що виникали з договорів. Громадянське життя вийшло за межі старих схем, а розвиток особистості дав змогу договору виконувати основну функцію – забезпечувати економічний обіг. Договір став живим чинником активного майнового спілкування, і це відобразилося на самому характері зобов'язань. Початково існував делікт з ідеєю особистої помсти, але з часом основна роль перейшла до договору з його основною майною функцією [2, с.79]

Важливо відзначити, що в науці і законодавстві на різних етапах не існувало єдиної концепції щодо визначення терміну «зобов'язання». Наприклад, Д. І. Мейєр визначав зобов'язання як юридичні відносини, в яких одній особі належить право на дії іншої особи. Йдеться про право вимоги, оскільки одна особа має право вимагати від іншої особи вчинення певних дій. [3]

В. І. Голевінський, на відміну від Д. І. Мейєра, визначав зобов'язання як «юридичні відносини між двома або більше особами, в силу яких для однієї з цих осіб виникає юридична необхідність щось надати, зробити чи утриматися від дії на користь іншої особи». Отже, це опис пасивної сторони змісту зобов'язання (права (вимоги) на дії), на відміну від активної поведінки. [3]

ЦК УРСР 1922 р. у ст. 107 передбачав, що в силу зобов'язання одна особа – кредитор має право вимагати від іншої особи – боржника певної дії, таких як передача речей чи сплата грошей, або утримання від дії. Проте стаття не згадує про обов'язок боржника.

Оскільки в цих визначеннях зазначається про право вимоги кредитора, це означає, що існує певний обов'язок боржника, який може бути виражений в активній поведінці (якщо йдеться про вчинення певних дій) або пасивній поведінці (якщо йдеться про утримання від певних дій).

Більш широке визначення зобов'язання, яке включало як право кредитора, так і обов'язок боржника, було в Кодексі УРСР 1963 р. Згідно зі ст. 151 Кодексу, зобов'язання – це правовідношення, у якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь іншої сторони (кредитора) певну дію, таку як передача майна, виконання роботи, надання послуги, сплата грошей та інші, або утриматися від певної дії. Кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Було застосовано кілька методів. Наприклад, метод порівняльного аналізу був використаний для виявлення особливостей зобов'язань на різних стадіях їх розвитку. Історичний метод використовувався для встановлення закономірностей та тенденцій у розвитку зобов'язань в римському праві. Формально-логічний метод дозволив визначити правову природу інституту зобов'язання в Римі. Важливість цього інституту полягає в тому, що він регулює широкий спектр суспільних відносин, пов'язаних з сферою виробництва та цивільного обігу. За словами професора О. А. Підпригори, основою будь-якого зобов'язання є «певна поведінка зобов'язаної особи, її позитивні чи негативні дії» [4, с.248].

Погляди вітчизняних та зарубіжних вчених-романістів щодо походження зобов'язань в римському праві розходилися на кілька напрямів. Деякі вчені приділяють увагу теорії, згідно з якою зобов'язання в римському праві виникло на основі незаконного акту – делікту [5]. Італійський вчений Дженнаро Франчозі вважає, що договірні та позадоговірні зобов'язання

взаємозв'язку з такою цивільно-правовою категорією, як зобов'язання.

Зобов'язання є однією з ключових понять цивільного правознавства, оскільки через нього відбувається обіг матеріальних і нематеріальних цінностей між учасниками цивільних відносин для задоволення їх особистих інтересів. Зобов'язання, як теоретико-правова категорія, є основою регулювання нормами права суспільних відносин між суб'єктами. Ці відносини виникають, змінюються та припиняються відносно майнових та немайнових об'єктів, що призводить до появи обов'язку для однієї зі сторін вчинити певні дії або утриматися від них. Невиконання цього обов'язку є підставою для застосування юридичних засобів відповідальності.

Важливу складову Цивільного кодексу України становить саме зобов'язальне право, яке забезпечує ефективне та належне регулювання зобов'язань, що виникають з різних юридичних фактів. Отже, як питання щодо застосування, пов'язані з визначенням основних напрямів розвитку зобов'язального права у цивільному законодавстві, так і загальнотеоретичні аспекти виникнення та розвитку зобов'язань, зокрема як правового інституту римського приватного права, заслуговують на увагу.

У даній статті проведено аналіз нормативних актів, які визначають поняття зобов'язання в цивільному праві, а також теоретичних досліджень з цього питання. Був проаналізований історичний шлях розвитку та становлення інституту зобов'язання.

Акцентовано увагу на впливі окремих положень та ідей римського приватного права під час кодифікації українського радянського цивільного права. Розглядається термін "зобов'язання" у контексті римського цивільного права. Аналізуються вимоги, які римські юристи пред'являли до об'єкта та

суті зобов'язань.

Враховуючи загальні положення про зобов'язання, встановлені у Цивільному кодексі України, слід розглядати поняття зобов'язання та його зміст, склад суб'єктів зобов'язання, умови його виконання та відповідальність за невиконання. Також варто досліджувати окремі види зобов'язань, аналізуючи при цьому походження та умови їх виникнення. Особливу важливість має розуміння особливостей поняття та складових зобов'язання від його появи до наших днів, зосереджуючи увагу на аспектах, які безпосередньо пов'язані з його сутністю.

Аналізується сутність договору як однієї з основних підстав виникнення зобов'язань у римському приватному праві. У компактній формі надається огляд системи зобов'язань у Стародавньому Римі, а також виділяються ключові етапи еволюції зобов'язальних правовідносин у цей історичний період.

Встановлено, що значну частину обсягу Цивільного кодексу України займає зобов'язальне право, яке в першу чергу спрямоване на належне та ефективне регулювання різних зобов'язань, що виникають з різних юридичних фактів. Таким чином, проблеми, пов'язані з застосуванням основних напрямків розвитку зобов'язального права у цивільному законодавстві, а також загальнотеоретичні аспекти виникнення та розвитку зобов'язань, зокрема як правового інституту у римському приватному праві, є надзвичайно важливими та заслуговують на належну увагу.

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, зобов'язальні правовідносини, зобов'язання, договірні зобов'язання, позадоговірні зобов'язання, римське приватне право, рецепція римського приватного права.

Safonchik O. Obligatory legal relations under Roman private law

The present article analyzes the regulations defining the concept of obligation in civil law, as well as relevant theoretical studies. The author deals with the historical development and formation of the institution of obligation.

It is emphasized the influence of individual provisions and ideas of Roman private law on the codification of Ukrainian Soviet civil law. The "obligation" term is considered in the context of Roman civil law. The requirements which Roman lawyers imposed to the object and essence of obligations are analyzed.

Given the general provisions on obligations set forth in the Civil Code of Ukraine, the concept of an obligation and its content, the parties to the obligation, the terms of its fulfillment and liability for failure to fulfill it should be considered. It is also worth investigating certain types of obligations, analyzing the origin and conditions of their occurrence. It is particularly important to understand the peculiarities of the concept and components of an obligation from its origin to the present day, focusing on aspects that are directly related to its essence.

The author analyzes the essence of a contract as one of the main grounds for the emergence of obligations in Roman private law. It is conducted a brief overview of the system of obligations in ancient Rome and highlighted the key stages of evolution of obligatory legal relations in the specific historical period.

It is established that a significant part of the Civil Code of Ukraine is devoted to law of obligations, which is primarily aimed at proper and efficient regulation of various obligations arising from different legal facts. Thus, problems associated with the application of the main development areas of law of obligations in civil law,

as well as general theoretical aspects of the emergence and development of obligations, in particular, as a legal institution in Roman private law, are crucial and deserve due attention.

Key words: civil law, civil legislation, civil law relations, obligatory legal relations, obligations, contractual obligations, non-contractual obligations, Roman private law, reception of Roman private law.

Література

1. Римське право: підруч. / Підпригора О.А., Харитонов Є.О. 2-ге вид. К.: Юрінком Інтер, 2009. 528 с.
2. Царук О. В. Історична еволюція зобов'язальних правовідносин. Право і суспільство. 2012. № 4. С. 77-81 Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право. Київ: Юрінком Інтер. 2014. 432с.
3. Основи римського приватного права: Підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Х.: Право, 2008. 224 с.
4. Підпригора О.А. Римське приватне право: Підручник для студентів юрид. спец. вищих навч. закладів. Вид. 3-є, перероб. та доп. К.: Видавничий Дім «ІнЮре». 2001. 440 с..
5. Основи римського приватного права : навчально-методичний посібник / Є. О. Харитонов, І. В. Давидова, О. І. Сафончик та ін.; за ред. Є. О. Харитонova. Одеса: Фенікс, 2019. 296 с.
6. Franciosi Gennaro Corso storico istituzionale diritto romano. Novembre. 2014. 568p.
7. Cesare Sanfilippo Istituzioni di diritto romano. Rubbettino. Edizione: 10. 1 settembre 2002.
8. РИМСКО право / Иво Пухан [и др.]. – Скопје : Правен факултет « усти-ни ан Први», 2014. 491 стр.
9. Римське право (Інституції). Х.: «Одіссей», 2003. 228 с.
10. Карабань Я. А. Поняття зобов'язання за цивільним правом України. Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Серія: Правознавство. 2013.0 Т. 18. Вип. 1 (18). С. 22-29.
11. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верхов-

народним організаціям та іншим впливовим акторам для пошуку підходів до існування нашого світу, які могли б стати загально визнаними серед держав та суспільств. В цьому контексті на сьогоднішній день одним із мейнстримів став «підхід, заснований на правах людини» (далі – ПЗПЛ).

Питання, пов'язані із зазначеними вище аспектами, вже розглядалися як вітчизняними (В. Гладких, С. Добрянський, М. Козюбра, В. Костицький, В. Мармазов, О. Панкевич, Н. Раданович, П. Рабінович, І. Сенюта, В. Сіренко, В. Тацій, С. Федик, М. Феськов, М. Хавронюк, Г. Чанишева, С. Шевчук і інші.), так і зарубіжними (Н. Горн, Т. Кемпбелл, С. Кірсте, Б. Парех, Дж. Роулз, Г. Стайнер, С. Фабре, Д. Харріс, тощо) вченими, при цьому недостатню увагу було приділено засобам впровадження аспектів забезпечення прав людини в освітні програми.

Метою роботи є обґрунтування актуальності впровадження аспекту прав людини в якості наскрізного питання в освітньому процесі підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації.

ПЗПЛ є концептуальною основою для процесу людського розвитку, яка нормативно базується на міжнародних стандартах прав людини та спрямована на просування та захист прав людини. Він прагне проаналізувати нерівності, які лежать в основі проблем розвитку, і виправити дискримінаційні практики та несправедливий розподіл влади, які перешкоджають розвитку та часто призводять до того, що групи людей залишаються позаду. Відповідно до ПЗПЛ, плани, політики та процеси розвитку мають ґрунтуватися на системі прав і відповідних зобов'язань, встановлених міжнародним правом, включаючи всі громадянські, культурні, економічні, політичні та соціальні права, а також право на розвиток [5]. Зазначена концептуальна основа була прийнята в роботу, наприклад, ООН, і продовжує розви-

ватись в межах цієї глобальної структури.

Принципи прав людини керують всім програмуванням на всіх етапах процесу програмування, включаючи оцінку та аналіз, планування та розробку програм (включно з встановленням цілей, завдань і стратегій); впровадження, моніторинг та оцінка.

Серед цих принципів прав людини: універсальність і невідчужуваність; неподільність; взаємозалежність і взаємопов'язаність; недискримінація та рівність; участь та включення; відповідальність і верховенство права [6]. Вбачається, що врахування зазначеної вище пріоритетизації прав людини як в самих наукових дослідженнях, так і в процесі підготовки наукових кадрів є вкрай актуальним.

Наука в цілому є тим механізмом, який прокладає шлях розвитку на декілька кроків уперед. Однак, як сам процес наукових досліджень, так і впровадження його успішних результатів, можуть призвести до суттєвого негативного впливу на значну кількість жінок та чоловіків, на цілі громади та, навіть, країни. Наприклад, розвиток відновлюваної енергетики (далі – ВДЕ) є значним досягненням низки природничих та технічних наук, а також може стати у пригоді окремим суспільним, наприклад, економіці. Разом із тим, сфера ВДЕ є однією із тих, що найбільше провокують порушення прав людини у світі. Така прикра практика в черговий раз має привертати увагу до ролі та впливу науки на розвиток людства, до питання глибинного смислу наукових досліджень в будь-яких галузях науки, та ключових базових цінностей, які мають бути наскрізними в будь-якому науковому пошуку. У цьому контексті, якраз і є можливим визначити саме права людини в якості такого орієнтиру. При цьому вбачається за доцільне починати саме в рамках підготовки наукових кадрів. Це дозволить створити умови та потенціал для того, що у процесі

приемницької діяльності на права людини) [8], Тресторонню Декларацію принципів, що стосуються багатонаціональних корпорацій та соціальної політики (декларація Міжнародної організації праці яка надає пряме керівництво багатонаціональним корпораціям щодо соціальної політики та інклюзивних, відповідальних та сталих практик щодо робочого середовища. Її метою є заохочення позитивного внеску, який багатонаціональні корпорації можуть зробити у справу економічного та соціального прогресу та забезпечення гідної праці для всіх, а також мінімізації та подолання складнощів, до яких може призвести їх різноманітна діяльність) [9], Керівні принципи Організації економічного співробітництва та розвитку для багатонаціональних підприємств: рекомендації для відповідального ведення бізнесу у глобальному контексті (де представлені рекомендації, які уряди адресують багатонаціональним підприємствам. Вони спрямовані на забезпечення узгодженості політики діяльності таких підприємств з державною політикою, зміцнення основи для взаємної довіри між підприємствами та суспільствами, в яких вони працюють, а також на допомогу в покращенні середовища для притоку іноземних інвестицій та посилення внеску багатонаціональних підприємств у сталий розвиток.) [10], Загальну декларацію прав людини (що визначає основні права людини, які мають бути захищені та виступає керівним документом для ділової практики, яка поважає права людини) [11], та інші.

Продовжується напрацювання юридично зобов'язуючого інструмента у міжнародному праві прав людини для регулювання діяльності транснаціональних корпорацій та інших суб'єктів господарської діяльності у межах мандату Міжурядової робочої групи відкритого складу, яку було утворено Радою ООН з прав людини. Набуває розповсюдження

прийняття нормативно-правових актів окремими країнами, які регулюють питання належної обачності щодо прав людини при здійсненні підприємницької діяльності. Також, багато країн впроваджують питання бізнесу і прав людини у своє праве поле через розробку та імплементацію Національних планів дій, що дозволяє вводити певні рамки діяльності підприємств на їх територіях і поза їх межами.

Стосовно безпосередньо українського контексту, слід першочергово зазначити Національну стратегію у сфері прав людини, яка у параграфі 16 «Забезпечення дотримання прав людини в процесі ведення господарської діяльності» в якості проблеми, на вирішення якої спрямований стратегічний напрям, визначає наявність випадків порушення прав людини з боку суб'єктів господарювання (зокрема, у сфері трудових відносин, захисту персональних даних, захисту прав споживачів, захисту навколишнього природного середовища тощо) [12]. Також, зазначена вище Стратегія у параграфі 27 «Підвищення рівня обізнаності у сфері прав людини» встановлює завдання, які спрямовані на включення проблематики прав людини у зміст освіти різних рівнів; відповідне оновлення стандартів освіти різних рівнів та професійних стандартів педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу; а також забезпечення належного рівня знань осіб, робота яких пов'язана з правотворенням та правозастосуванням [12]. Таким чином, існують нормативні передумови для імплементації подібної ініціативи щодо поглиблення вивчення питань бізнесу і прав людини в межах викладання за спеціальністю «Право» на різних рівнях.

Відносно тем, які могли б викладатися в рамках даного курсу, пропонується першочергово включити наступні: Розвиток концепції та пра-

вові основи БПЛ у світовій практиці; Нормативно-правове забезпечення сфери БПЛ в Україні та особливості імплементації Керівних принципів ООН з питань БПЛ в національному законодавстві; Обов'язок держави захищати права людини; Корпоративна відповідальність поважати права людини; Забезпечення доступу осіб, права яких було порушено, до ефективних засобів правового захисту; Роль БПЛ в умовах конфлікту та постконфліктного відновлення; Роль БПЛ у досягненні ЦСР; Роль БПЛ у реалізації Європейського Зеленого Курсу в Україні; Питання забезпечення гендерної рівності в рамках системної роботи із впровадження БПЛ. Останні три теми стосуються ключових міжнародних стратегічних пріоритетів, які наразі Україна визначила для себе як основоположні останнім часом.

Також, доцільним буде включити основні положення щодо підходів БПЛ як окремі наскрізні теми і для інших галузей знань. При цьому відповідні положення мають бути орієнтованими на матеріал, який викладається. Зокрема, дані положення доцільно включити до базових курсів з основ правознавства, що викладаються в рамках циклу дисциплін загальної підготовки.

Для забезпечення подальшої системної роботи із реалізації запропонованого підходу до посилення навчання та підготовки у сфері прав людини актуальним є відобразити ці питання на рівні національних стратегічних документів, в першу чергу – Національної стратегії у сфері прав людини.

Так, при розробці Національної стратегії у сфері прав людини на новий період пропонується розширити поточний тематичний напрямок з підвищення рівня обізнаності у сфері прав людини та орієнтуватись на комплекс питань, а саме: навчання, підготовка та підвищення обізнаності у сфері прав людини.

При цьому, враховуючи вищевикладений матеріал, пропонується розглянути закріплення двох наступних завдань, які спрямовані, як на подальшу розбудову вже започаткованих ініціатив, так і на закріплення нових пріоритетів у цій сфері:

«включити до стандартів освіти різних рівнів та професійних стандартів педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу та наукової (науково-технічної) роботи, теми (компетентності) з прав людини, механізмів їх реалізації та захисту, а також теми з міжнародних, у тому числі європейських, стандартів у сфері прав людини».

«Забезпечити доступ здобувачів і здобувачок за другим та третім рівнями вищої освіти за спеціальністю «Право» до вивчення питань концепції бізнесу і прав людини».

Висновки. У роботі визначено, що питання забезпечення захисту, поваги та реалізації прав людини мають стати наскрізним питанням в процесах підготовки наукових кадрів. З одного боку, це вимагатиме роботи із перегляду відповідних освітніх програм. З іншої, надасть спільну платформу для подальшої взаємодії різних галузей науки як в межах країни, так і на міжнародному рівні. Обґрунтовано доцільність включення у програми підготовки бакалаврів, магістрів та докторів філософії за спеціальністю «Право» такого курсу, як «Бізнес і права людини». При цьому запропоновано приділити особливу увагу таким темам, як Розвиток концепції та правові основи БПЛ у світовій практиці; Нормативно-правове забезпечення сфери БПЛ в Україні та особливості імплементації Керівних принципів ООН з питань БПЛ в національному законодавстві; Обов'язок держави захищати права людини; Корпоративна відповідальність поважати права людини; Забезпечення доступу осіб, права яких було порушено, до ефективних засобів правового захи-

сту; Роль БПЛ в умовах конфлікту та постконфліктного відновлення; Роль БПЛ у досягненні ЦСР; Роль БПЛ у реалізації Європейського Зеленого Курсу в Україні; Питання забезпечення гендерної рівності в рамках системної роботи з впровадження БПЛ. Також, сформульовано пропозицію щодо доцільності включення основних положень концепції БПЛ як окремих наскрізних тем і для інших галузей знань. При цьому відповідні положення мають бути орієнтованими на матеріал, який викладається. Зокрема, дані положення запропоновано включити до базових курсів з основ правознавства, що викладаються в рамках циклу дисциплін загальної підготовки. **Щодо перспектив подальших досліджень**, на нашу думку, доцільним є подальше розвинення впровадження підходу, заснованого на правах людини, на всіх рівнях освітнього процесу.

У роботі визначено, що питання забезпечення захисту, поваги та реалізації прав людини мають стати наскрізним питанням в процесах підготовки наукових кадрів. З одного боку, це вимагатиме роботи із перегляду відповідних освітніх програм. З іншої, це надасть спільну платформу для подальшої взаємодії різних галузей науки як в межах країни, так і на міжнародному рівні. Обґрунтовано доцільність включення у програми підготовки бакалаврів, магістрів та докторів філософії за спеціальністю «Право» такого курсу, як «Бізнес і права людини». Запропоновано перелік напрямів, які мають пріоритетне значення для базового вивчення питання. До них віднесено такі теми, як: Розвиток концепції та правові основи бізнесу і прав людини у світовій практиці; Нормативно-правове забезпечення сфери бізнесу і прав людини в Україні та особливості імплементації Керівних принци-

пів ООН з питань бізнесу і прав людини в національному законодавстві; Обов'язок держави захищати права людини; Корпоративна відповідальність поважати права людини; Забезпечення доступу осіб, права яких було порушено, до ефективних засобів правового захисту; Роль бізнесу і прав людини в умовах конфлікту та постконфліктного відновлення; Роль бізнесу і прав людини у досягненні Цілей сталого розвитку; Роль бізнесу і прав людини у реалізації Європейського Зеленого Курсу в Україні; Питання забезпечення гендерної рівності в рамках системної роботи з впровадження бізнесу і прав людини. Сформульовано пропозицію щодо доцільності включення основних положень концепції бізнесу і прав людини як окремих наскрізних тем і для інших галузей знань.

Також, для забезпечення подальшої системної роботи із реалізації запропонованого підходу до посилення навчання та підготовки у сфері прав людини запропоновано відобразити ці питання на рівні національних стратегічних документів, в першу чергу – Національної стратегії у сфері прав людини. Внесено пропозиції, які вбачається доцільним впровадити під час актуалізації даного програмного документу.

Ключові слова: права людини; сталий розвиток; освіта; бізнес і права людини; підхід, заснований на правах людини.

Bai O., Tokunova A. Incorporating business respect for human rights into higher education programs: relevance and means

The work determined that the issue of ensuring the protection, respect, and realization of human rights should become a cross-cutting issue in the scientific personnel training processes. On the one hand, this

will require activities on revising the relevant educational programs. On the other hand, that will provide a common platform for further interaction of various branches of science both within the country and at the international level. The advisability of including such a course as "Business and Human Rights" in the training programs of bachelors, masters, and Doctors of Philosophy majoring in "Law" has been substantiated. A list of areas that form a prioritized importance for the basic study of the issue was proposed. These include such topics as: The development of the concept and legal foundations of business and human rights in global practice; The regulatory and legal framework of the business and human rights sphere in Ukraine and the specifics of the UN Guiding Principles on Business and Human Rights implementation in the national legislation; The state duty to protect human rights; The corporate responsibility to respect human rights; Ensuring the access to effective remedies for persons whose rights were violated; The role of business and human rights in conflict and post-conflict recovery; The role of business and human rights in achieving the Sustainable Development Goals; The role of business and human rights in the implementation of the European Green Course in Ukraine; The issue of achieving gender equality within the framework of systematic work on the implementation of business and human rights concept. A proposal was formulated regarding the advisability of including the main provisions of the business and human rights concept as separate cross-cutting topics for other fields of knowledge.

Also, aiming to ensure further systematic work on the implementation of the proposed approach to strengthening education and training in the field of human rights, it was proposed to reflect these issues

at the level of national strategic documents, first of all, the National Strategy in the field of human rights. Proposals were made that are deemed appropriate to implement during the updating of this program document.

Key words: human rights; sustainable development; education; business and human rights; human rights-based approach.

Література

1. Іващенко О.А. Концепція сталості у фокусі цілей сталого розвитку. Стратегія розвитку України: фінансово-економічний та гуманітарний аспекти: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції. К.: «Інформаційно-аналітичне агентство», 2019. С. 289-291. URL: <http://194.44.12.92:8080/jspui/handle/123456789/4469>.

2. Klarin T. (2018) *The Concept of Sustainable Development: From its Beginning to the Contemporary Issues*. Zagreb International Review of Economics and Business, Vol.21 (Issue 1), pp. 67-94. URL: <https://doi.org/10.2478/zireb-2018-0005>

3. *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, Resolution adopted by the UN General Assembly, 25.09.2015, A/RES/70/1, 35 c. URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf.

4. The Danish Institute for Human Rights. *Human Rights and The 2030 Agenda for Sustainable Development: Lessons Learned and Next Steps*. URL: https://www.humanrights.dk/sites/humanrights.dk/files/media/dokumenter/sgd/hr_and_2030_agenda-web_2018.pdf.

5. Universal Values. Principle One: Human Rights-Based Approach. – URL: <https://unsdg.un.org/2030-agenda/universal-values/human-rights-based-approach>.

6. *The Human Rights Based Approach to Development Cooperation Towards a Common Understanding Among UN Agencies*. URL: https://unsdg.un.org/sites/default/files/6959-The_Human_Rights_Based_Approach_to_Development_Cooperation_Towards_a_Common_Understanding_among_UN.pdf.

7. *United Nations Declaration on Human Rights Education and Training adopted by the General Assembly on 19 December 2011, resolution A/RES/66/137.* URL: <https://www.ohchr.org/en/resources/educators/human-rights-education-training/united-nations-declaration-human-rights-education-and-training>

8. *Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations «Protect, Respect and Remedy» Framework: Annex to the Report of the Special Representative of the Secretary General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie on 21 March 2011 № A/HRC/17/31.*

9. *International Labour Organization, Tripartite Declaration of Principles concerning Multinational Enterprises and Social Policy (Fifth Edition, March 2017).* URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/%2D%2D-ed_emp/%2D%2D-emp_ent/%2D%2D-multi/documents/publication/wcms_094386.pdf.

10. *OECD Guidelines for Multinational Enterprises on Responsible Business Conduct.* URL: <http://mneguidelines.oecd.org/mneguidelines/>.

11. *Загальна декларація прав людини ООН від 10 грудня 1948 р.* URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015.

12. *Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021.* Офіційний Вісник України. 2021. № 26. Ст. 1257.

УДК 343.348

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2023.19>**О. Березніков,**аспірант кафедри національного та міжнародного права та правоохоронної діяльності
Херсонського державного університету

ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛІЗАЦІЇ НАРУГИ НАД МОГИЛОЮ

Система кримінальних правопорушень (злочинів) проти громадського порядку та моральності була сформульована в відповідному законодавстві країн романо-германської правової сім'ї наприкінці XIX століття. У чинному Кримінальному кодексі України (далі – КК України) статтю 297 КК України «Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого» було віднесено до кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності (XII розділ Особливої частини КК України). На рівні спеціалізованого законодавства України, то відповідні відносини регламентуються Законом України «Про поховання та похоронну справу» від 10 липня 2003 року. У кримінальному законодавстві Польщі представлений доволі подібний склад злочину, передбачений статтею 262 Кримінального кодексу Польщі (далі – КК Польщі) [1].

Зважаючи на відсутність повного та змістовного порівняльно-правового дослідження проблематики наруги над могилою, є сенс розглянути регламентацію наруги над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого за кримінальним законодавством Польщі, використовуючи порівняльно-правовий метод, з метою пошуку шляхів для вдосконалення відповідного вітчизняного кримінального законодавства.

Стаття 262 Кримінального кодексу Польщі містить два склади кримінального правопорушення: «наруга над трупом, людським прахом або місцем

спочинку померлого» (§ 1 ст. 262 КК Польщі) та «пограбування трупа, могили чи іншого місця спочинку померлого» (§ 1 ст. 262 КК Польщі) [1]. Слід зауважити, що дане діяння традиційно включалося в кримінальні кодекси Польщі у двадцятому столітті (ст. 168–169 КК Польщі 1932 р., ст. 197 КК Польщі 1969 р., ст. 262 КК Польщі 1997 р.).

У КК Польщі 1997 року стаття 262 віднесена до групи злочинів проти громадського порядку (розділ XXXII КК Польщі 1997 р.) і це доводить, що «законодавець встановив, що поведінка, зазначена в цих положеннях, порушує громадський порядок як родовий об'єкт охорони» [2, с. 20].

Тут слід зауважити, що поняття злочинного посягання для наруги над могилою відмінне від того, яке передбачалося у КК Польщі 1969 року, в якому подібні діяння були встановлені статтею 197, і включалися до глави, що містилися злочини проти свободи совісті та релігії. Свого часу при обґрунтуванні урядового проекту КК Польщі 1997 року зазначалося, що «наруга над трупом або його пограбування, як діяння, що посягають на законні інтереси, відмінні від свободи совісті та віросповідання, караються за ст. 262 цієї глави» [3, с. 196]. Польський науковець *Z. Migros* з цього приводу наголошує, що «включення розглянутих положень до групи злочинів проти громадського порядку зумовлено тим, що інколи людські трупи не є предметом релігійного обряду, а протилежне рішення супе-

речило б конституційному принципу рівності перед законом незалежно від релігійних переконань» [4, с. 196].

Щодо безпосереднього об'єкту діяння, передбаченого статтею 262 КК Польщі, то погляди польських науковців різняться. захисту погляди доктрини різняться:

«шана і пошана до мертвих і місць їх спочинку» (*K. Wiak*) [5, с. 773];

«шана, пошана і мир загиблим і місцям їхнього вічного спочинку» (*Z. Świąkałski*) [7, с. 1424.];

«гарантія поваги до людських останків і місця спочинку померлих» (*M. Bojarski*) [8, с. 796];

«повага і шана до останків померлих і місць їх спочинку, а потім також почуття близьких покійних людей і можливі релігійні почуття» (*D. Gruszecka*) [9, с. 944];

«почуття людей, пов'язаних з культом мертвих, особливо близьких до померлого» (*R. Gural*) [10, с. 423];

«людської гідності також після його смерті, що виявляється в необхідності шанувати його останки та місця спочинку, а у випадку ст. 262 § 2 також, певною мірою, право власності та інші права на речі, що належать особам, які є, наприклад, спадкоємцями померлого або адміністраторами місця спочинку, або, нарешті, родичами, які, навіть прикрашаючи могилу, не відмовитися від прав власності на предмети, які вони там розміщують» (*A. Michalska-Warias*) [11, с. 425];

«повага до людських трупів і місць їх поховання та захист їх поваги та пошани їхніх близьких» (*E.W. Pływaczewski, A. Sakowicz*) [12, с. 517];

«авторитет місця спочинку, а в § 2 – недоторканність (хоча не право власності) об'єктів, що належали покійному, а також матеріальну недоторканність місця спочинку тіла» (*J. Śliwowski*) [13, с. 426].

Дещо особисто стоїть позиція науковця *A. Rybak*, який вважає, що «шукати об'єкт захисту в недотор-

канності місць відпочинку чи самих трупів неправильно, оскільки бувають ситуації, коли трупи можна переміщати і це не осудливо, а навіть корисно, бажано і культурно прийнятно, а також можуть бути забрані клітини, тканини та органи (в межах та на умовах, передбачених законодавством)» [14, с. 100]. Автор справедливо стверджує, що «суть цього блага не в людських почуттях, пов'язаних з трупом, адже однаково захишені тіла і місця спочинку людей, яких після смерті ніхто не пам'ятає, і тих, про яких пам'ятають їхні найближчі родичі та друзі, а торгівля тканинами, клітинами та органами неприпустима навіть тоді, коли померла людина не залишає нікого, хто б про неї пам'ятав» [14, с. 100]. У результаті *A. Rybak* доходить компромісного висновку, що охоронюваним об'єктом (благом) виступає людська гідність, яка, на думку вченого, не перестає існувати навіть після смерті особи, завдяки чому тіло померлого та місце його спочинку також потребують поваги та шани [14, с. 100]. Однак, дослідниця *T. Gardocka* критично оцінила цю таку позицію, зауваживши, що «важко прийняти таке рішення на суворо правових підставах, оскільки в жодному іншому правовому аспекті гідність померлої особи не захищається безпосередньо, а лише шляхом захисту почуттів близьких людей до померлого» [15, с. 274.]. Певна інтерпретація цієї думки висловлена і *J. Makarewicz*, який стверджує, що «шанування трупів пов'язане з культом мертвих, а не з повагою до людського тіла» [16, с. 265.]. В цілому цю полеміку об'єднала позиція дослідника *R. A. Stefański*, який прийшов до висновку, що «діяння, передбачене статтею 262 прямо не порушує людську гідність, але робить це опосередковано. Повага та шана до трупів, людського праху та місця спочинку померлих впливає з людської гідності, але це не означає, що об'єктом захисту є людська гідність, але це

спочинку померлих. У Положенні § 2 Постанови Міністра охорони здоров'я Республіки Польща від 7 грудня 2001 року «Про поводження з людськими трупами та останками» [21], визначається, що трупами є тіла осіб, померлих і мертвнонароджених дітей, незалежно від терміну вагітності.

Людський прах – це, зазвичай, речовина, яка залишилася після кремації людини. На думку дослідниці А. *Michalska-Warias*, широке розуміння термінів «труп», «людський прах» є виправданим, адже це передбачає необхідність також визнавати трупами «частини людського тіла (наприклад, викопаний із землі череп або фрагменти скелетної системи), а у випадку людського праху – це попіл, що утворився в результаті спалювання (але не лише в результаті кремації, але також, наприклад, у вогні). Таке ширше тлумачення є результатом різних цілей використання цих термінів в обох законодавчих актах (різниця між трупами та людськими останками в постанові необхідна через до інших «технічних» вимог до поводження з ними)» [11, с. 426].

Пограбування, про яке йде мова в § 2 статті 262 КК Польщі це пограбування тіла померлого, могили або місця спочинку померлого з метою привласнення. Польська доктрина передбачає, що пограбування тіла включає не тільки привласнення речей, які були на померлому (наприклад, ювелірні вироби, дорогоцінні годинники тощо), але й ті, які він покійний мав при собі (наприклад, сувеніри, поставлені родичами), також це можуть бути елементи, постійно пов'язані з тілом (наприклад, золоті зубні коронки, протези) [11, с. 426]. Пограбування могили або іншого місця спочинку покійного слід розуміти як викрадення скульптури, встановленої на могилі, металевих елементів або надгробку [7, с. 1425]. Через те, що законодавець чітко вказав, що пограбування може стосу-

ватися «могили або місця спочинку померлого», то, на думку польських авторів, обґрунтовано вважати, що предметом злочину, на якому реалізовано пограбування, може бути лише могила або місце спочинку, в якому тіло (або прах) насправді перебуває; якщо могила або місце спочинку порожнє, її пограбування утворює склад злочину, передбаченого статтею 278 КК Польщі [11, с. 427].

Таким чином, у чинному КК України статтю 297 КК України «Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого» було віднесено до кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності.

У кримінальному законодавстві Польщі представлений доволі подібний склад злочину, передбачений статтею 262 КК Польщі, яка віднесена до групи злочинів проти громадського порядку (розділ XXXII КК Польщі 1997 р.) і це доводить, що законодавець встановив, що поведінка, зазначена в цих положеннях, порушує громадський порядок як родовий об'єкт охорони.

Об'єктивна сторона діяння, передбаченого § 1 статті 262 КК Польщі полягає в образі трупа, людського праху чи місця спочинку померлої особи. Польськими науковцями також припускається, що наруга над трупом також може кваліфікуватися при статевого акті з трупом чи вчинення з трупом інших дій статевого характеру, або при використанні винним частин тіла трупа (як то череп, кінцівки) для виготовлення будь-яких предметів з них. Не виключений можливий зв'язок наруги над трупом з окультними практиками сатанізму, що також тягне за собою кваліфікацію діяння за статтею 262 КК Польщі. Наруга над тілом померлого та місцем його спочинку також можлива у випадку крадіжки тіла.

Предметом злочину у § 1 статті 262 КК Польщі є тіло померлої людини, людський прах або місце спочинку

Criminal Code of Poland, in order to find ways to improve the relevant domestic criminal legislation. in the current Criminal Code of Ukraine, Article 297 of the Criminal Code of Ukraine "Insulting a grave, other place of burial or the body of the deceased" was classified as a criminal offense against public order and morality. The criminal legislation of Poland presents a fairly similar composition of the crime provided for in Article 262 of the Polish Criminal Code, which is classified as a group of crimes against public order (Chapter XXXII of the Polish Criminal Code of 1997), and this proves that the legislator established that the behavior specified in these provisions violates public order as a generic object of protection. The objective side of the act provided for in § 1 of Article 262 of the Polish Criminal Code consists in the image of a corpse, human ashes or the resting place of a deceased person. Polish scientists also assume that insulting a corpse can also be qualified when having sexual intercourse with a corpse or committing other acts of a sexual nature with a corpse, or when the perpetrator uses body parts of a corpse (such as a skull, limbs) to make any objects from them. It is possible that the abuse of a corpse is connected with the occult practices of Satanism, which also entails the qualification of the act under Article 262 of the Polish Criminal Code. Insulting the body of the deceased and his resting place is also possible in case of theft of the body. The object of the crime in § 1 of Article 262 of the Polish Criminal Code is the body of a deceased person, human ashes or the resting place of the deceased. In According to the specialized legislation of Poland, corpses are the bodies of persons, deceased and stillborn children, regardless of the period of pregnancy. The robbery referred to in § 2 of Article 262 of the

Polish Criminal Code is the robbery of the body of the deceased, the grave or resting place of the deceased for the purpose of appropriation. The Polish doctrine provides that the robbery of the body includes not only the appropriation of things that were on the deceased, but also those that the deceased had with him, they can also be items permanently associated with the body. In general, the analysis carried out showed fairly close positions of both Ukrainian and Polish legal scholars, which gives hope for a quick adaptation of Ukrainian criminal legislation to the legislation of EU countries.

Key words: criminal law, public order, insulting a grave, other place of burial or the body of the deceased, Poland.

Література

1. Kodeks karny : Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf> (дата звернення: 22.10.2023).
2. Stefański R. A. Przestępstwo znieważenia zwłok, prochów ludzkich lub grobu (art. 262 k.k.), *Prokuratura i Prawo*. 2004, nr 10. s. 19–28. URL: <https://jbc.pionier.net.pl/details/nnz037t> (дата звернення: 22.10.2023).
3. Nowe kodeksy karne z 1997 r. z uzasadnieniami. Warszawa : Wydawnictwo Prawnicze, 1997. 607 s.
4. Migros Z. Przestępstwa przeciwko uczuciom religijnym w polskim kodeksie karnym z 1932 r. *Wojskowy Przegląd Prawniczy*. 1982. nr 37. s. 187–208.
5. Grześkowiak A., Wiak K. Kodeks karny. Warszawa : C.H. Beck, 2015, 1493 s.
6. Kodeks karny. Komentarz / Piyrkowska-Flieger J., Michalska-Warias A., Szwarczyk M., Bojarski T. Warszawa : Wolters Kluwer, 2016, 1440 s.
7. Kodeks karny. Część szczególna. / Barczak-Oplustil A. i in. ; pod red. A. Zolla. Tom II. Komentarz do art. 117-211a (cz. 1). Komentarz do art. 212-277d (cz. 2). Wydanie: 5. Warszawa : Wolters Kluwer, 2017. 1884 s.
8. Przestępstwa przeciwko państwu i dobrom zbiorowym, *System Prawa Kar-*

nego / M. Bojarski i in. ; pod red. Lecha Gardockiego. T. 8. Wydanie: 2. Warszawa, 2013. 1212 s.

9. Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz / D. Gruszecka i in. ; pod red. J. Giezka. Warszawa : Wolters Kluwer, 2021. 1544 s.

10. Gyal R. Kodeks karny. Praktyczny komentarz. Warszawa : Zrzeszenia Prawników Polskich, 2002. 531 s.

11. Kodeks karny. Część szczególna / Zalewski W. i in. ; pod red. M. Krylikowskiego, R. Zawłockiego. Warszawa : C.H. Beck, 2017. Tom II. Komentarz do artykułów 222–316. 1015 s.

12. Kodeks karny. część szczególna / pod red. A. Wąska, R. Zawłockiego. Warszawa : Wolters Kluwer, 2010. 1057 s.

13. Śliwowski J. Prawo karne. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1979. 593 s.

14. Rybak A. Prawnokarna ochrona godności zwłok człowieka. *Palestra*. 2004. nr 49/1–2. S. 99–104.

15. Gardocka T. Czy zwłoki ludzkie są rzeczą i co z tego wynika? *Non omnis moriar. Osobiste i majątkowe aspekty prawne śmierci człowieka. Zagadnienia wybrane* / pod red. J. Gołaczyńskiego, J. Mazurkiewicz, J. Turłukowskiego, D. Kar-

kuta, Wrocław : Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, 2015. 463 s.

16. Makarewicz J. Kodeks karny z komentarzem. Lwów : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1932. 366 s.

17. Prawo karne w zarysie, część szczególną / pod red. J. Waszczyńskiego. Łódź : UŁ, 1981. 231 s.

18. Peiper L. Komentarz do Kodeksu karnego. Kraków : Wydawca Leon Frommer, 1936. 1035 s.

19. Paprzycki R. Prawnokarna analiza zjawiska satanizmu w Polsce. Kraków : Kantor Wydawniczy Zakamycze, 2002. 153 s.

20. Wyjtowicz L. Odkopali zwłoki i odcięli głowę. *Ruszył proces Sławomira J. Dziennik Wschodni : веб-сайт*. URL: <http://www.dziennikwschodni.pl/zamosc/odkopali-zwloki-i-odcieli-glowe-ruszył-proces-slawomira-j,n,1000122726.htmlw> (дата звернення: 22.10.2023).

21. Rozporządzenie Ministra Zdrowia w sprawie postępowania ze zwłokami i szczątkami ludzkimi : Ustawa z dnia 7 grudnia 2001 r. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20011531783/O/D20011783.pdf> (дата звернення: 22.10.2023).

В. Богомолова,
аспірантка кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОКРЕМІ ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ОН-ЛАЙН КРЕДИТУВАННЯ В УКРАЇНІ

Сучасний розвиток фінансової системи неможливий без впливу технологій та цифрової трансформації. Один із прикладів цього впливу – онлайн-кредитування, що стало невідомою частиною фінансових послуг в Україні. Ця стаття присвячена аналізу історії розвитку онлайн-кредитування в Україні, ролі регулювання та викликів, що супроводжують цей процес.

Окремі напрямки досліджень деяких аспектів он-лайн кредитування відображені в наукових роботах сучасних цивілістів. Так, наприклад І.А. Безклубий розглядав загальні положення банківських правочинів [1], С.М. Лепех вивчала особливості цивільно-правового регулювання кредитних договорів та порушення прав споживачів банківських послуг [2], В.Я. Погребняк займався питаннями цивільно-правового регулювання відносин споживчого кредитування [3]. Також дослідженням кредитних відносин із врахуванням особливостей мережі інтернет займалися А.О. Громова [4], О.М. Берназ-Лукавецька [5] та інші. Однак враховуючи швидкість та якість впровадження сучасних технологій в сферу он-лайн кредитування низка питань все ж таки потребують свого додаткового вивчення та актуалізації в умовах сьогодення.

Зародження он-лайн кредитування як нового виду фінансової діяльності в Україні спостерігалось на початку 2000-х років. Фінансові установи, активно використовуючи можливості Інтернету, розпочинають в цей час

експерименти з онлайн-платформами для надання кредитів. Ці піонерські кроки сприяли формуванню першого споживчого попиту на онлайн-кредити та встановленню контакту з цією новою формою фінансового обслуговування.

Значущим аспектом цього періоду є поява онлайн-платформ, які надають можливість клієнтам подавати заявки на отримання кредиту через Інтернет. Це відкривало нові перспективи для споживачів та спрощувало процедуру отримання фінансової допомоги. Однак разом із зростанням популярності онлайн-кредитів виникли й ризики, пов'язані з захистом персональних даних клієнтів та недобросовісною діяльністю деяких фінансових установ. Означений період має ознаки піонерства та започаткування

У другій половині 2000-х років розвиток онлайн-кредитування набуває інтенсивності. Фінансові установи активно розширюють свою присутність в онлайн-середовищі та вдосконалюють свої технологічні рішення. З'являються нові платформи, які пропонують різноманітні види кредитів та зручні інструменти для їх отримання. Ключовим елементом цього періоду є консолідація ринку. На фоні зростання конкуренції лідери галузі починають встановлювати стандарти обслуговування та оцінки ризиків. Це сприяло підвищенню довіри споживачів до онлайн-кредитів та формуванню стійкого ринкового середовища. Цей період можна назвати період експансії та консолідації.

механізми захисту персональних даних клієнтів та забезпечувати високий рівень кібербезпеки.

Онлайн-кредитування в Україні з'явилося та розвивається під впливом декількох ключових факторів, які визначили його особливості. Так виникнення онлайн-кредитування пов'язане зі зростанням доступності та використання інтернету в Україні. Розвиток технологій та зростання кількості смартфонів, оцифровка суспільства дали змогу створити зручні онлайн-платформи для подання та обробки кредитних заявок. З часом онлайн-кредитування стало інструментом, який допомагає забезпечити доступ до фінансових послуг тим, хто раніше був відокремлений від традиційної банківської системи через різні обставини. Зростання потреби в швидкому та легкодоступному фінансуванні, особливо серед молодих споживачів, спонукало розвиток онлайн-кредитування як альтернативного варіанту отримання коштів. Введення нових регуляцій та стандартів у сфері фінансових послуг (наприклад, вимоги до онлайн-кредиторів щодо ліцензування та обов'язкової реєстрації) створило правовий фреймворк для розвитку онлайн-кредитування та захисту інтересів споживачів. Розвиток фінтех-індустрії в Україні сприяв появі нових інноваційних підходів до фінансових послуг, включаючи онлайн-кредитування. Зростання кількості осіб, які шукають швидку та зручну фінансову допомогу, спонукало більше компаній вийти на ринок онлайн-кредитів. Онлайн-кредитори укладають партнерські угоди з традиційними банками для надання фінансових послуг та забезпечення доступу до коштів. Зростання конкуренції в сфері онлайн-кредитування спонукало компанії шукати нові способи привертання клієнтів, покращення умов кредитування та вдосконалення обслуговування. Розвиток електронних платіжних систем, таких як платіжні картки, електронні гроші та

мобільні платежі, створив можливість здійснювати онлайн-платежі та отримувати кредити швидко та зручно.

Всі ці фактори визначили специфіку виникнення та розвитку онлайн-кредитування в Україні, допомагаючи забезпечити більший доступ до фінансових послуг та відкриваючи нові можливості для споживачів та компаній.

Як і будь-яке життєве явище он-лайн кредитування має свої переваги і недоліки, які варто проаналізувати задля отримання комплексного бачення інституту он-лайн кредитування в сучасних умовах. Спочатку пропонуємо визначити переваги цієї категорії в сучасному цифровому світі.

Зручність та доступність: онлайн-кредити дозволяють клієнтам звертатися за фінансовою допомогою безпосередньо з дому або робочого місця, уникнувши черг та зайвих відвідувань фізичних відділень банків, як це відбувалось раніше.

Швидкість: отримання онлайн-кредиту займає значно менше часу порівняно з традиційними кредитними процедурами в матеріальному світі, завдяки автоматизованим процесам перевірки та схвалення заявок.

Спрощений процес отримання: онлайн-кредити не потребують спеціальних знань, великої кількості документів та формальностей, що робить їх доступними для широкого кола населення.

Гнучкість: клієнти можуть вибрати різні варіанти кредитів та умови їх погашення, враховуючи свої потреби та фінансові можливості.

Мінімальна взаємодія: онлайн-кредитування дозволяє уникнути особистих зустрічей з кредитором та непотрібної комунікації, що було надто важливим за умов всесвітньої пандемії, та залишається не менш важливим в умовах воєнних агресій у сучасному світі.

Прозорість: клієнти можуть докладно ознайомитися з умовами

та доступність отримання кредитів для широкого кола населення та пересічних громадян. Попит на цей вид фінансових послуг продовжує зростати, а розвиток технологій стимулює додаткові можливості для його еволюції. Тож на фоні позитивних та негативних рис он-лайн кредитування варто дослідити і перспекти розвитку цього виду кредитування, як в світовому масштабі, так на теренах нашої України.

На нашу думку до світових перспектив можна віднести наступні. Використання штучного інтелекту (AI) та аналітики: розвиток технологій штучного інтелекту дозволить створювати більш точні алгоритми кредитного скорингу, що сприятиме більш об'єктивній оцінці платоспроможності клієнтів та більш гарантованому формуванню добросовісних кредитних правовідносин.

Розширення географії та глобалізація: онлайн-кредитори можуть легко розширювати свою діяльність на різні країни, використовуючи технології для залучення та обслуговування клієнтів з усього світу.

Розвиток міжнародних платформ: створення міжнародних онлайн-платформ для позичання та інвестування імовірно зможе забезпечити доступ до фінансових ресурсів для тих, хто раніше був відокремлений від глобальних фінансових ринків.

Екосистеми фінансових послуг: онлайн-кредитори зможуть розширювати свою діяльність, надаючи не лише кредити, але й інші фінансові послуги, такі як страхування, інвестування та управління активами.

Співпраця з традиційними банками: традиційні банки можуть встановлювати партнерства з онлайн-кредиторами для розширення своєї цифрової присутності та залучення нових клієнтів. Хоча великою є перспектива повної оцифровки роботи банківської системи та її переходу на формат роботи он-лайн.

На фоні означених загальносвітових перспектив розвитку он-лайн кредитування можемо визначити і основні перспективи розвитку цієї категорії в нашій країні. До таких перспектив варто віднести наступні.

Зростання попиту: за різних обставин попит на онлайн-кредити в Україні продовжує зростати (навіть вупереч поширеному негативному досвіду багатьох клієнтів), оскільки споживачі в сучасних непростих життєвих умовах шукають швидку та зручну фінансову допомогу.

Розширення регуляторного контролю: український регулятор, Національний банк України, може і повинен продовжити розробку та впровадження вимог та стандартів для онлайн-кредиторів, забезпечуючи стабільність та захист прав споживачів.

Розвиток фінтех-екосистеми: Україна має потенціал для розвитку фінтех-екосистеми, де онлайн-кредитори можуть співпрацювати з іншими фінансовими та технологічними компаніями комплексно з метою повномасштабного обслуговування людей.

Впровадження нових технологій: зростання технологічної грамотності населення, відповідна кореляція чинного законодавства та розвиток мобільних платформ можуть сприяти подальшому зростанню онлайн-кредитування.

Залучення міжнародних інвестицій: українські онлайн-кредитори можуть залучати інвестиції з-за кордону, що сприятиме розвитку та модернізації національної галузі.

Розвиток онлайн-кредитування у світі та в Україні визначається не лише технологічними можливостями, а й відповідним регулюванням, забезпеченням безпеки та захисту прав споживачів. Важливою частиною цього процесу є сприяння інновація м та забезпечення стабільного розвитку фінансового сектора.

Досліджуючи історичні аспекти та формат існування он-лайн кредитування в Україні в сучасних умо-

вах можна зробити висновки про окрему проблематику законодавства в цій сфері. Українське законодавство з питань онлайн-кредитування вже сьогодні має певні аспекти та напрямки, які можна вдосконалити для забезпечення кращого захисту прав споживачів та комплексного розвитку цієї сфери. Так життєво необхідною є додаткова регуляція вартості кредитів. Законодавче (нормативне) встановлення максимальних допустимих рівнів відсоткових ставок та інших витрат на онлайн-кредити, повинно забезпечити гарантію прав кредиторів та унеможливити зловживання та шахрайську поведінку з боку фінансових установ. Розробка більш жорстких вимог до онлайн-кредиторів щодо їхньої фінансової стійкості, забезпечення кібербезпеки, зберігання даних клієнтів та дотримання стандартів обслуговування мають сприяти стабільності цієї сфери суспільних відносин. Реформування законодавства має бути направлене на забезпечення прозорості та інформованості. Зміцнення вимог до онлайн-кредиторів щодо надання чіткої та зрозумілої інформації клієнтам про умови кредитування, вартість та зобов'язання сторін мають бути зафіксовані в чинному законодавстві. Вимагає оновлення і «рекламне законодавство». Мають бути встановлені законодавчі обмеження щодо реклами онлайн-кредитів та використання агресивних маркетингових практик з метою запобігання недобросовісній практиці зтягування клієнтів в недобросовісні відносини. Потребується розгляд можливості введення механізмів для захисту споживачів від надмірного боргу та можливості обов'язкового визначення платоспроможності. Також варто розробити та імовірно оцифрувати, механізми розгляду скарг та конфліктних ситуацій. Встановлення ефективних механізмів для вирішення спорів між клієнтами та онлайн-кредиторами, включаючи можливість подання скарги до регулятора також буде дисциплінувати поведінку учасників таких правовідносин. [6]

Важливе місце в формуванні сучасної законодавчої бази он-лайн кредитування має відігравати і додаткова освіта споживачів кредитних послуг. Розробка програм освіти споживачів щодо правильного використання онлайн-кредитів, уникнення надмірного боргу та збереження фінансової стабільності є шляхом споживачів.

На нашу думку вдосконалення зазначених аспектів українського законодавства сприятиме створенню більш вигідного та безпечного середовища для споживачів онлайн-кредитів та формуватиме стабільний розвиток цієї сфери.

Висновки. Онлайн-кредитування в Україні відіграє важливу роль у фінансовій системі, сприяючи фінансовій інклюзії та забезпеченню доступу до кредитів для широкого кола населення. Завдяки розвитку технологій та впровадженню регулювання, ця галузь зазнала значного росту та консолідації протягом останніх десятиліть. Однак разом з позитивним впливом, онлайн-кредитування також має виклики та ризики, пов'язані з конфіденційністю даних та кібербезпекою.

Майбутнє розвитку онлайн-кредитування буде залежати від здатності фінансових установ адаптуватися до змін у регулюванні цієї сфери та використовувати нові технології для забезпечення безпеки та зручності обслуговування клієнтів.

Ця стаття присвячена дослідженню історії розвитку онлайн-кредитування в Україні, від піонерських кроків у 2000-х роках до сучасних тенденцій. В статті розглядаються ключові фази розвитку, роль законодавчого регулювання у формуванні ринку онлайн-кредитів та вплив цього виду фінансових послуг на фінансову систему країни. Звертається увага на виклики та ризики, пов'язані з онлайн-кредитуванням, а також на майбутні перспективи цієї галузі.

Авторкою пропонується виділення чотирьох етапів формування та розвитку он-лайн кредитування в Україні. Перший етап – піонерства та започаткування (початок 2000-х років), другий етап – експансії та розвитку, третій етап регулювання та викликів (сьогодення) та перспективи розвитку он-лайн кредитування, як наступний етап майбутнього.

В статті виокремлюються ключові фактори, що визначили напрямки розвитку он-лайн кредитування в Україні. Так виникнення онлайн-кредитування пов'язане зі зростанням доступності та повсякденним використанням інтернету в Україні. Розвиток технологій та зростання кількості смартфонів, оцифровка суспільства дали змогу створити зручні онлайн-платформи для подання та обробки кредитних заявок. З часом онлайн-кредитування стало інструментом, який допомагає забезпечити доступ до фінансових послуг тим, хто раніше був відокремлений від традиційної банківської системи через різні обставини. Зростання потреби в швидкому та легкодоступному фінансуванні, особливо серед молодих споживачів, спонукало розвиток онлайн-кредитування як альтернативного варіанту отримання коштів. Введення нових регуляцій та стандартів у сфері фінансових послуг (наприклад, вимоги до онлайн-кредиторів щодо ліцензування та обов'язкової реєстрації) створило правовий фреймворк для розвитку онлайн-кредитування та захисту інтересів споживачів. Розвиток фінтех-індустрії в Україні сприяв появі нових інноваційних підходів до фінансових послуг, включаючи онлайн-кредитування.

Авторкою зроблено пропозиції щодо напрямків та сутності вдосконалення законодавства в сфері он-лайн кредитування. Зазначається, що українське законодавство

з питань онлайн-кредитування вже сьогодні має певні аспекти та напрямки, які можна вдосконалити для забезпечення кращого захисту прав споживачів та комплексного розвитку цієї сфери. Так життєво необхідною є додаткова регуляція вартості кредитів. Законодавче (нормативне) встановлення максимальних допустимих рівнів відсоткових ставок та інших витрат на онлайн-кредити, повинно забезпечити гарантію прав кредиторів та унеможливити зловживання та шахрайську поведінку з боку фінансових установ. Розробка більш жорстких вимог до онлайн-кредиторів щодо їхньої фінансової стійкості, забезпечення кібербезпеки, зберігання даних клієнтів та дотримання стандартів обслуговування мають сприяти стабільності цієї сфери суспільних відносин. Реформування законодавства має бути направлене на забезпечення прозорості та інформованості.

Ключові слова: онлайн-кредитування, правове регулювання, історичні етапи кредитування, цифровізація, фінансова інклюзія, відповідальність сторін.

Bohomolova V. Individual historical and theoretical aspects of the development of online lending in Ukraine

The present article studies the history of online lending in Ukraine, from the pioneering steps in the 2000s to current trends. It discusses the key development stages, the role of legislative regulation in shaping the online lending market, and the impact of relevant financial services on the country's financial system. Attention is drawn to the challenges and risks associated with online lending and the industry's future prospects.

The author proposes to distinguish four stages of formation and development of online lending in Ukraine. The first stage is the

pioneering and launching stage (early 2000s), the second stage - expansion and development, the third stage - the regulation and challenges (the present), and the development prospects for online lending as the next stage of the future.

The article highlights the key factors that have determined the development of online lending in Ukraine. Thus, the emergence of online lending is associated with the growing availability and everyday use of the Internet in Ukraine. The advancement of technologies and the growth in the number of smartphones, as well as the digitalization of society, made it possible to create convenient online platforms for submitting and processing loan applications. Over time, online lending has become a tool providing access to financial services to those who were previously separated from the traditional banking system due to various circumstances. The growing need for fast and easily-accessible financing, especially among young consumers, prompted the progress of online lending as an alternative option for obtaining funds. The introduction of recent regulations and standards in the financial services sector (e.g., licensing and mandatory registration requirements for online lenders) created a legal framework for the development of online lending and consumer protection. The advancement of the fintech industry in Ukraine contributed to the emergence of new innovative approaches to financial services, including online lending.

The author makes proposals on the directions and essence of improving legislation on online lending. It is noted that Ukrainian legislation on online lending already comprises some aspects and areas that can be improved to ensure better consumer protection and comprehensive development of the relevant area.

Additional regulation of the cost of loans is therefore vital. Legislative (regulatory) consolidation of maximum permissible levels of interest rates and other costs for online loans should protect the rights of creditors and prevent abuse and fraudulent behavior by financial institutions. The formulation of stricter requirements for online lenders in terms of their financial stability, cybersecurity, customer data storage, and service standards should help ensure the stability of the specific area of public relations. Legislative reforms should be aimed at ensuring transparency and awareness.

Key words: online lending, legal regulation, historical stages of lending, digitalization, financial inclusion, liability of parties.

Література

1. Безклубий Ігор Анатолійович. Банківські правочини: цивільно-правові проблеми / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. -- К. : ВПЦ "Київський університет", 2005. - 378с.
2. С.М.Лепех. Правові наслідки порушення прав споживача банківських депозитних послуг. // Прикарпатський юридичний вісник, № 1 (42), 2022, с.46-49. http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2022/1_2022.pdf#page=46
3. Погребняк В.Я. Розвиток відносин споживчого кредитування в правових системах іноземних держав / В. Я. Погребняк // Наше право. - 2015. - № 6. - С. 152-156. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2015_6_27
4. Громова А.О. Проблематика правового регулювання реалізації кредитних відносин у мережі інтернет. // Право і суспільство, № 2 (частина 2) , 2020, с. 247-252. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-2.37>
5. Берназ-Лукавецька О. М. Он-лайн кредитування та його перспективи / О. М. Берназ-Лукавецька // Часопис цивілістики : наук.-практ. журн. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Є. О. Харитонов (заст. голов. ред.), К. Г. Некім (відп. секр.) [та ін.]. - Одеса, 2017. - Вип. 26. - С. 34-37 <https://hdl.handle.net/11300/16780>

Д. Волошинов,

аспірант кафедри господарсько-правових дисциплін та економічної безпеки
Донецького державного університету внутрішніх справ

МІСЦЕ ІНСТИТУТУ НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ ФІЗИЧНИХ ОСІБ У СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ

Вступ. Кодекс України з процедур банкрутства (далі – КУзПБ) [1], який набув чинності 21 жовтня 2019 року, запровадив в Україні інститут так званих «споживчих» банкрутств, вперше передбачивши можливість визнання банкрутом не лише фізичних осіб зі статусом підприємця, але і громадян, борги яких не пов'язані із здійсненням підприємницької діяльності. Запровадження в українське законодавство інституту неплатоспроможності фізичних осіб викликало чималий резонанс в юридичній спільноті, чимало науковців присвятили свої праці як теоретичним питанням даного інституту, так і практичним проблемам, що виникають у практиці господарських судів під час розгляду даної категорії справ.

Серед українських вчених, які активно досліджують право неспроможності (банкрутства) загалом та інститут неплатоспроможності фізичних осіб зокрема, слід відзначити: О. Беяневич, О. Бірюкова, А. Бутирського, І. Бутирську, І. Вечірка, Л. Грабован, М. Гурина, А. Гушилика, В. Джуня, В. Дутку, С. Жукова, Ю. Кабенюк, Л. Ніколенко, Б. Полякова, Р. Полякова, П. Пригузу, В. Радзивілюк та інших. Разом з тим, актуальним залишається дослідження місця інституту неплатоспроможності фізичних осіб у системі права України.

Таким чином, **метою даної статті** є з'ясування правової природи інституту неплатоспроможності фізичних

осіб та його місця у правовій системі України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метою проведення реформ є наближення української правової системи до європейських і світових стандартів й уведення до законодавства України положень, які існують у міжнародному законодавстві та застосовуються у міжнародній практиці [2, с. 19]. Запровадження в Україні можливості визнання банкрутом фізичних осіб незалежно від наявності у них статусу суб'єкта підприємницької діяльності стало одним із кроків у наближенні української правової системи до законодавства європейських країн, де інститут споживчих банкрутств функціонує уже давно.

Питання про необхідність та своєчасність такого нововведення не викликає сумнівів. Адже, як зазначає Р. Поляков, нині справді існує категорія боржників – фізичних осіб, яким для вирішення проблем стійкої неплатоспроможності необхідна допомога держави. Тому, на думку вченого, основне завдання законодавця – це прощення боргів тільки тим фізичним особам – боржникам, які справді цього потребують, а для інших може бути цілком достатньо й звичайної реструктуризації боргу [3, с. 335]. З наведеної тези науковця бачимо подвійне завдання, яке має виконувати інститут неплатоспроможності фізичних осіб, – відновлення платоспроможності боржника (у випадку, якщо це можливо) або визнання його

банкрутом та вирішення питання про задоволення вимог кредиторів настільки, наскільки це можливо, а також про прощення боржнику тих боргів, які погасити неможливо.

Питанням банкрутства фізичних осіб у КУзПБ приділено Книгу четверту — «Відновлення платоспроможності фізичної особи». Тут І. Бугирська звертає увагу на неточності у термінології, яку застосовує законодавець: «По-перше, на відміну від попереднього Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі Закон про банкрутство), сама назва нового Кодексу не відображає у повній мірі весь його зміст: назва Кодексу містить слова «з процедур банкрутства», вказуючи тільки на банкрутство, замовчуючи про відновлення платоспроможності боржника... По-друге, що стосується назви самої Книги четвертої КУзПБ. Тут бачимо аналогічну проблему: у назві Книги йдеться лише про відновлення платоспроможності фізичної особи, але не згадується про визнання фізичної особи банкрутом» [4, с. 90]. З наведеною думкою вченої слід погодитись, оскільки назва книги, яка регулює особливості здійснення провадження у справах про неплатоспроможність, мала би повною мірою охоплювати всю ту діяльність, яка здійснюється господарським судом та учасниками справи у межах такої процедури.

Для з'ясування місця інституту неплатоспроможності фізичних осіб у системі права України визначимось, перш за все, з галузевою приналежністю даного інституту. І. Рибка у 2016 році, ще до прийняття КУзПБ, здійснила спробу визначити цивільно-правову неплатоспроможність у якості неспроможності боржника виконати після настання встановленого строку грошові зобов'язання перед кредиторами не інакше як через відновлення його платоспроможності у випадку, коли такі зобов'язання боржника не пов'язані із веден-

ням ним підприємницької діяльності [5, с. 45]. Таку позицію дослідниця обґрунтовувала тим, що у Цивільному кодексі України містяться згадки про можливість визнання фізичною особою неплатоспроможною. Наприклад, ст.ст. 1178, 1207 Цивільного кодексу України. Також у 2019 році Цивільний кодекс України було доповнено ст. 48-1, яка встановлює: «Стосовно фізичної особи, яка є нездатною виконати свої майнові зобов'язання і погасити борги, може бути відкрито провадження у справі про неплатоспроможність і введена процедура реструктуризації боргів боржника або така особа може бути визнана банкрутом у справі про неплатоспроможність із застосуванням процедури задоволення вимог кредиторів за правилами, передбаченими Кодексом України з процедур банкрутства» [6]. Проте сама лише згадка у Цивільному кодексі України про існування інституту неплатоспроможності фізичних осіб, на нашу думку, не може бути достатньою підставою для віднесення цього інституту до предмету правового регулювання цивільного права, адже у Цивільному кодексі України можуть згадуватися різні інститути, приналежні до інших галузей права, але це не робить їх автоматично цивільно-правовими інститутами. Як приклад — згадки у Цивільному кодексі України про господарські товариства, які традиційно є інститутом господарського права.

Всі питання, які пов'язані з відновленням платоспроможності боржника або визнанням його банкрутом, традиційно відносяться до сфери господарського права і процесу.

Так, професор Б. Поляков, який обґрунтовує самостійність права неспроможності як підгалузю господарського права, зазначає, що відносини неспроможності за спрямованістю правового регулювання поділяються на реабілітаційні та ліквідаційні. Саме за такою правовою спрямованістю, продовжує вчений, відносини неспро-

можності мають відносну самостійність у господарських відносинах. Така відносна самостійність дозволяє відокремлювати відносини неспроможності від інших суспільних відносин суміжних галузей права: цивільного, адміністративного, фінансового, трудового, господарського процесуального [7, с. 100–101].

П. Пригуза та А. Пригуза вказують, що вирішення проблем неплатоспроможності в Україні регулюються двома основними (генеральними) інститутами права – інститутом відновлення платоспроможності (право неспроможності) та інститутом банкрутства (право банкрутства) [8, с. 20]. Відновлення платоспроможності боржника та можливість визнання його банкрутом – дві невід’ємні складові законодавства про банкрутство, між якими господарському суду постійно доводиться знаходити баланс. З цього приводу слід поговорити з А. Бутирським, який вказує: «Значення інституту банкрутства, ступінь його впливу на економіку неможливо охарактеризувати «одним словом», оскільки банкрутство – це складний процес, складові якого видозмінюються. Це зумовлено тим, що господарське життя постійно ускладнюється з виникненням нових інститутів, економіка країни є залежною від світових тенденцій, а інститут банкрутства саме і покликаний знаходити баланс між задоволенням вимог кредиторів і відновленням платоспроможності боржника» [9, с. 23].

Разом з тим, норми КУЗПБ передбачають не лише умови, за яких до неплатоспроможного боржника можуть бути застосовані процедури банкрутства (матеріальні норми), але і детально врегульовують процедуру розгляду господарськими судами справ про банкрутство (неплатоспроможність). Як відзначає Л. Ніколенко, процесуальні правовідносини носять вторинний характер за відношенням до матеріально-правових [10, с. 32]. У науковій літературі звертається

увага на те, що відносини неплатоспроможності (банкрутства), які за своєю природою мають комплексний характер (матеріально-правовий і процесуально-правовий), у будь-якому разі повинні існувати у межах господарсько-процесуальної форми, адже, за загальним правилом, поки немає відкритого провадження у справі про банкрутство, говорити про відносини неплатоспроможності (банкрутства) не можна (не беручи до уваги санкцію боржника до відкриття провадження) [11, с. 25]. І. Вечірко зазначає, що обґрунтування провадження у справах про банкрутство як одного з видів судового провадження в господарському судочинстві є теоретичною основою розробки концепції інституту неспроможності (банкрутства) в господарському праві [12, с. 52].

Дійсно, складно уявити собі справу про банкрутство без участі господарського суду. Саме судді господарських судів є тими фахівцями, які не лише майже щоденно застосовують на практиці норми законодавства про банкрутство, але часто і самі «творять право» через заповнення прогалин та усунення колізій у нормативно-правових актах. Це стає можливим, у тому числі, завдяки наявності спеціалізації судів та суддів. Спеціалізованим судом у науковій літературі називають орган судової влади, що має власну підсистему і розглядає визначені законом спори з особливим суб’єктивним чи об’єктивним складом в особливому процесуальному порядку [13, с. 10].

Проте, як влучно відзначає Ю. Федоренко, господарському суду, який є спеціалізованим судом і покликаний розглядати господарські спори, у межах відокремлених проваджень у справі про банкрутство доводиться розглядати не лише суто господарські спори, але і інші спори, які не є характерними для господарського процесу [14, с. 78]. У межах справи про неплатоспроможність може розглядатися чимало відокремлених проваджень,

галузевої приналежності інституту банкрутства (неплатоспроможності) фізичних осіб.

Наголошено, що норми Кодексу України з процедур банкрутства передбачають не лише умови, за яких до неплатоспроможного боржника можуть бути застосовані процедури банкрутства (матеріальні норми), але і детально врегульовують процедуру розгляду господарськими судами справ про банкрутство (неплатоспроможність).

Проаналізовано практику Верховного Суду щодо концентрації в межах справи про неплатоспроможність фізичної особи всіх майнових спорів, стороною яких є боржник.

За результатами проведеного дослідження автор доходить висновку, що інститут неплатоспроможності фізичних осіб включає в себе норми матеріального та процесуального права, які регулюють процедуру відновлення платоспроможності фізичної особи або визнання її банкрутом. Даний інститут відноситься до права неспроможності (банкрутства), яке є підгалуззю господарського права. Інститут неплатоспроможності фізичних осіб утворився шляхом диференціації інституту банкрутства юридичних осіб, а саме шляхом адаптації відповідних норм та правил щодо юридичних осіб до особливостей правового статусу фізичних осіб як суб'єктів банкрутства.

Ключові слова: банкрутство, неплатоспроможність, боржник, господарський суд, господарське право, право неспроможності (банкрутства).

Voloshynov D. Place of the institute of insolvency of natural persons in the legal system of Ukraine

The article is devoted to the study of the institute of insolvency of natural

persons, which was introduced in Ukraine in 2019 in connection with the entry into force of the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures.

The purpose of the article is to clarify the legal nature of the institution of insolvency of individuals and its place in the legal system of Ukraine.

The author emphasized the dual nature of the task to be performed by the institution of insolvency of individuals – restoring the debtor's solvency (in cases where this is possible) or declaring him bankrupt and resolving the issue of meeting the demands of creditors as much as possible, as well as returning those debtors' debts that cannot be repaid.

The approaches to determining the branch property of the institution of bankruptcy (insolvency) of natural persons existing in legal science are analyzed. The author substantiated that the very absence of the Civil Code of Ukraine mentioning the establishment of the institution of insolvency of individuals, in our opinion, cannot be a sufficient reason for referring this institution to the subject of legal regulation of civil law, since the Civil Code of Ukraine may mention various institutions belonging to other branches of law, but this does not automatically make them civil law institutions.

It is emphasized that the norms of the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures provide not only the conditions under which bankruptcy procedures can be applied to an insolvent debtor (material norms), but also regulate in detail the procedure for consideration of bankruptcy (insolvency) cases by commercial courts. It is argued that the judges of commercial courts are those specialists who not only almost daily apply bankruptcy legislation in practice, but also often "create law" themselves by filling gaps and eliminating conflicts in regulatory

legal acts. This becomes possible, including, thanks to the specialization of courts and judges. Within the scope of the insolvency case, it is possible to consider a number of separate proceedings, which are discovered with the participation of the debtor – an individual, but must be considered within the scope of the bankruptcy case. Therefore, the judge of the commercial court in such a case has to use not only the rules of commercial law, but also the rules of other branches of law, which is determined by the specifics of legal relations involving a natural person.

The practice of the Supreme Court regarding the concentration of all property disputes to which the debtor is a party in the case of insolvency of an individual has been analyzed.

Based on the results of the research, the authors came to the conclusion that the institution of insolvency of natural persons includes the norms of substantive and procedural law, which regulate the procedure for restoring the solvency of a natural person or declaring him bankrupt. This institution applies to the law of insolvency (bankruptcy), which is a sub-branch of economic law. The Institute of Insolvency of Individuals was formed by differentiating the Institute of Bankruptcy of Legal Entities, as well as by adapting the relevant norms and rules regarding legal entities to the specifics of the legal status of individuals as bankruptcy subjects.

Key words: bankruptcy, insolvency, debtor, commercial court, commercial law, insolvency (bankruptcy) law.

Література

1. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 19. Ст. 74.

2. Ніколенко Л. М. Захист прав та інтересів суб'єктів господарювання в умовах реформування законодавства. Економіка та право. 2017. № 2. С. 19–24.

3. Поляков Р. Б. Інститут банкрутства (неспроможності) в Україні та Німеччині: порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ, Юрид. вид-во «Право України», 2023. 472 с.

4. Бутирська І. А. Банкрутство фізичних осіб: проблеми теорії та практики. Економіка та право. 2021. № 1. С. 89–95.

5. Рибка І. Є. Правова природа неплатоспроможності у цивільному праві України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2016. Вип. 37. Т. 2. С. 40–45.

6. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356.

7. Поляков Б. М. Право неспроможності (банкрутства) в Україні : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Ін Юре, 2011. 560 с.

8. Пригуза П. Д., Пригуза А. П. Науково-практичний коментар Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» у редакції з 18 січня 2013 року (доктринальне тлумачення норм права неплатоспроможності та статей 1-21). Херсон: Видавництво «ТДС», 2013. 304 с.

9. Бутирський А. А. Значення інституту банкрутства для економічних відносин в Україні. Матеріали круглого столу «Перші наукові читання пам'яті академіка В. К. Мамутова» (8 лютого 2019 р., м. Київ). 2019. С. 23–27.

10. Ніколенко Л. М. Дискреційні повноваження господарського суду: межі та умови їх реалізації. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2013. № 6-2. Т. 2. С. 32–36.

11. Бутирська І. Провадження у справах про банкрутство як особливий вид провадження у господарському судочинстві. Право України. 2021. № 4. С. 23–32.

12. Вечірко І. Особливості правового регулювання провадження у справах про банкрутство як окремої форми господарського судочинства. Збірка наукових статей та судової практики Верховного Суду щодо застосування Кодексу України з процедур банкрутства / за загальною редакцією д.ю.н., судді Верховного Суду С. В. Жукова. Київ : Алерта, 2021. С. 45–53.

13. Бутирський А. А. Реалізація принципу спеціалізації в судовій системі

України. Вісник господарського судочинства. 2012. № 6. С. 195–200.

14. Федоренко Ю. С. Учасники відокремлених проваджень у справі про банкрутство. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2022. № 6. С. 75–79.

15. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 січня 2020 року у

справі № 607/6254/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/87115553> (дата звернення: 23.10.2023).

16. Поляков Б., Радзивілюк В. Принципи інституту неплатоспроможності фізичних осіб. Право України. 2022. № 7. С. 11–22.

тяться положення, які регулюють відшкодування шкоди завданої малолітніми чи неповнолітніми особами. Однак ЦК України є не єдиним нормативно-правовим актом, що регулює питання особливостей відшкодування шкоди малолітніми та неповнолітніми особами. Правові гарантії прав неповнолітніх у разі заподіяння шкоди їх здоров'ю та майну містяться й у Кодексі законів про працю України. Однак, у наведеному акті йдеться не про відшкодування шкоди, а саме про запобігання можливої шкоди, заподіяної здоров'ю неповнолітніх осіб. Така можливість встановлена шляхом скороченого робочого дня при збереженні заробітку за робочий день нормативної тривалості, заборони використання праці неповнолітніх на роботах з небезпечними, шкідливими та важкими умовами праці, на підземних роботах, а також на роботах, виконання яких завдасть шкоди здоров'ю неповнолітнього та його психічному та моральному розвитку (робота в нічних клубах, торгівля тютюновими та наркотичними засобами, транспортування та інше обслуговування тощо).

Враховуючи те, що стороною за трудовим договором неповнолітня особа може бути уже з шістнадцятирічного віку, що не виключає можливості заподіяння останнім майнової шкоди роботодавцю, на нашу думку, такі випадки слід характеризувати за правилами виключно трудового законодавства.

Про особливості відшкодування шкоди, завданої малолітніми та неповнолітніми особами йдеться не лише у вітчизняному законодавстві. Коло осіб, які є законними представниками та відповідають за шкоду, заподіяну малолітніми чи неповнолітніми особами, практично однакова у всіх країнах континентального права. Зокрема, це батьки, усиновлювачі, опікуни, піклувальники, інші законні представники. Відмінності у суб'єктах «викликані» зазвичай соціаль-

но-правовим, культурно-історичним розвитком. Так, наприклад, залежно від регулювання сімейних відносин, відповідальність можуть нести обидва батьків, які є подружжям, або один з них. Зокрема у Швейцарії (Штат Луїзіана) відповідальність за дії малолітніх та неповнолітніх осіб несе лише батько сімейства (ст. 333 ЦК Швейцарії). Однак, у разі, якщо виховання дитини здійснюють прийомні батьки, за цим же законодавством, на відміну від кровних батьків дитини, відповідальності вони не несуть взагалі, хоч і є її законними представниками [1]. За законодавством Німеччини, якщо батьки не перебувають у шлюбі, відповідальність за шкоду, заподіяну малолітньою та неповнолітньою особою несе мати особи, яка заподіяла шкоду (ст. 1705 ЦК Німеччини) [2].

Враховуючи розвиток суспільства, виникнення різноманітних соціальних умов, зокрема й укладення «нетипових шлюбів» у країнах Європейського Союзу, зокрема Швеції, Данії, Польщі, Італії та інших країнах, виховання малолітніх чи неповнолітніх осіб, а також цивільно-правова відповідальність за їхні вчинки покладається на учасників «нетипових шлюбів».

На нашу думку, найкращим прикладом відшкодування (компенсації) за шкоду, завдану малолітніми чи неповнолітніми особами є законодавство Нідерландів. Варто зазначити, що за останні роки наведений нормативно-правовий акт зазнав вагомих оновлень, зокрема й в частині регулювання відповідальності законними представниками. Так, наприклад, у статті 6.3.2.1 у ч. 1 ЦК Нідерландів встановлено, що законний представник відповідає за шкоду, заподіяну поведінкою дитини, яка не досягла віку 14-ти років, іншим особам, які могли б розглядатися як правопорушення та поставлене дитині у провину, якби не її вік. При цьому, така відповідальність без вини введена лише за дії малолітніх осіб, які не досягли 14 річного віку. За дії осіб,

пряме відношення має така юридична категорія, як зловживання батьківськими правами [6 с. 333]. На думку, М. В. Логвінової, зловживання батьківськими правами – це соціально шкідлива поведінка, яка не передбачена сімейним законодавством. Вказуючи на те, що національний законодавець визнає таку категорію, зокрема у Правилах опіки та піклування 1999 року, авторка розглядає її крізь призму категорії зловживання правом, відповідно до ч. 3 ст. 13 ЦК України [7, с. 84].

Водночас, окрім категорії «зловживання батьківськими правами» у правовій літературі не менш дискусійним є й питання порушення меж здійснення батьківських прав.

Відомо, що здійснення батьківських прав може відбуватись лише в межах встановлених законом, поки такі дії або бездіяльність не суперечать інтересам дитини та (або) другого із батьків. Розвиваючи наведену думку М.О. Стефанчук, у своїх наукових працях, звертає увагу на розмежування «меж» та «обмеження» здійснення суб'єктивних цивільних прав, адже межі здійснення суб'єктивних цивільних прав – це передбачені актами цивільного законодавства чи правочином способи, якими управомочена особа може набути ті можливості, що містяться в юридичному закріпленні цих прав, а обмеження здійснення суб'єктивних цивільних прав є як поведінкою іншої особи, так і діями відповідних органів, що наділені владними повноваженнями, які направлені на унеможливлення здійснення особами своїх суб'єктивних прав повною мірою [8 с. 13]. На думку іншого дослідника цієї наукової проблематики, зокрема Є. О. Мічуріна, ототожнювати «межі» та «обмеження» некоректно, адже це неоднакові категорії [9, с. 126; 10, с. 356]. Таким чином, межі здійснення права відображають позитивний аспект у здійсненні суб'єктом свого права, тобто ними встановлюються мож-

ливі (дозволені чи незаборонені) варіанти поведінки суб'єкта, а обмеження виражають негативний аспект, зокрема забороняють (звужують чи виключають) окремі можливості для здійснення суб'єктом свого права [11, с. 62]. Відповідно до ч. 2 ст. 155 СК України межі здійснення особистих немайнових прав батьків та дітей базуються на тому, що батьки не можуть здійснювати свої батьківські права всупереч інтересам дитини та закону.

З наведеного вище доходимо висновку, що у поняття «зловживання батьківськими правами» вкладається розуміння здійснення відповідно до закону батьками або особами, що їх замінюють, суб'єктивних прав всупереч їх соціальному призначенню та інтересам дитини та (або) другого із батьків, що призводить до порушення інтересів самої дитини у зв'язку із заподіянням або можливістю заподіяння шкоди, а також створюється неможливість реалізації батьківських правомочностей.

Зловживання батьківськими правами, на нашу думку, є різновидом протиправної поведінки, яка характеризується порушенням прав дитини та (або) другого із батьків, за яку законом встановлена відповідальність. Поведінка може бути як активною, так і пасивною, яка порушує або може призвести до порушення прав та інтересів дитини, а також до таких ситуацій, за яких шкідливий результат ще не настав, але неналежне здійснення батьківських прав створює всі передумови його настання. Наприклад, у разі не догляду за малолітньою особою, остання постійно спілкується з особами з кримінальним минулим і, вважаючи їх авторитетними, вважає їх напрям життя правильним, а поради щодо вчинення дрібних злочинів слухними. Ключовим у цьому прикладі є те, що дії чи бездіяльність, спрямовані на заподіяння шкоди, здійснюються суб'єктом, який не усвідомлює належним

чином їх. Вважається, що при добро-совісній реалізації батьківських прав цього можна було б уникнути, а тому модель цивільно-правової відповідальності (протиправність, шкода, причинний зв'язок між діями і наслідками, вина) цілком можлива до її застосування та відповідає юридичній природі цього явища.

Такий напрямок думок, у свій час, висловлював й професор І. О. Юффе. На думку вченого протиправною є поведінка батьків тоді, коли вона виражена у формі неналежного нагляду за малолітнім, а також у поганому вихованні. Такої ж думки були й інші автори, зокрема Я. М. Шевченко.

Одночасно із проблематикою зловживання батьківськими правами варто звернутися й до проблеми неналежного виховання.

На думку Я.М. Шевченко, виховання – це визначений, цілеспрямований та систематичний вплив на психологію учня, метою якого є «прививання» якості, притаманні вихователю. На нашу думку, наведене поняття неналежного виховання є доволі абстрактним. Його тлумачення можливе по-різному, з огляду на кожний конкретний випадок. Так, зокрема, до неналежного виховання можна віднести й такі факти як негативний вплив батьків і дітей своїм аморальним способом життя, самоусунення батьків від виховання, потурання в хуліганстві, відсутності участі у навчальному процесі тощо. Таким чином, несумлінне здійснення або нездійснення виховання, а також неналежний догляд за малолітніми чи неповнолітніми особами слід вважати протиправною поведінкою батьків.

Враховуючи те, що за несумлінну поведінку дітей батьки повинні нести відповідальність виникає запитання якими ж ознаками повинна характеризуватися поведінка малолітніх чи неповнолітніх осіб, за яку повинні нести відповідальність батьки, або особи, що їх замінюють. Відповідаючи

на питання, зазначимо, що між поведінкою малолітніх чи неповнолітніх осіб та шкодою завжди є причинно-наслідковий зв'язок. При цьому, судова практика, у разі спричинення шкоди малолітньою особою, не завжди йде шляхом встановлення вини цієї особи у заподіянні шкоди, оскільки зазвичай вирішується питання про відповідальність батьків. Винятком є відповідальність малолітніх осіб за важкі злочини, зокрема убивство, нанесення важких тілесних ушкоджень, розбій тощо. У цих випадках вина малолітньої особи, яка притягується до відповідальності, встановлюється судом і саме її наявність або відсутність впливає на рішення суду щодо відшкодування шкоди батьками. Так, наприклад, Галицький районний суд Івано-Франківської області у своєму рішенні визнав винними малолітніх Т., І. та С. у викраденні автомобіля та скоєнні дорожньо-транспортної пригоди. Оскільки вони не досягли карного віку, відповідальними за їх дії суд визнав батьків і зобов'язав останніх відшкодувати потерпілій стороні збитки завдані малолітніми особами [12].

Водночас, якщо у випадку з малолітніми особами немає заперечень щодо безпосередньої відповідальності батьків чи осіб, які їх замінюють, то у випадку з неповнолітніми, питання вини є особливо важливим. Адже відповідальність за заподіяну шкоду неповнолітні особи несуть самостійно, а у випадках відсутності самостійного заробітку чи власних матеріальних цінностей – батьки (ст. 1179 ЦК України). На нашу думку, для притягнення до відповідальності батьків за шкоду завдану малолітніми та неповнолітніми особами, слід звертати увагу в першу чергу саме на поведінку батьків, яка насамперед характеризується своєю протиправністю, наявністю майнової шкоди, причинним зв'язком між діями таких осіб та шкодою, а також їх виною.

Водночас протиправність поведінки малолітніх та неповнолітніх осіб потрібно встановлювати з врахуванням особливостей ситуацій та обставин. Причинний зв'язок як підставу притягнення до відповідальності батьків слід розглядати з врахуванням специфічного характеру заподіяння шкоди діями батьків. Адже бездіяння батьків само по собі не викликає заподіяння шкоди малолітніми чи неповнолітніми особами, воно завжди пов'язане з діями останніх. Такий причинний зв'язок виражений у тому, що через неналежне виконання батьками своїх батьківських обов'язків щодо виховання малолітніх чи неповнолітніх осіб, останні заподіюють шкоду третім особам. Вважаємо, що хоча й збитки виникають із активних дій малолітніх чи неповнолітніх осіб, однак такі їх дії є наслідком бездіяльності батьків. Саме тому, шкода, заподіяна малолітніми чи неповнолітніми особами є результатом неналежного виховання чи бездіяльності батьків.

Про особливості причинно-наслідкового зв'язку зазначає й Б. П. Карнаух. Так, на думку автора, для цілей встановлення причинно-наслідкового зв'язку слід застосовувати формулу «якби не», тобто якщо шкода не настала б, якби не протиправні дії відповідача, то позивач отримує повне відшкодування, якщо ж навпаки – позивач не отримує жодного відшкодування [13, с. 222–224]. Однак, як слушно зазначає автор, практичні наслідки такого підходу значною мірою залежать від стандарту доказування, яким послуговується суд. У стандарті доказування, зокрема у переважаючій ймовірності, достатньо довести ймовірність того, що це твердження істинне. Так, і у конструкції з неналежним вихованням батьків малолітніх чи неповнолітніх осіб, для відшкодування шкоди батьками, достатньо довести причинно-наслідковий зв'язок між неналежним вихован-

ням малолітніх чи неповнолітніх осіб та їх протиправною поведінкою.

Аналіз судової практики ЄСПЛ вказує на різні підходи до причинно-наслідкового зв'язку. Так, однією із новел судової практики ЄСПЛ є концепція «неповної компенсації у випадку непевності причинного зв'язку». Згідно з цією концепцією (її ще називають теорією економічного аналізу права), якщо причинний зв'язок є непевним, то розмір відшкодування визначається як добуток шкоди, якої зазнав позивач, на коефіцієнт ймовірності того, що причиною цієї шкоди була поведінка відповідача. Тобто, припустимо, що якщо шкода завдана малолітньою чи неповнолітньою особою дорівнює 10 000 грн. і при цьому буде встановлено, що якби батьки належним чином займалися вихованням цієї особи, то заподіяння шкоди не відбулося б.

Окремо слід зазначити, що у практиці ЄСПЛ використовується й концепція «втрата реальних можливостей» (loss of real opportunities). Така концепція відрізняється від концепції «якби не» тим, що Судом не враховується достеменно коефіцієнт ймовірності причинного зв'язку. За цією концепцією Суд зазвичай визначає на свій розсуд розмір відшкодування шкоди, виключно на основі внутрішнього переконання про справедливість сатисфакції.

На нашу думку, наведені концепції судової практики ЄСПЛ можливо застосовувати й при розгляді питання відшкодування шкоди, завданої малолітніми чи неповнолітніми особами. Адже саме за допомогою таких підходів проблема визначення розміру шкоди, чи її належне відшкодування (компенсація) може перейти з площини причинного зв'язку у площину поняття самої шкоди у тому разі, якщо визнати, що втрата шансу чи реальної можливості сама по собі впливає на розвиток таких подій. Наприклад, батьки роблять усе можливе щодо належного виховання своїх дітей,

responsibility. Behavior can be both active and passive, which violates or may lead to violation of the rights and interests of the child, as well as situations in which a harmful result has not yet occurred, but the improper exercise of parental rights creates all the prerequisites for its occurrence.

In addition, attention is drawn to the fact that the concept of «loss of real opportunities» is also used in the practice of the ECtHR. Such a concept differs from the concept of «if not» in that the Court does not take into account the coefficient of probability of causation. Under this concept, the Court usually determines at its own discretion the amount of damages, based solely on an internal conviction of the fairness of satisfaction.

Different approaches to causality in the judicial practice of the ECtHR are analyzed. It was found that the concept of «incomplete compensation in case of uncertainty of causation» and the concept of «loss of real opportunities» should also be applied when considering compensation (compensation) for damage caused by minors or minors. It has been proven that when establishing the circumstances that parents are properly engaged in the upbringing of minors or minors, in the event of damage caused by them, the causal relationship will be of significant importance for reducing the amount of compensation (compensation) for damage.

Key words: infliction of harm, compensation for harm caused by minors or minors, abuse of parental rights, improper upbringing, cause-and-effect relationship.

Література

1. Цивільний кодекс Швейцарії від 10 грудня 1907 року (станом на 1 липня 2020 року). URL: <https://web.archive.org/web/20200702135614/https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19070042/index.html> (дата звернення: 28.08.2023).

2. BGH NJW 1971, 698 URL: http://www.utexas.edu/law/academics/centers/transnational/work_new_german/case.php?id=837 (дата звернення: 28.08.2023).

3. Цивільний кодекс Нідерландів. URL: https://wetten.overheid.nl/BWBR0005290/2022-04-27#Boek7_Titeldeel10 (дата звернення: 28.08.2023).

4. Цивільний кодекс Іспанії. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/9338> (дата звернення: 28.08.2023).

5. Мироненко В. П. Відповідальність батьків за неналежне виховання дітей за сімейним та цивільним законодавством України: Автореф. дис. канд.юрид.наук: 12.00.03. Київ, 2001. 20 с.

6. Логвінова М.В. Протиправність поведінки батьків як структурний елемент цивільно-правової відповідальності батьків за правопорушення, вчинені неповнолітніми. Корпоративне право в Україні: становлення та розвиток: Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції (26–27 вересня 2003 р.). К.: НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2004. С. 332–343.

7. Логвінова М. В. Зловживання батьківськими правами: постановка проблеми. Вдосконалення правового захисту прав та основних свобод людини і громадянина: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених та аспірантів (23 квітня 2010 р.). Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2010. С. 84–85.

8. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2006. 20 с.

9. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретико-правовий аспект): монографія. Х.: ЮрСвіт, 2008. 482 с.

10. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2009. 464 с.

11. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав. К.: Алерта: КНТ: Центр учбової літератури, 2008. С. 62–63.

12. Судова справа № 2-683/2003. Архів Галицького районного суду Іва-

но-Франківської області. URL: <https://court.gov.ua/assignments/> (дата звернення: 28.08.2023).

13. Карнаух Б.П. Шанси і реальні можливості як об'єкти захисту у деліктному праві. Проблеми цивільного права та процесу : тези доп. учасників наук.-пр-

акт. конф., присвяч. 96-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (м. Харків, 21 травня 2021 р.) / МВС України, Харків. нацю ун-т внутр. справ; Харків. обл. осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків: ХНУВС, 2021. 304 с.

О. Григоращенко,

аспірант

Одеського державного університету внутрішніх справ

ЩОДО ВИЯВЛЕННЯ ТА ДОКУМЕНТУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З УХИЛЕННЯМ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ У СФЕРІ ЕКОЛОГІЧНОГО ОПОДАТКУВАННЯ, ТА ВИЗНАЧЕННЯ ЇХ ПІДСЛІДНОСТІ

Постановка проблематики.

Охорона навколишнього природного середовища є однією з ключових цінностей країн Європейського Союзу. Політика України направлена на євроінтеграцію, на реформування всіх інститутів держави, незважаючи на збройну агресію росії. Цей процес не повинен зупинитись не зважаючи ні на що. Лише вдосконалення дасть можливість нашій країні наблизитись до рівня розвитку країн Європи, та посісти належне місце в європейській сім'ї.

В той же час проблеми екологічного оподаткування та низька ефективність цього інструменту створює подвійний негатив для держави.

По-перше зниження масштабів забруднення, з метою зменшення податкових відрахувань призводить до безконтрольного забруднення навколишнього середовища, що в середньостроковій та довгостроковій перспективі вплине на екологію країни, буде потребувати значних витрат на їх ліквідацію, та вплине на населення.

По-друге саме зниження податкових відрахувань в період війни, та надзвичайного навантаження на бюджет, вкрай негативно впливає на державну економічну політику.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Проблематикою екологічного законодавства та природоохоронної сфери

загалом займались такі українські та зарубіжні вчені правники та екологи: В. І. Андрейцев, О. М. Бандурка, Н. П. Бортник, В. Л. Н. С. Гавриш, А. П. Гетьман, Є.В. Додін, Г. В. Задорожня, І. Д. Казанчук, Р. А. Калюжний, Л. П. Коваленко, В. В. Костицький, І. І. О. Личенко, В. А. Ліпкан, В. Л. Мунтян, О. І. Остапенко, О. О. Погрібний, К. А. Рябець, О. М. Хіміч, В. О. Шамрай, Ю. С. Шемшученко, та багато інших.

Отже в Україні доволі широко досліджувались питання екологічного законодавства, природоохоронної сфери та пов'язаної з вказаними аспектами податкового законодавства.

Однак час не стоїть на місці, і розвиток зазначених сфер, та зміна політичного та економічного життя країни, призводить до появи нових викликів.

Метою статті є виявлення та аналіз способів ухилення від екологічного оподаткування. А також особливості документування та розслідування таких кримінальних правопорушень слідчими Державного бюро розслідувань, шляхи. Оскільки ефективне впровадження та використання таких інструментів як екологічне оподаткування, звітність та аудит сприяє підвищенню екологічно-відповідальної діяльності серед суб'єктів господарювання та обумовлює зростання екологічної інноваційності країни.

та утилізації відходів ведеться на підставі звітних даних виробників відходів, відомостей уповноважених органів виконавчої влади у сфері поводження з відходами.

Також з метою повного обліку та опису функціонуючих, закритих та законсервованих місць видалення відходів, їх якісного і кількісного складу, а також здійснення контролю за впливом відходів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини ведеться реєстр місць видалення відходів. Реєстр місць видалення відходів ведеться на підставі відповідних паспортів, звітних даних виробників відходів, відомостей уповноважених органів виконавчої влади у сфері поводження з відходами. Дані реєстру підлягають щорічному уточненню [5].

Відповідно до Наказу Міністерства фінансів України від 17.08.2015 № 715 «Про затвердження форм Податкової декларації екологічного податку» затверджена форма податкової декларації екологічного податку з додатками.

В додатку 3 до податкової декларації екологічного податку передбачено надання Розрахунку за розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах. Нарахування податкових зобов'язань з екологічного податку згідно Розрахунку (Додаток 3) передбачає розрахунок добутку, виходячи з наступних множників: фактичного обсягу розміщення відходів в тонах (графа 3); ставка податку (графа 4); коефіцієнти (графа 5 та 6) [7].

Відповідно до роз'яснень із Загальнодоступного інформаційно-довідкового ресурсу, розміщеного на сайті Державної податкової служби України, наведена відповідь на питання щодо заповнення додатку 3 Податкової декларації екологічного податку: у колонці 5 і 6 «коефіцієнти» поля 4 – коефіцієнти до ставок податку, які встановлюються залежно від місця (зони) розміщення відходів у навколишньому природному середо-

вищі. При цьому, коефіцієнти стовпчика 5 визначені відповідно до п. 246.4 ст. 246 Податкового кодексу України, а стовпчика 6 – відповідно до п.246.5 ст. 246 Податкового кодексу України.

З метою реалізації покладених функцій, у тому числі з проведення відповідно до законодавства перевірок і звірок платників податків у структурі ДФС функціонує відділ перевірок платників основних галузей економіки управління аудиту та відділ аудиту платників території обслуговування.

В аспекті викладеного, останнім часом почали з'являтися різні «схеми» заниження, або уникнення оподаткування в сфері екології.

Як приклад можна навести такі. Підприємства у яких основний вид діяльності: «Добування залізних руд»; код 07.10, перебувають на податковому обліку в Офісі великих платників податків Державної фіскальної служби України. Підприємства є платником загальнодержавних та місцевих податків, у тому числі платниками екологічного податку. Такі підприємства подають податкові декларації з екологічного податку за розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах за місцем розміщення стаціонарних джерел, спеціально відведених для цього місць чи об'єктах, тобто, до Головних управлінь Державної податкової служби у областях. У зв'язку з чим, підприємства перебувають на податковому обліку в ГУ ДПС у областях, як платники екологічного податків та подають до ГУ ДПС у областях податкову звітність з екологічного податку.

Підприємствам в зоні обслуговування ГУ ДПС у області створені місця видалення відходів (відвал розкритих порід). В подальшому підприємством сформовано паспорти місць видалення відходів та подано для подальшого включення до реєстру місць видалення відходів до Департаменту екології та природних ресур-

службовими особами, які займають особливо відповідальне становище відповідно до частини першої статті 9 Закону України "Про державну службу", особами, посади яких віднесено до першої – третьої категорій посад державної служби, судьями та працівниками правоохоронних органів, крім випадків, коли ці злочини віднесено до підслідності детективів Національного антикорупційного бюро України [3].

В той же час варто зазначити, що службовці Державної податкової служби України здійснюють функції представників влади, а тому відповідно до Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» є працівниками правоохоронного органу [4].

Відповідно до ч. 4 ст. 216 КПК України: слідчі органів державного бюро розслідувань здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень вчинених: ... працівником правоохоронного органу, ... [6].

Висновки. Правоохоронним органам потрібно посилити контроль щодо недопущення ухиляння від сплати податків у сфері екологічного оподаткування. Ухиляння від сплати податків суб'єктами господарювання, в тому числі і що стосуються екологічного оподаткування, стає можливим через залучення до «схем» службових осіб Державної податкової служби України. Досудове розслідування кримінальних правопорушень, де фігурують службові особи Державної податкової служби, повинні здійснювати слідчі Державного бюро розслідування. Подальше реформування податкового законодавства повинно бути направлено щодо виключення подібних зловживають зі сторони посадових осіб, та унеможливлення таких дій зі сторони підприємств.

Охорона навколишнього природного середовища є однією з ключових цінностей країн Європейського Союзу, а спрямування

політики України на євроінтеграцію вимагає певних змін податкової системи, які повинні наблизити нашу державу до рівня розвитку країн Європи. Звернено увагу на актуальність проблеми екологічного оподаткування та низька ефективність цього інструменту в регулюванні рівня екологічної безпеки на даний час в Україні, та як результат визначено необхідність звернення до досвіду розвинених країн, насамперед країн Європейського союзу, де застосування таких податків є ефективним.

Встановлено, що проблеми екологічного оподаткування та низька ефективність цього інструменту створює подвійний негатив для держави.

Досліджено, що зниження масштабів забруднення, з метою зменшення податкових відрахувань призводить до безконтрольного забруднення навколишнього середовища, що в середньостроковій та довгостроковій перспективі вплине на екологію країни, буде потребувати значних витрат на їх ліквідацію, та вплине на населення.

Визначено, що саме зниження податкових відрахувань в період війни, та надзвичайного навантаження на бюджет, вкрай негативно впливає на державну економічну політику.

Акцентовано увагу, що на сьогоднішній день, питання забруднення навколишнього природного середовища стоїть досить гостро в усьому світі, відтак одним із ефективних інструментів скорочення антропогенного впливу на довкілля є екологічне оподаткування. Екологічне оподаткування являє собою процес встановлення та стягнення екологічних податків, у відповідності до визначених чинним законодавством ставок, бази оподаткування, об'єктів, платників, а також порядку сплати та ступеня їх впливу на рівень наванта-

ження на навколишнього природного середовища, нераціональне природокористування тощо.

Доведено, що правоохоронним органам потрібно посилювати контроль щодо недопущення ухиляння від сплати податків у сфері екологічного оподаткування.

Ключові слова: ухиляння від сплати податків, екологічне оподаткування, відходи, посадові особи Державної податкової служби, Державне бюро розслідувань.

Нryhorashchenko O. On detecting and documenting crimes related to tax evasion in the field of environmental taxation and determining their jurisdiction

Protection of the natural environment is one of the key values of the countries of the European Union, and the direction of Ukraine's policy towards European integration requires certain changes in the tax system, which should bring our state closer to the level of development of European countries. Attention is drawn to the relevance of the problem of environmental taxation and the low effectiveness of this tool in regulating the level of environmental safety in Ukraine at the moment, and as a result, the need to refer to the experience of developed countries, primarily the countries of the European Union, where the application of such taxes is effective, is determined.

It was established that the problems of environmental taxation and the low efficiency of this instrument create a double negative for the state.

It has been studied that the underestimation of the scale of pollution, with the aim of reducing tax deductions, leads to uncontrolled environmental pollution, which in the medium and long term will affect the ecology of the country, will require significant costs for their elimination, and will affect the population.

It was determined that the

underestimation of tax deductions during the war, and the extraordinary burden on the budget, had an extremely negative effect on the state's economic policy.

Attention is drawn to the fact that today the issue of pollution of the natural environment is quite acute all over the world, therefore one of the effective tools for reducing anthropogenic impact on the environment is environmental taxation. Environmental taxation is the process of establishing and collecting environmental taxes, in accordance with the rates, tax base, objects, payers, as well as the order of payment and the degree of their impact on the level of load on the surrounding natural environment, irrational nature use, etc., determined by the current legislation.

It has been proven that law enforcement agencies need to strengthen control over the prevention of tax evasion in the field of environmental taxation.

Key words: tax evasion, environmental taxation, waste, officials of the State Tax Service, State Bureau of Investigation.

Література

1. Веклич О. О. Екологічне оподаткування як механізм підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Проблеми формування та реалізації конкурентної політики: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. Львів: АртДрук 2013. – С. 36–37;

2. Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем навколишнього середовища. Стокгольм 1972. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/169859___169859;

3. Закон України «Про Державне бюро розслідувань» від 12.11.2015 № 794-VIII: станом на 31.03.2023р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> (дата звернення: 09.09.2023)

4. Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23.12.1993 № 3781-XII: ста-

ном на 24.11.2021р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text> (дата звернення: 08.09.2023)

5. Закон України «Про управління відходами» від 20.06.2022 № 2320-IX: станом на 31.03.2023р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text> (дата звернення: 09.09.2023);

6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-17: станом на 24.08.2023р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17> (дата звернення: 15.09.2023);

7. Наказу Міністерства фінансів України від 17.08.2015 № 715 «Про затвер-

дження форм Податкової декларації екологічного податку» № z1052-15: станом на 16.08.2022р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1052-15#Text> (дата звернення: 01.09.2023);

8. Новицька Н. В. Екологічне оподаткування в Україні: стан та перспективи розвитку : дис. канд. ек. наук : 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. Ірпінь, 2016. 274 с., с.12.

9. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI: станом на 03.09.2023р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 10.09.2023);

логічного аналізу – для формулювання основних понять та проведення класифікації; конкретно-історичний – для демонстрації динаміки розвитку; діалектики – для встановлення змісту й особливостей складових елементів; емпіричні методи – для узагальнення практичного досвіду, спостереження та обговорення.

Виклад основного матеріалу. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції. Як бачимо, у переліку відсутнє згадування статті 34, яка проголошує право на інформацію, а отже, воєнний стан дає право владі обмежувати цю свободу [5].

Окрім цього, специфічну систему обмежень інформаційної свободи людини і громадянина та організацій створює ціла низка окремих нових нормативно-правових актів держави та, до речі, і міжнародних структур. Втім, це зовсім не призводить, як на нашу думку, до зменшення інформаційної свободи суспільства, держави та міжнародних утворень і громад. Навпаки, у порівнянні, наприклад, зі станом інформаційної свободи і співробітництва під час Другої Світової війни рівень інформаційної свободи, прозорості, комунікацій, з одночасною тенденцією інформатизації суспільства тільки інтенсифікувався. Такий феномен обумовлений, вірогідно тим, що воєнний стан сьогодні, одночасно стосується не тільки фізичних бойових зіткнень, але й таких новітніх явищ, як інформаційна війна, гібридна війна, інформаційно-психологічні операції та інше.

Інструментальне розуміння охоплення питань цієї теми дослідження передбачає певний вихід за межі традиційної системи методів наукового набору філософських при-

йомів. Тобто, тут не виключається, наприклад, використання історичного методу для з'ясування хронології відмінностей суті інформаційного суспільства в періоди попередніх воєнних конфліктів і сьогодення. Але, водночас, вивчення процесів самоорганізації і виникнення, підтримки стійкості і розпаду структур (систем) різної природи на основі методів математичної фізики («формальних технологій»), тобто синергетичний підхід, також застосовується при вивченні такої складної і неструктурованої системи, як мережний інформаційний простір. Одночасно, можна говорити і про втілення в роботі системно-структурного підходу для визначення побудови сучасного інформаційного суспільства в умовах війни.

Відтак, мета даної роботи буде формуватися в тому, що коректно буде формулювати як структурно-правова відмінність сучасного процесу формування інформаційного суспільства в Україні під впливом воєнного стану. В такому ракурсі відмінність вбачається від тих процесів, що передували загальному і традиційному процесам розуміння інформаційного суспільства у науковому середовищі.

Ми знаходимось сьогодні в умовах інформаційного агресивного пресингу з боку сусідньої держави, що тероризує Україну вже більше 8-ми років, а саме з лютого місяця 2014 року. Тут вже можна говорити про певні імунітетні наопрацювання України, Втім, мова йде не тільки про призвичаювання. В нашому випадку потрібно наголошувати в наукових та інших дослідженнях про актуалізацію саме захисних механізмів. Інформаційна сфера в даному випадку не є виключенням. Всі попередні досягнення нашої держави і нашого суспільства в напрямку формування інформаційного суспільства мають бути повністю акумульовані і в режимі воєнного стану. Йдеться і про правовий режим ЗМІ, і про сучасну систему

ному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань [1].

Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір.

Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Втім, слід розуміти, що сучасна ситуація інформаційного обороту відносин в суспільстві значно відрізняється від умов прийняття Конституції України у 1996 році. І не зважаючи на редакції тексту від 2019 року, ми все ж маємо ситуацію, що сьогодні надає більшості громадян максимальну площину для реалізації інформаційної свободи. Це і доступність до онлайн інформації, і електронна свобода, і телефонія, і теле- та радіопростір. Не остаються у стороні і видавничі структури. Нічого подібного не існувало у періоди попередніх воєнних конфліктів.

Але слід розуміти, інформаційне суспільство в умовах війни – це не тільки інституціональні прояви єднання суспільства. Це, водночас, і прояви інформаційної агресії. держава агресор сьогодні інформаційно знущується над своїм народом приховуючи від громадян російської федерації істинну кількість загиблих на фронті та таємно спалюючи у пересувних крематоріях, а також Криму тисячі тіл без усялякого обліку [10].

Ще один прояв інформаційного суспільства – це загальна інформатизація, яка визначається як [11] – сукупність організаційних, правових, політичних, соціально-економічних,

науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб громадян та суспільства на основі створення, розвитку і використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, які побудовані на основі застосування сучасної комп'ютерної та мережевої техніки.

Процес широкомасштабного використання інформаційних технологій у всіх сферах соціально-економічного, політичного і культурного життя суспільства з метою підвищення ефективності використання інформації і знань для управління, задоволення інформаційних потреб громадян, організацій і держави і створення передумов переходу держави до інформаційного суспільства.

Предметна область інформатизації територіального рівня включає:

- інформатизацію законодавчої та виконавчої влади;
- інформаційну підтримку діяльності господарюючих суб'єктів регіону;
- інформатизацію процесів управління соціальною сферою;
- інформатизацію процесів ефективного природокористування та охорони довкілля.

До засобів інформатизації можна віднести:

- персональні комп'ютери, ноутбуки, мобільні телефони;
- програмне, математичне, лінгвістичне та інше забезпечення;
- інформаційні системи або їх окремі елементи;
- комунікаційні мережі, що використовуються для реалізації інформаційних технологій.

Необхідно відмітити, що наприкінці ХХ століття інформатизація стала важливою галуззю економіки розвинених країн і визначальною сферою суспільного життя, оскільки дає змогу заощаджувати основні види ресурсів, забезпечувати ефективне адміністративне і господарське управління та

інформаційно-правових потреб органів суду, прокуратури, юстиції, Міністерства внутрішніх справ та інших правоохоронних органів завдяки ефективній організації та використанню інформаційних ресурсів визначається як правова інформатизація. Часто це поняття охоплює також процес створення всіх необхідних умов для забезпечення правовою інформацією органів влади, організацій, суб'єктів господарської діяльності та громадян.

Висновки. Отже, правова інформатизація – це інформатизація правотворчої та правореалізаційної діяльності, а також правове забезпечення процесів інформатизації.

Державою повинна бути встановлена правова рівновага, яка стосуватиметься прав і свобод у інформаційній галузі та інформаційній діяльності і припустимих обмежень у цьому сегменті щодо інтересів обстоювання прав і свобод громадян. Функції державної політики інформаційної безпеки мають бути спрямовані на інформаційне забезпечення державної внутрішньої і зовнішньої політики, напрямів розвитку України. Для інформаційного забезпечення (інформаційно-пропагандистської роботи) доцільне залучення широкого кола державних діячів, політиків, учених, спеціалістів, громадськість. Державна влада, яка недооцінює необхідність активного інформаційного забезпечення власної внутрішньої і зовнішньої політики, як правило, в майбутньому отримує кризис.

Стаття присвячена питанню сучасного специфічного процесу становлення нових реалій формування інформаційного суспільства в Україні в умовах правового режиму воєнного стану. Виокремлюються чинники, що сприяють, з одного боку більшій прозорості та інтенсифікації інформаційного суспільства, а з другого боку – чинники, що вимушено обмежують

повноту реалізації суб'єктами їх права на інформацію в умовах війни. Автором статті наголошується, що інформаційні відносини та правовий режим, що сьогодні створений в Україні значною мірою відрізняється від режиму інформаційних відносин у всіх попередніх воєнних конфліктах у світі, де було задіяне українське суспільство. Ця відмінність стосується також і поширюється, взагалі, на всю попередню світову історію воєнних конфліктів. В першу чергу, це проявляється в надвисокій для воєнного стану ступені інформаційної відкритості та активності суспільства та влади, так як за останнє десятиліття в сотню разів збільшився об'єм потоку інформації, а також швидкість її розповсюдження. Але разом з тим зменшився середній час знаходження інформації в полі зору особи, так би мовити період обговорення певної теми в інформаційному середовищі. Окремо приділено увагу в роботі автора питанню щодо формування нових форм прояву інформаційної інтеграції суб'єктів в такому суспільстві, та, водночас, нових форм наслідків для соціуму впливу інституцій інформаційного суспільства. Зокрема, йдеться про згуртованість громадський об'єднань саме в питаннях інформаційного супроводження військових процесів. Розвивається і демократична культура юридичного забезпечення інформаційних відносин. Поява, наприклад такої доктрини як «держава у смартфоні», або об'єднання структур засобів масової інформації для цілодобового телемарафону «Єдині новини», що діє вже більше року – це зразки новітніх форм прояву інформаційного суспільства.

Ключові слова: інформаційне суспільство, воєнний стан, правовий режим, інформатизація.

Zhelnovach Ye. Information society in the conditions of war: Ukrainian realities and legal aspects

The article is devoted to the issue of the modern specific process of the formation of new realities of the formation of the information society in Ukraine under the conditions of the legal regime of martial law. Factors contributing to greater transparency and intensification of the information society, on the one hand, and factors that forcibly limit subjects' full realization of their right to information in wartime conditions, on the other hand, are singled out. The author of the article emphasizes that the information relations and legal regime created today in Ukraine is significantly different from the information relations regime in all previous military conflicts in the world where Ukrainian society was involved. This difference also applies and extends, in general, to the entire previous world history of military conflicts. First of all, this is manifested in the degree of information openness and activity of society and the authorities, which is extremely high for the state of war, as the volume of the flow of information, as well as the speed of its dissemination, has increased a hundred times over the last decade. But at the same time, the average time of finding information in a person's field of vision has decreased, so to speak, the period of discussion of a certain topic in the information environment. Separate attention is paid in the author's work to the issue of the formation of new forms of manifestation of information integration of subjects in such a society, and, at the same time, new forms of consequences for society of the influence of the institutions of the information society. In particular, it is about the cohesion of public associations precisely in matters of informational support of military

processes. The democratic culture of legal support of information relations is also developing. The appearance, for example, of such a doctrine as "the state in a smartphone" or the unification of mass media structures for the round-the-clock telethon "Only news", which has been in operation for more than a year, are examples of the latest forms of manifestation of the information society.

Key words: information society, martial law, legal regime, informatization.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Правдюк А.Л. Конституційні гарантії інформаційної безпеки людини і громадянина. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 12. С. 303-305.
3. Сащук Г. Інформаційна безпека в системі забезпечення національної безпеки. URL: http://journ.univ.kiev.ua/trk/publikacii/satshuk_publ.php.
4. Золотар О.О. Інформаційна безпека людини: теорія і практика: монографія. Київ: ТОВ "Видавничий дім "АртЕк", 2018. 446 с.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Р.М., Ярошенко П.П. та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України від 25.12.1997 № 0009р710-97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/0009p710-97#Text>
6. Закон України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні: від 24 лютого 2022 р. № 64.
7. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. С. 1509. Ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану». Указ Президента України

№152/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1522022-41761>

9. Дія (septic). URL: <https://cutt.ly/W8wCZzI>

10. Стець Андрій. У Криму росіяни цілодобово сплячуть тіла загиблих на війні окупантів. Таким чином російська влада намагається приховати втрати. Суспільство. URL: <https://zaxid.net/news>

11. Інформатизація. URL: <http://surl.li/bjczp>

12. Про інформацію. Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

13. Про Національну програму інформатизації. Закон України від 04.02.1998 № 74/98-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 27-28, ст. 181. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80#Text>

14. Про Національну програму інформатизації. Закон України від 01.12.2022 № 2807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text>

15. Про Концепцію Національної програми інформатизації. Закон України; від 04.02.1998 № 75/98-В // Відомо-

сті Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 27-28, ст.182. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/98-%D0%B2%D1%80#Text>

16. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки. Закон України; від 09.01.2007 № 537-V // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007, № 12, ст. 102. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text>

17. Про затвердження плану заходів з виконання завдань, передбачених Законом України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки». Розпорядження КМУ від 15.08.2007 №653-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/653-2007-%D1%80#Text>

18. Мазуренко Л. Інформаційна безпека громадянина в умовах воєнного стану: проблеми правового регулювання. Стратегічні комунікації у сфері забезпечення національної безпеки та оборони: проблеми, досвід, перспективи: IV міжнар. наук.-практ. конф., 27 верес. 2023 р. / Міністерство оборони України, НУОУ. К.: НУОУ, 2023. с. 189-191.

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2023.25>**С. Ковмир,**

аспірант

Національної академії Служби безпеки України

КЕРУВАННЯ РИЗИКАМИ ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМ ЗАХИСТУ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Постановка проблеми. У сучасному світі керування ризиком будь-якої діяльності є невід'ємною частиною загальної системи управління. Усвідомлення практичної значущості керування ризиком у правоохоронній сфері та безпосередньо під час реалізації програм захисту свідків активізувало в останні десятиліття дослідницький інтерес до цієї проблематики. Здатність постійно відслідковувати та передбачати можливі несприятливі зміни ситуації, тримати їх під контролем, адекватно реагувати належить до найважливіших стратегічних переваг будь-яких суб'єктів управління.

Серед теоретиків, які зробили вагомий внесок у розвиток теорії ризику, можна виділити таких науковців, як: Дж. М. Кейнс, А. Маршалл, О. Моргенштейн, Ф. Найт, Дж. Нейман, Б. А. Райзберг, А. П. Альгін, В. В. Черкасов. Водночас сучасна методологія оцінювання ризику, яка базується на технологіях «великих даних» та методах машинного навчання під час аналізу науковцями та практиками невизначеності кримінального середовища, наразі потребує глибокого дослідження.

Незважаючи на той факт, що протягом останніх 20-ти років методологія оцінювання ризиків досягла величезних успіхів, аналіз цілеспрямованого насильства щодо учасників кримінального судочинства залишається певним «викликом» для представників національних правоохоронних органів, психологів та інших

експертів. Ці специфічні та критично важливі управлінські аспекти в сфері кримінального судочинства вимагають принципово нового підходу [9, с. 15].

Першими з проблемою оцінювання ризиків у системі кримінального судочинства стикнулися американські фахівці під час створення федеральної програми захисту свідків WITSEC (Witness Security) в 70-х роках минулого століття. Під час переселення на нове місце проживання деякі свідки, більшість з яких мали зазвичай кримінальне минуле, становили певну загрозу для представників громади, куди їх було заплановано перемістити. У разі скоєння ними нових злочинів їх виключали з програми захисту свідків та переслідували за законом на загальних підставах. Друга хвиля реформування системи захисту свідків в 1984 році призвела до обов'язкової практики оцінювання ризиків, які могла створювати така особа для своїх нових «сусідів». У подальшому таке оцінювання ризиків було поширено на фізичні, психологічні аспекти реалізації програм захисту, а також економічну та юридичну площину заходів забезпечення безпеки [7].

Американський досвід керування ризиками в межах федеральної програми захисту свідків було в подальшому досліджено та імplementовано в комплекси заходів забезпечення безпеки іншими закордонними підрозділами захисту свідків. До основних небезпек, що можуть виникати під

час реалізації програм захисту свідків, експертами було визначено фізичні загрози, поточний та прогнозований психологічний стан особи (готовність свідка та його близьких до різкої зміни свого соціального середовища, розриву родинних зв'язків, зміни професії та способу життя тощо), ризику, пов'язані з витратами на програму (програма могла тривати як 6 місяців, так і 10 років) та юридичні ризику (потенційні судові позови, вплив кримінального минулого свідка на перспективи поточного кримінального провадження, а також нещирість під час надання ним первинних свідчень) тощо.

Виклад основного матеріалу. Ефективне експертне оцінювання та безпосереднє керування захистом осіб, які визнані такими, що перебувають (або потенційно можуть перебувати) у небезпеці, як і раніше є предметом серйозного вивчення в наукових колах фахівців системи кримінального правосуддя. Зокрема, експерти-психологи все більш активно залучаються до оцінювання можливого ризику, який учасник кримінального судочинства може становити третім особам або співробітникам підрозділу захисту, а також готовності свідка до повсякденного життя після етапу переселення, потреби у психологічній підтримці або ймовірності насильницького рецидиву [1, с. 16].

На відміну від такого підходу, головна роль співробітників спеціальних підрозділів захисту свідків та потерпілих у питаннях превенції посткримінального впливу як в Україні так і за кордоном була і залишається історично реактивною, а не профілактичною. Науковці, які досліджують різні системи керування ризиками в сфері кримінального правосуддя, наголошують на необхідності переходу від моделей прогнозування потенційного насильства, де небезпека розглядається як диспозитивна (вивчається в межах особистості), статична (не підлягає зміні) та дихотомічна (або

наявна або відсутня) до нової концепції оцінювання ризику, де загроза або ризик як конструкція розглядаються переважно як контекстуальна (критично залежить від конкретної ситуації та обставин), динамічна (постійно змінюється) і безперервна (варіюється уздовж континууму ймовірності) [6, с. 32].

Така еволюція управлінських процедур не тільки змінила б спосіб, у який правоохоронці розглядають таке оцінювання, але й те, як вони його мають проводити. Експерти з вивчення кримінальної поведінки визначають класичні «клінічні та актуарні» аспекти, відправною точкою яких є полеміка щодо того, чи повинен такий аналіз базуватися на клінічних рішеннях, ураховуючи оцінювання ризику можливого насильства, яке має бути зроблено клінічним судженням, використовуючи інтелектуальні та аналітичні здібності, або ж це треба реалізовувати за допомогою статистичних формул. На нашу думку, оптимальне рішення може мати поєднання методів кількісного та якісного аналізу для створення моделей, які зможуть з високим ступенем вірогідності забезпечувати прогноз розвитку безпекового середовища навколо свідка або потерпілого.

Нове покоління досліджень у сфері керування ризиками протягом останніх 10 років призвело до висновків, які є набагато більш оптимістичними, підкреслюючи той факт, що експертне оцінювання ризику та методи якісного аналізу мають достатню вагому прогностичну силу. Незважаючи на те, що немає єдиного підходу до здійснення такого оцінювання на національному рівні, психологи, співробітники кримінального правосуддя та інші фахівці в Україні все частіше наполягають на необхідності запровадження науково обґрунтованих методів оцінювання ступеню загрози учасникам кримінального судочинства, яку можуть становити особи,

ності. З метою належного контролю за законністю під час використання таких систем на рівні урядових програм у США ведуть серйозні дискусії, зокрема й на рівні Сенату, щодо забезпечення належного рівня захисту персональних даних, а також обов'язкового дотримання прав та свобод громадян.

Саме з урахуванням розвитку нових інформаційних технологій науковці та практики системи кримінального правосуддя вважають визначальним під час розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних з насильницьким впливом на учасника кримінального судочинства, застосовувати модель ідентифікації поведінки суб'єкта під час прийняття ним рішення щодо реалізації плану нападу. Поведінка осіб, які планують акти насильницького впливу на учасника кримінального судочинства, часто має дискретний характер, включаючи усвідомлення мотивів та наслідків нападу, планування насильницького акту та матеріально-технічну підготовку до нього.

Маємо визнати, що поведінка потенційного правопорушника, пов'язана з можливим посткримінальним впливом, може здійснюватися протягом певного часового континууму, починаючи з розробки ідеї нападу та переходу до її реалізації шляхом стеження за об'єктом, вивчення його звичок та графіка життя або навіть через безпосередній контакт з об'єктом чи відвідування місця нападу. Вивчення та аналіз особливостей такої поведінки потенційних правопорушників може бути критичним фактором для оцінювання загроз і відповідних ризиків для свідка або потерпілого.

Для кожного такого виявленого ризику експерти підрозділів захисту мають визначити чіткі й зрозумілі алгоритми та процедури, які застосовуватимуть для усунення або зниження ймовірності реалізації конкретного ризику та його потенційних наслідків. Однією з можливих реакцій на виявлені загрози та відповідні

ризика може бути планування не тільки певних дій, а й створення необхідних резервів. Також слід обов'язково враховувати, що планові заходи забезпечення безпеки не можуть бути складником системи керування ризиками та мають здійснюватися в межах основних процесів реалізації програм захисту [3, с. 12].

З метою визначення ймовірних ризиків, пов'язаних з реалізацією програм захисту, можуть використовуватися різні підходи. Перш за все, на нашу думку, має проводитися історичний аналіз, ураховуючи порівняння з аналогічними програмами захисту, які було реалізовано раніше, оскільки проблеми, що було виявлено в минулому, можуть стати потенційними ризиками і в нових проєктах. Крім того, може активно застосовуватися аналітичний метод, який містить моделювання, аналіз залежностей «причина-наслідок», таблиць істинності тощо [2, с. 33].

На нашу думку, під час прийняття управлінських рішень у межах програм захисту ефективними можуть стати експертні наради з метою виявлення та оцінювання системи ризиків з використанням такого методу як «мозковий штурм», залучаючи всіх суб'єктів конкретної програми захисту або обмежуючись лише лідерами експертних груп та провідними експертами. Додатково, залежно від потреби, можуть проводитися індивідуальні інтерв'ю з кураторами програм захисту та безпосередніми виконавцями. Водночас під час реалізації таких заходів необхідно дотримуватися суворих обмежень доступу до інформації, яка стосується заходів захисту, та забезпечити високий рівень конфіденційності й безпеки даних.

Виявлені ризики мають регулярно переглядати з урахуванням оцінювання ймовірності кожного окремого ризику та його потенційних наслідків в коротко- та довгостроковій перспективі. Крім того, аналіз ризиків перед-

бачатиме порівняння нових ризиків з раніше виявленими. Новий ризик може повторювати або розширювати один з раніше виявлених, тому не має бути внесений до загального списку ризиків, а лише використаний для уточнення опису та оцінювання вже виявленого раніше ризику. За результатами експертних нарад та через застосування методу порівняльного аналізу з раніше реалізованими проектами оцінюється ймовірність вияву такого ризику і потенційна тяжкість його ймовірних наслідків.

У подальшому будь-який виявлений ризик має бути проаналізовано з позиції його потенційного впливу на фізичну безпеку учасника кримінального судочинства, його психологічний стан, вартість програми захисту тощо. Для кожного ризику за допомогою методів експертного аналізу (метод сценаріїв, SWOT-аналіз, метод Дельфи тощо) оцінюється можливий негативний вплив на безпекове середовище та ймовірність, з якою він може реалізуватися.

Зазвичай немає труднощів визначити для кожного ризику рівень імовірності та тяжкості наслідків (наприклад, з дискретністю від 1 до 5). Такого оцінювання вистачає для виконання основного завдання – визначення найбільш пріоритетних ризиків. У результаті аналізу можливі показники пріоритетності (помноження ймовірності вияву ризику на тяжкість настання таких наслідків) будуть варіюватися в межах від 1 до 25. Як правило, ризики з поточним значенням пріоритету менше 4 просто ігноруються. Ризики зі значенням пріоритету в діапазоні 5-9 залишаються в списку, але реальних дій по їх усуненню зазвичай не роблять. Основну ж увагу приділяють ризикам з коефіцієнтом більше 10.

Якщо для визначення ймовірності й наслідків ризиків використовувалися якісні оцінки, пріоритетність ризиків також має оцінюватися на якісному рівні. Наприклад, можна

ігнорувати ті ризики, у яких ймовірність або наслідки несуттєві. Водночас високопріоритетними слід вважати ризики, у яких ймовірність вище середньої, а наслідки вище істотних. Це також може допомогти аналітикам підрозділу захисту диференціювати заходи забезпечення безпеки під час застосування та контролю програм захисту відповідно до наявних загроз та ризиків їх реалізації [1, с. 15].

Як правило, список пріоритетних ризиків слід обмежити найбільш значущими. Основними ризиками, що стосуються програм захисту учасників кримінального судочинства, як правило, є фізичні, психологічні, юридичні, економічні, а також ризики, пов'язані з ІТ-технологіями. Якщо враховувати в загальному оцінюванні більшу кількість ризиків, це, з одного боку, призведе до більших витрат ресурсів підрозділів захисту, а з іншого – не позначиться суттєво на ефективності реалізації програми захисту. Списки найбільш пріоритетних ризиків мають бути постійно доступні для всіх залучених в оцінюванні експертів відповідно до рівня доступу, водночас для ризиків з високим пріоритетом є сенс визначити показники (метрики), які дозволяють ідентифікувати наближення моменту вияву ризику або істотну зміну ймовірності його реалізації [2, с. 20].

Використання таких формальних показників (метрик) для керування ризиками є достатньо дієвим засобом, який може бути використаний для своєчасного виявлення та моніторингу ризиків. Такі метрики мають бути визначені заздалегідь експертними групами та застосовуватися для формування інформаційних попереджень. Під час виходу за встановлені межі значень (наприклад, якщо вірогідність фізичного нападу на свідка або його близьких значно підвищується через отримання оперативної інформації, куратор програми захисту має негайно переглянути застосування заходів забезпечення безпеки

у зв'язку з новими показниками оцінювання фізичної загрози) або якщо під час виконання управлінських процедур порушено встановлені терміни та не сформовано групу співробітників, які беруть участь, наприклад, у запланованому переселенні свідка, має бути автоматично сформовано інформаційне попередження для керівної ланки підрозділу захисту або органу.

Для кожного з ризиків, що увійшли до списку пріоритетних, слід обрати ефективну стратегію реагування. Як уже зазначалося, стратегія може бути спрямована на нівелювання ризику, або пом'якшення його наслідків. Іноді ризик можна не брати до уваги, в інших випадках можна спробувати знизити вірогідність його настання. Зокрема, якщо свідок є відомим громадянським або політичним діячем, це може обмежити суб'єкти захисту в реалізації стосовно до нього таких заходів безпеки, як переселення або зміна персональних даних, що вимагатиме від підрозділу захисту, наприклад, застосування поглибленого плану фізичного захисту такої особи із задіянням як наявних у нього матеріальних і людських ресурсів, так і додаткових сил та засобів у порядку міжвідомчої взаємодії. Також у суб'єктів, які здійснюють захист, завжди має залишатися опція періодичного перегляду наявних заходів безпеки та можливість клопотання щодо застосування інших процесуальних і непроцесуальних заходів, якщо під час їхньої реалізації вірогідність настання тяжких наслідків стає дуже високою.

Для ризиків, які неможливо усунути остаточно або які не піддаються «пом'якшенню», потрібно розробити резервний план дій на випадок їхньої реалізації. Для іншої групи ризиків, у більшості пов'язаних з суб'єктивністю інформації щодо реальних або потенційних загроз свідку, є можливість визначити метрики, які ідентифікуватимуть, виявився такий ризик чи ні. Наприклад, щоб усвідомити

можливість застосування конкретних видів захисту через можливості оперативних підрозділів можуть бути реалізовані оперативні комбінації, які сприятимуть куратору програми захисту в оцінюванні наявних можливостей «іншої сторони» щодо протидії підрозділу захисту свідків [4, с. 11].

Такий підхід дозволяє у штучному режимі активувати план реалізації ризику під контролем фахівців підрозділу захисту. Типовий прийом – планування здійснення певних заходів (виїзд свідка до будівлі суду, заходи щодо переселення тощо) на більш ранні терміни. Це дозволяє, з одного боку, перевірити можливий витік інформації, з іншого боку – виявити нові ризики, які можуть виникнути після проведення такої оперативної комбінації.

У результаті проведення аналітичних заходів, зокрема із залученням експертних груп, керівник органу має затверджувати план керування ризиками, спрямований на зниження або уникнення виявлених ризиків, контроль за виконанням якого має завжди знаходитися в компетенції керівника підрозділу захисту (відділу, управління або департаменту відповідно до ступеня сумарного ризику свідкові в конкретній програмі захисту). Визначення відповідальної особи (куратора програми захисту), до чієїх обов'язків належить виявлення та контроль ризиків, а також уведення системи стимулювання тим експертам, хто виявив реалізований ризик, також сприятиме боротьбі з негативним ставленням до системи керування ризиками в експертному середовищі органу, що здійснює захист учасників кримінального судочинства.

Досвід управління ризиками в системі кримінального правосуддя дозволяє визначити кілька типових прийомів, які, на думку автора, можуть істотно підвищити якість процесу захисту. З метою унеможливлення або суттєвого обмеження фактора суб'єктивізму під час адміністрування

програм захисту система управління ризиками має бути відповідно формалізована. Процедури керування ризиками мають бути чітко затверджені на рівні відомчих та міжвідомчих інструкцій.

З метою реалізації процесу керування ризиками відповідно до ступеня та характеру загрози має визначитися відповідальна особа (куратор програми захисту). У межах програми захисту учасника кримінального судочинства має складатися і регулярно оновлюватися план керування виявленими ризиками. Для формування майбутніх стратегій на основі аналізу реалізованих заходів захисту спеціалістами підрозділів захисту має бути створено відповідні бази даних ризиків та стратегій. Без такої формалізації процесу управління безпосередні виконавці можуть просто не виконати заплановані дії в межах програми захисту, а керівництво підрозділу захисту та експертні групи не зможуть подолати негативне ставлення співробітників підрозділу до процесу керування ризиками.

Слід звернути також увагу на той факт, що відсутність резервів може викликати тяжкі безпекові наслідки, які можуть призвести до критичних збоїв у реалізації програм захисту учасників кримінального судочинства. Обсяг таких резервів має відповідати поточному стану загроз, а під час використання частини резервів для вирішення ситуації з виявленим ризиком їхній розмір має бути одразу ж переглянутий, а за необхідності – збільшений [5, с. 16].

Очевидно, що імплементація моделей ризик-менеджменту в програми захисту свідків та потерпілих вимагає певного досвіду роботи з керування ризиками і набору попередньої статистики. Як показники зазвичай можуть використовуватися критерії, пов'язані з бюджетом програми захисту, складністю системи заходів безпеки, наявними та потенційними загрозами, наявними ресурсами під-

розділу захисту тощо. З іншого боку, такі зовнішні фактори, як затримка під час виготовлення нових ідентифікаційних документів для свідка та його близьких, також можуть стати досить пріоритетними ризиками. Для їхнього зниження або нейтралізації потрібні спеціальні заходи, зокрема регулярний моніторинг виготовлення таких документів у відповідному відомстві або пошук альтернативних заходів безпеки. Крім того, керівники підрозділу захисту мають усвідомити, що певні ризики виходять за межі їхньої компетенції, навіть якщо безпекова процедура визначена на рівні урядової постанови або міжвідомчої інструкції.

Висновки. Керування ризиками є достатньо детермінованим процесом, але він не завжди знаходить відповідне застосування в національній системі кримінального правосуддя. Різні перешкоди (як технічні, так і ментальні) поки що ускладнюють його подальше впровадження в систему захисту учасників кримінального судочинства в Україні. Відмова від традиційної моделі роботи в більшості випадків зумовлена небажанням суб'єктів захисту планувати «передбачувані провали» та традиційним опором на реакційні управлінські механізми реагування на вже виниклі проблеми.

Керування ризиками – не одноразовий захід. Імовірність і наслідки виявлених ризиків і оцінювання їх пріоритетності можуть і, як правило, будуть постійно змінюватися, з'являтимуться нові ризики. Такі варіації можуть виникати у зв'язку з різкою зміною оперативної обстановки (може з'явитися додаткова інформація щодо фізичних загроз свідку або його близьким); зі свідком може статися нервовий зрив через певні обмеження програми захисту, з якими він стикається під час її реалізації. Або навпаки, характер загроз може суттєво знизитися чи навіть перестане існувати взагалі. Це означає, що

інформація щодо ризиків має регулярно оновлюватися, циклічність аналізу ризиків не має бути чітко фіксованою та має визначатися як один з додаткових критеріїв під час проведення останньої ітерації.

Протистояння з боку деяких керівників та виконавців органів, що забезпечують захист осіб, які сприяють правосуддю, відображає домінуючу корпоративну культуру у наданні переваги «подвигам та героїзму» у вирішенні безпекових проблем, а не превентивному запобіганню можливих загроз. Такий стан речей, на нашу думку, потребує широкого фахового обговорення та фундаментальних змін у ментальності всіх суб'єктів захисту свідків і потерпілих в Україні, для чого в майбутньому мають бути розроблені нові ризикові концепції та відповідні управлінські процедури.

У статті проаналізовано еволюцію розвитку сучасних концепцій оцінювання ризиків для свідків в США та країнах Європейського Союзу. Запропоновано зміну національних пріоритетів під час прогнозування посткримінального впливу на учасників кримінального судочинства зі статичних та диспозитивних критеріїв забезпечення безпеки на концепцію, яка базується на контекстуальних та динамічних чинниках. Акцентовано увагу на необхідності створення в Україні системи дієвого контролю за наявними та потенційними ризиками для свідків і потерпілих у межах програм захисту з метою вчасного реагування на можливі несприятливі зміни в системі їхньої безпеки. Досліджено клінічні та актуарні аспекти кримінальної поведінки, яка має на меті перешкодити правосуддю; наголошено на необхідності запровадження в Україні науково обґрунтованих методів оцінювання характеру та ступеня загрози для учасників кримінального судочинства.

Метою роботи є аналіз закордонних систем керування ризиками в сфері кримінального правосуддя, а також вивчення сучасних тенденцій щодо протидії посткримінальному впливу на учасників кримінального судочинства. Досліджено перспективи сучасних прогностичних моделей а також запропоновано варіанти впровадження сучасних світових трендів у цій сфері під час реалізації національних програм захисту учасників кримінального судочинства.

Автор ґрунтовно проаналізував особливості застосування якісних методів аналізу та експертних оцінок під час оцінювання ризиків для свідків і потерпілих, наголосив на необхідності аналізу історичного контексту вже реалізованих програм захисту та формалізації процесу оцінювання ризиків для створення максимально реалістичних і дієвих безпекових стратегій.

У статті наголошено на необхідності застосування новітніх технологій для розробки та впровадження сучасних прогностичних платформ, спрямованих на запобігання злочинним намірам потенційних правопорушників. Досліджено передовий досвід американської кампанії Palantir Technologies у сфері запобігання злочинності через використання сучасних аналітичних інструментів та технології «великих даних» в інтересах правоохоронних органів і спеціальних служб США та ЄС. Досліджено алгоритми реагування управлінських ланок суб'єктів захисту учасників кримінального судочинства, а також їхню кореляцію з достовірністю та актуальністю інформації про загрози.

Застосування ризик-менеджменту під час планування та реалізації програм захисту, на думку автора, має започаткувати в національній системі захисту учасників кримінального судочинства

концептуальні зміни в корпоративній культурі суб'єктів, які забезпечують захист, а управлінську парадигму заходів забезпечення безпеки слід змістити з планових та статичних аспектів у бік превентивного запобігання можливим небезпекам.

Ключові слова: захист свідків, протиправний вплив, захист учасників кримінального судочинства, оцінювання ризиків ризиків, ризик-менеджмент, штучний інтелект, управлінські аспекти, Palantir technologies, прогностичні моделі.

Kovmyr S. Risk management during implementation of participants

In criminal proceedings protection programs

The author analyzed the evolution of the development of modern concepts of risk assessment for witnesses and victims in the USA and the countries of the European Union. A change of priorities when predicting potential violence from static and dispositive criteria to a concept based on contextual and dynamic factors is proposed. The author emphasized the need to create a system of effective control over existing and potential threats to witnesses and victims in order to prevent possible adverse changes in their security system. The author investigated the clinical and actuarial aspects of the criminal behavior of persons with the purpose of obstructing justice, emphasized the need to introduce scientifically based methods for assessing the nature and degree of threat to participants in criminal proceedings.

The purpose of this study is the analysis of foreign risk assessment systems in the criminal justice system, as well as the study of criminal trends in the field of combating post-criminal influence on participants in criminal proceedings using existing and prospective prognostic models based

on neural networks and artificial intelligence, and the implementation of the best methods during the management of national witness and victim protection programs.

The author analyzed the features of the use of qualitative methods of analysis and expert evaluations during the risk assessment of witnesses, emphasized the need to analyze the historical context of already implemented protection programs and formalize the risk assessment process to create the most realistic and effective security strategies. The need to use the latest technologies for the development and implementation of modern predictive platforms aimed at preventing the criminal intentions of potential offenders is emphasized. The best experience of the American campaign of Palantir technologies in the field of crime prevention through the use of analytical tools and big data in the interests of law enforcement agencies and special services in the USA was studied. Attention was drawn to the need to apply a systematic approach when identifying threats, assessing risks, prioritizing them and how to respond to hazards. The author investigated the response algorithms of the management units of protection entities to the dynamics of risks, as well as their dependence on the objectivity and relevance of information about threats.

The application of risk management during the planning and implementation of protection programs should initiate conceptual changes in the national system of protection of participants in criminal proceedings in the corporate culture of entities that provide protection, and the managerial emphasis of security measures should be shifted from planned and static to preventive prevention potential danger to witnesses and victims.

Key words: witness protection, unlawful influence, protection of

participants in criminal proceedings, risk assessment, risk management, artificial intelligence, managerial aspects, Palantir technologies, predictive models.

Література

1. Вітлінський В. В., Наконечний С. І. Ризик у менеджменті. К.: ТОВ «Борисфен-М», 1996. 336 с.

2. Вітлінський В. В. Аналіз, оцінка і моделювання ризику. К.: ДЕМІУРГ, 1996. 212 с.

3. Дес Дерлоу. Ключові управлінські рішення. Технологія прийняття рішень. Київ: Всесвіто, Наукова думка, 2001. 242 с.

4. Boehm B. W, (1991) "Software Risk Management: Principles and Practices." *IEEE Software*, January 1991, pp. 32-42.

5. Borum, Randy, Fein, Robert, Vossekuil, Bryan, and John Berglund. 1999. *Threat assessment: defining an approach for evaluating risk of targeted violence. Behavioural Sciences and the Law*, 17: 323-337.

6. Council of Europe. *Report on Witness Protection (Best Practice Survey)*. Strasbourg: European Committee on Crime Problems, Committee of Experts on Criminal Law and Criminological Aspects of Organized Crime, March 24 1999.

7. *Combating Organized Crime: Best Practices Survey of the Council of Europe. Octopus Programme*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2004.

8. Dandurand, Yvon. 2007. *Strategies and practical measures to strengthen the capacity of prosecution services in dealing with transnational organized crime, terrorism and corruption. Crime, Law and Social Change*, 47:225-246.

9. UNODC. *Good practices for the protection of witnesses in criminal proceedings involving organized crime*. New York: United Nations, 2008.

10. Yannik Dobler. *Palantir: A software that safes and takes lives*. URL: <https://d3.harvard.edu/platform-digit/submission/palantir-a-software-that-safes-and-takes-lives/> (дата звернення: 17.10.2023).

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2023.26>**О. Меленко,**аспірант кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізького національного університету

ПРАВОВІДНОСИНИ У СФЕРІ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ: ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ СКЛАДОВИХ

Формування системи стратегічних комунікацій потребує визначення поняття, яке базується на розумінні складових елементів.

Більшість авторів, трактують стратком в якості інструмента комунікативної політики, таким чином, фактично нівелюючи його в якості самостійного об'єкта дослідження. Такий підхід наперед унеможливує виділяти складові елементи в страткомі, адже, на їх думку, сам стратком є елементом та інструментом комунікативної політики.

Такий підхід є помилковим і не відображає справжнього змісту стратегічних комунікацій.

Відсутність стратегічної політики в державі, проголошення стратегічних національних інтересів без розроблення засад стратегічного управління, стратегічного мислення унеможливають досягнення стратегічної мети розвитку української держави.

Важливою самостійною та самодостатньою складовою відповідної стратегічної політики виступають *стратегічні комунікації* – індоктринація стратегічними архітекторами у свідомість національних і зарубіжних суб'єктів українських національних цінностей, стратегічних інтересів, стратегічних цілей на всіх рівнях стратегічного управління через цілеспрямовану, узгоджену синхронізацію діяльності всіх суб'єктів страткому із відповідним системним супроводжен-

ням та реалізацією в рамках національної стратегії.

Важливість страткому зумовлює необхідність у виробленні адекватної системи його адміністративно-правового регулювання. А це, своєю чергою, уможливлується лише за умови сформованих правовідносин у відповідній сфері. Тож, формулювання складових страткому, визначає ті сегменти суспільних відносин, які мають бути врегульовані нормами права.

Тому актуальність теми полягає в необхідності визначення поняття стратегічних комунікацій, його складових із подальшим виходом на формування складових правовідносин у у зазначеній сфері.

Тема стратегічних комунікацій для українських науковців не є новою, однак визначальною рисою цих досліджень виступають відсутність чіткого методологічного інструментарію, що його застосовують для вивчення страткому як системної категорії.

На системному рівні стратегічні комунікації становлять предмет досліджень таких вчених: В. Ліпкан, Г. Почепцов, Т. Сивак, С. Соловйов, М. Шклярук. Є і інші окремі публікації, які можуть слугувати додатковою джерельною базою і можуть бути застосовані нами в дослідженні.

Утім, визначальною рисою більшості таких публікацій виступає застосування фрагментарного підходу, через що стратком аналізується, виходячи не з його складових, а через застосування методології тих наук, в рамках

яких відбувається дослідження: комунікативні технології, публічне управління. Відтак фактично стратком як об'єкт дослідження невірно ідентифікується зі своєю однією складовою, що є некоректним.

Відтак формуванні правовідносин у сфері страткому ускладнюється через неадекватне вивчення страткому, неправильні підходи до виділення його складових, а відтак і невірне формування спектра тих суспільних відносин, які складають ядро стратегічних комунікацій.

У цій публікації нам буде сформульовано модель вирішення даного питання.

Наукова гіпотеза: правильне виділення складових страткому уможливить сформулювати сегменти правовідносин у сфері страткому і вийти на системний рівень правового регулювання стратегічних комунікацій.

Метою статті є формулювання правовідносин у сфері стратегічних комунікацій через визначення їх складових.

Стратегічні комунікації виступають складним об'єктом дослідження через те, що не мають чітко визначеного предмета. Прагнення дослідити стратком здебільшого відбуваються через спроби надати визначення поняттю. При цьому, більшістю авторів ігнорується факт того, що „стратегічні комунікації” виступають нерозривною словосполучкою, тому їх аналіз через окреме дослідження складових словосполучки із подальшим синтезом є некоректним.

Більше того відмітимо, що більшість авторів в своїх публікаціях, прагнуть дати визначення, фактично без урахування складових страткому. Таким чином відбувається фактичне нівелювання юридичної техніки, методів правничої герменевтики та інших важливих методологічних підходів, які уможливають правильно і коректно підійти до визначення даного поняття через послідовний опис на синтез його складових.

Так, прикладом, визначаючи стратком „*складовою публічного управління*” [1], автори не надають аргументів своїй позиції через співставлення компонентів публічного управління і страткому.

Відзначаючи на те, що стратком виступає „*інноваційним типом комунікаційного інструментарію*” [2-3], автори подають дану тезу в якості констатації фактів, без чіткого розмежування страткому від простих інноваційних методів комунікаційних технологій або комунікативної політики.

Відзначаючи на те, що стратком виступає „*засобом, процесом, що лежить в основі забезпечення національної безпеки*” [4], автори не наводять аргументи на користь саме страткому, чим інші процеси не є досконалими, в чому полягає потреба саме страткому, і чому саме йому, а не іншим видам діяльності чи безпековим процесам приділяється така увага. Яке місце в безпековій політиці посідають стратегічну комунікації, чим суб'єктна модель страткому різниться від суб'єктів системи забезпечення національної безпеки?

У даному контексті дисонує із загальними абстрактними публікаціями із цього приводу роботи В. Ліпкана, в яких унаочнюється чіткість, методологічний підхід та послідовність. Зокрема, на прикладі однієї сфери – державної інфраструктурної політики – автором пропонується і подається чітка модель використання стратегічних комунікацій, наводяться аргументи та відзначаються ті сильні сторони страткому, яких не мають інші види діяльності [5-7].

Але в цілому слід відмітити, що таких публікацій замало: абстрактність, нечіткість, непослідовність, суб'єктивізм, оціночність та описовість – ось далеко не повний перелік ознак, якими можна в цілому описати публікації, що стосуються виявлення та встановлення складових страткому.

ється нами внаслідок аналізу статті Д. В. Дубова, який відзначає на складність і неоднозначність підготовки фахівців за конкретними елементами страткому: 1) публічна дипломатія; 2) інформаційно-психологічні операції; 3) військові зв'язки з громадськістю [31, с. 20].

Дещо розширену інтерпретацію без виходу на формулювання чітких критеріїв та ознак конкретних суспільних відносин пропонує О. В. Терещеня, виділяючи такі складові страткому: 1) інформаційна політика; 2) засоби зв'язків із громадськістю; 3) публічна дипломатія; 4) психологічні маніпуляції, інформаційні заходи [32, с. 119].

Фактично, відбувається перерахування складових інформаційної політики. Зокрема на це вказується в роботах Т. Михайлюк і Т. Кобринь, де зазначено, що Застосування психокommунікативних технологій, активне розроблення концепції проведення інформаційних та інформаційно-психологічних операцій, впровадження інформаційно-комунікаційних стратегій – уможлиблюють констатувати, що вербалізація інформаційних процесів поряд із діджиталізацією є додатковим аргументом на користь того, що державна інформаційна політика є окремим феноменом [33-35].

О.П. Дзьобань при осмисленні сутності проблеми стратегічних комунікацій пропонує взагалі розглядати: 1) *складові*: громадська дипломатія, зв'язки з громадськістю, інформаційно-психологічні операції; 2) *технології*: іміджмейкінг, брендинг, міжкультурна комунікація, репутаційний менеджмент, спін-доктор [36].

Такий підхід є певною мірою схоластичним, адже, якщо автор насправді прагнув виділити складові страткому, то принаймні можна було наступні висунуті ним технології подати в адекватній відповідності до них. За іншого випадку виглядає нагромадження інформаційних даних без встановлення системних зв'язків. Адже, наприклад і брендинг

і іміджмейкінг не є суто методами страткому, а становлять інструментарій комунікаційних технологій, які можуть бути з-поміж багатьох інших інструментів, використані під час реалізації державної політики у сфері стратегічних комунікацій. Більше того, подані автором складові охоплюють лише один із сегментів одного із компонентів страткому.

Дослідники з СБУ також долучилися до спроб надати нариси свого бачення даної проблематики, виділивши такі складові: 1) бізнес; 2) PR; 3) реклама; 4) діяльність мас-медіа; 5) діяльність державних і силових структур; 6) діяльність громадських організацій [37, с. 6].

Певна безграмотність будови даного переліку кидається одразу ж в очі, починаючи від невірної юридичної термінології, завершуючи відсутністю логічних та послідовних критеріїв виділення складових страткому. Більше того, кожний абзац статті складається лише з цитування обраних авторів без виходу на власні висновки. Висновки авторів абсолютно не відповідають тексту статті і виглядають штучними, адже автори наприкінці статті доходять до такого: „У сучасних умовах війни рф проти України спільним для різних форматів інформаційної взаємодії має бути те, що при реалізації державної політики інформація повинна використовуватись, перш за все, для підвищення патріотичної налаштованості громадян; посилення авторитету державної влади, Збройних Сил України серед населення” [37, с. 8].

Відтак стратком фактично зводиться і звужується до „інформаційної взаємодії”, а інформаційна політика до „посилення авторитету влади”. Такі вульгарні інсинуації не мають спільного з наукою, адже висновки є штучними, не мають жодного зв'язку із текстом статті.

Окремо слід виділити той масив публікацій, в яких стратком сегментується і фрагментується відповідно до

тер, ніж точний та вичерпний прогноз розвитку даної системи в наперед визначених параметрах.

Однак таке визначення складових компонентів є необхідним і важливим для нашого дослідження, адже допомагає визначити коло суспільних відносин у сфері страткому, з метою подальшого вироблення механізмів їх правового регулювання.

У цьому аспекті формуємо важливий **висновок**: ідентифікація страткому в якості процесів дозволяє говорити про формування нового виду суспільних відносин „*суспільні відносин у сфері стратегічних комунікацій*”. Відповідним етапом їх еволюції є виділення **правовідносин у сфері стратегічних комунікацій** – як специфічного виду суспільних відносин, що виникають на підставі норм права, учасники яких є носіями суб’єктивних прав та юридичних обов’язків у сфері формування та реалізації стратегічної політики держави.

Якщо, прикладом, більшість правовідносин у сфері правоохоронної діяльності реалізуються на підставі забороняючих норм права, то правовідносини у сфері страткому реалізуються здебільшого у вигляді уповноважуючих та зобов’язуючих норм права.

Таким чином формуємо проміжне визначення: правовідносини у сфері стратегічних комунікацій – це врегульовані регулятивними, охоронними та спеціальними нормами права вольові суспільні відносини, що виникають між суб’єктами стратегічних комунікацій і суспільством, іншими акторами на основі наділення перших необхідними владними повноваженнями, в межах яких, через стратегічне управління реалізується стратегічна державна політика із реалізації національних інтересів і досягнення стратегічних цілей.

Звідси виділимо **ознаки**, які можуть характеризувати правовідносини у сфері страткому:

- є різновидом правових відносин;
- правовідносини у сфері страткому виникають, змінюються та припиняються на основі регулятивних, охоронних та спеціальних норм права;
- виникнення правовідносини у сфері страткому пов’язане із необхідністю здійснення державної політики щодо реалізації стратегічних національних інтересів;
- правовідносини у сфері страткому складаються між суб’єктами стратегічних комунікацій з однієї сторони та юридичними особами, окремими фізичними особами (громадянами, іноземцями, особами без громадянства), міжнародними організаціями – з іншої;
- правовідносини у сфері страткому є вольовими відносинами, оскільки вони: 1) виникають на основі необхідності реалізації національних інтересів і відповідних норм права, в яких закріплена воля держави; 2) розвиваються на основі норм права, які регулюють здійснення державної політики у найбільш важливих сферах життєдіяльності / видах правовідносин; 3) сам факт реалізації страткому як передумова правовідносин є вольовим актом; 4) в них увиразнюється воля держави щодо реалізації стратегічних національних інтересів з метою досягнення стратегічних цілей;
- правовідносини у сфері страткому мають певні стадії розвитку, почасти одні перетікають в інші, залежно від складових страткому.

Правовідносин у сфері стратегічних комунікацій формуються і розвиваються у наступних блоках: *інтераціоналістський, інформаційно-психологічний, комунікативний, воєнний, технічний та спеціальний.*

Відповідно до складових кожного блоку спільним виступає предмет правовідносин, а спільним для всіх блоків предметом виступають стратегічні комунікації.

Формування системи стратегічних комунікацій відбувається

в рамках турбулентності міжнародних відносин, змін безпекових парадигм та руйнуванням світової безпекової архітектури. Роль та дієвість ООН, інших міжнародних організацій на практиці довели неспроможність міжнародних організацій у вирішенні конфліктів високої інтенсивності, війн. Міжнародне право дискредитує себе вибірковістю, подвійними стандартами, неефективністю, тим самим збільшуючи роль національного права як найбільш дієвого регулятора суспільних відносин в державі.

Міжнародне право перетворилося на інструмент сильних держав для вирішення власних інтересів за рахунок більш слабких суб'єктів міжнародних відносин. Тим самим воно поступово втрачає свою пріоритетну роль у регулюванні конфліктних відносин, дедалі віддалячись від потреб реального світу, втрачаючи ознаки всезагальності, загальнообов'язковості. Дух справедливості поступово вивітряється з міжнародного права, тим самим живлячи різноманітні позаправові форми соціальних систем та способів вирішення ними своїх завдань.

На цьому тлі стратегічні комунікації мають стати для українських правників та взагалі вчених окремим предметом серйозних теоретико-прикладних системних міжгалузевих досліджень. Адже від цього залежить стратегічне виживання унітарної української держави, збереження її національної ідентичності.

У статті здійснено аналіз існуючих підходів до формування складових стратегічних комунікацій, що уможливує сформулювати складові правовідносин у розглядуваній сфері. Акцентовано на відсутності чітких наукових критеріїв для формулювання складових, переважання суб'єктивних підходів та трактувань, що унеможливує

виділити навіть на концептуальному рівні методологію фрагментації страткому за для сегментації та ідентифікації груп соціальних відносин які мають бути врегульованими нормами права.

Виділено ознаки, що характеризують правовідносини у сфері стратегічних комунікацій, подано дефініцію відповідного поняття. Правовідносини у сфері стратегічних комунікацій – це врегульовані регулятивними, охоронними та спеціальними нормами права вольові суспільні відносини, що виникають між суб'єктами стратегічних комунікацій і суспільством на основі наділення перших необхідними повноваженнями, в межах яких реалізуються державна політика із реалізації національних інтересів

Ключові слова: стратегічні комунікації, правове регулювання, правові відносини, правовий дискурс, правові основи, адміністративно-правове регулювання, державна політика

Melenko O. Legal relations amidst strategic communications: approaches to shaping components

The formation of the system of strategic communications is taking place within turbulent international relations, changes in security paradigms, and the destruction of the global security architecture. The role and effectiveness of the UN and other international organizations have proven the inability to resolve high-intensity conflicts and wars. International law discredits itself by selectivity, double standards, and inefficiency, thereby increasing the role of national law as the most effective regulator of social relations in the state.

International law has become a tool for strong states to pursue their own interests at the expense of weaker actors in international relations. Thus, it is gradually losing its priority role in the regulation of conflict relations, increasingly moving away from the

needs of the real world, losing signs of universality and binding nature. The spirit of justice is little by little being eroded from international law, thereby feeding various extra-legal forms of social systems and ways of solving their problems.

Against this background, strategic communications should become a separate subject of solid theoretical and applied systemic interdisciplinary research for Ukrainian lawyers and scientists. After all, it affects the strategic survival of the unitary Ukrainian state and the preservation of its national identity.

The article analyzes the existing approaches to shaping strategic communications components, which make it possible to formulate the components of legal relations in the area concerned. The author emphasizes the lack of well-formulated scientific criteria for naming the components, the prevalence of subjective approaches and interpretations, which make it impossible to identify, even at the conceptual level, a methodology of stratcom [fragmentation for segmentation and identification of groups of social relations which should be regulated by law.

It is determined the features characterizing legal relations in strategic communications and provided a definition of the relevant concept. Legal relations in strategic communications are voluntary social relations regulated by regulatory, protective and specific rules of law which arise between strategic communications entities and society based on vesting the former with the necessary powers within which the State policy for the realization of national interests is implemented.

Key words: strategic communications, legal regulation, legal relations, legal discourse, legal fundamentals, administrative law regulation, public policy.

Література

1. Сивак Т. В. Інституціоналізація стратегічних комунікацій у системі публічного управління України: дис. ... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.01. Київ, 2020. 490 с.
2. Почепцов Г. Г. Стратегічні комунікації: стратегічні комунікації в політиці, бізнесі та державному управлінні: навч. посіб. для студ. і аспір. Київ: Альтерпрес, 2008. 216 с.
3. Макаренко Л. П. Стратегічні комунікації як засіб запобігання і протидії інформаційним війнам. Регіональні студії. 2022. № 30. С. 75-81.
4. Капшик О. В. Поняття і сутність стратегічних комунікацій як засобу забезпечення національної безпеки. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 16. С. 109-113.
5. Ліпкан В. А. Безпека стратегічної інфраструктури та стратегічні комунікації в контексті реалізації геостратегії сучасної України. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2021. № 38. С. 205-216.
6. Ліпкан В. А. Стратегія державної інфраструктурної політики України: словник. Київ: В.А. Ліпкан, 2023. 252 с.
7. Ліпкан В. А., Зубко Г. Ю. Стратегія державної інфраструктурної політики України: монографія; за загальною редакцією В. А. Ліпкана. Київ: Ліпкан В. А., 2022. 1008 с.
8. Сивак Т. В. Система стратегічних комунікацій у публічному управлінні. Публічне управління та адміністрування в Україні. 2018. Вип. 6. С. 28-33.
9. Сивак Т. В. Реалізація стратегічних комунікацій у публічному управлінні на засадах проектного підходу. Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. праць. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2019. № 2 (79). С. 67-76.
10. Paul Ch. Whither Strategic Communication? A Survey of Current Proposals and Recommendations. RAND Corporation. 2009. 34 p. URL: https://www.rand.org/pubs/occasional_papers/OP250.html.
11. Гуцал С. А. Публічна дипломатія та стратегічні комунікації: визначення концептуальних основ. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/2769/24736.
12. Ліпкан В. А., Сивак Т. В. Публічна дипломатія: методичні вказівки до

вивчення навчальної дисципліни. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2016. 52 с.

13. Marcellino W.M. *Revisioning Strategic Communication Through Rhetoric and Discourse Analysis*. 2014. URL: <https://ndupress.ndu.edu/Media/News/News-Article-View/Article/577589/jfq-76-revisioning-strategic-communication-through-rhetoric-and-discourse-analy/>.

14. Дубов Д. В. „Стратегічний наратив”: до проблеми реалізації сутнісної складової стратегічних комунікацій у Україні : аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень. Інформаційні стратегії. 2017. №8. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2377>.

15. Соловійов С. Г. Стратегічні наративи (мета-наративи). Публічне управління : термінол. слов. / уклад. : В. С. Куйбіда, М. М. Білинська, О. М. Петроє та ін. ; за заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, О. М. Петроє. Київ : НАДУ, 2018. 224 с.

16. Ліпкан В. А. Наративний аналіз деструктивних геополітичних концепцій. Політикус. 2022. № 4. С. 47–55.

17. Ліпкан В. Наративний аналіз стратегічних комунікацій у посланні Президента України. Цензор. НЕТ. Блоги. 2016. 9 вересня. URL: https://sensor.net/ua/blogs/1102935/narativniyi_analz_strategichnih_komunkatsyi_u_poslann_prezidenta_ukrani.

18. Ожеван М. Глобальна війна стратегічних наративів: виклики та ризики для України. Стратегічні пріоритети. Науково-аналітичний щоквартальний збірник. Серія „Політика”. 2016. № 4 (41). С. 30-40.

19. William Hybl. *Narratives and Strategic Communications in Foreign Policy*. URL: <https://www.rand.org/events/2011/11/29.html>.

20. Золотухін Д. Український наратив має утворюватися виключно природнім шляхом, без „планово-квадратного-гніздового підходу”. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2620105-ukrainskij-strategicnij-narativ-matcastina.html>.

21. Казаков М. Гранд-наратив у історії. Освіта, наука, знання. 2015. № 9. URL: <https://commons.com.ua/uk/grand-narativ-u-istoriji/>.

22. Ліпкан В. Наративний аналіз стратегічних комунікацій у посланні Президента України. Цензор НЕТ.

09.09.16. URL: https://sensor.net.ua/blogs/1102935/narativniyi_analz_strategichnih_komunkatsyi_u_poslann_prezidenta_ukrani.

23. Лямзін В. Цивільно-військове співробітництво як ефективний елемент системи стратегічних комунікацій у мовах відсічі повномасштабної збройної агресії. Стратегічні комунікації у сфері забезпечення національної безпеки та оборони: проблеми, досвід, перспективи : III міжнар. наук.-практ. конф., 31 жовт. 2022 р.: тези доповідей / Міністерство оборони України, НУОУ імені Івана Черняхівського. Київ : НУОУ, 2022. С. 167-170.

24. Коваль М., Медведєв О. Інформаційна війна на території противника. Стратегічні комунікації у сфері забезпечення національної безпеки та оборони: проблеми, досвід, перспективи : III міжнар. наук.-практ. конф., 31 жовт. 2022 р.: тези доповідей / Міністерство оборони України, НУОУ імені Івана Черняхівського. Київ : НУОУ, 2022. С. 30-33.

25. Каішперська Д., Письменний О. Консцієнтальна війна Російської Федерації в глобальному комунікативному просторі. Стратегічні комунікації у сфері забезпечення національної безпеки та оборони: проблеми, досвід, перспективи : III міжнар. наук.-практ. конф., 31 жовт. 2022 р.: тези доповідей / Міністерство оборони України, НУОУ імені Івана Черняхівського. Київ : НУОУ, 2022. С. 27-30.

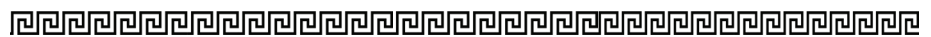
26. Goldman E. *Strategic Communication: A Tool for Asymmetric Warfare* // *Small Wars Journal*. October 6, 2007. URL: <http://smallwarsjournal.com/blog/strategic-communication-a-tool-for-asymmetric-warfare>.

27. Ліпкан В. А. Стратегічні комунікації. Ліпкан В. А. Стратегія державної інфраструктурної політики України : словник. Київ : В.А. Ліпкан, 2023. 252 с.

28. Ліпкан В. В Україні назрела необхідність створення Міністерства стратегічних комунікацій. Цензор. НЕТ. Блоги. 2016. 19 мая. URL: https://sensor.net/ua/blogs/1101960/v_ukraine_nazrela_neobhodimost_sozdaniya_ministerstva_strategicheskikh_kommunikatsiyi.

29. Ліпкан В. А., Попова Т. В. Стратегічні комунікації : словник; за заг. ред. доктора юридичних наук В. А. Ліпкана. Київ : ФОП Ліпкан О. С., 2016. 416 с.

30. Сивак Т. В. Місце та роль стратегічних комунікацій у процесі забезпе-

чення ефективності реформ. *Актуальні проблеми державного управління* : зб. наук. праць. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2018. № 4 (76). С. 81-85.

31. Дубов Д. *Стратегічні комунікації: проблеми концептуалізації та практичної реалізації. Стратегічні пріоритети.* № 4 (41). 2016. С. 9–23.

32. Терещеня О.В. *Стратегічні комунікації у науково-теоретичному дискурсі. Communications and Communicative Technologies.* Вип. 20. 2020. С. 116-120.

33. Михайлюк Т. С. *Політико-системний вимір інформаційно-комунікаційних стратегій скандинавських країн (Швеція, Фінляндія, Норвегія). Дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 „Політичні проблем міжнародних систем та глобального розвитку”.* Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. Київ, 2010. 19 с.

34. Кобринь Т. С. *Інформаційно-комунікаційні технології – основа інформаційного суспільства. Наукові записки Луганського національного університету. Серія „Філологічні науки”:* зб. наук. пр. Т. 2. Вип. 8. [«Пред’явлення світу в гуманітарних дискурсах ХХІ ст.»]. Луганськ: Вид-во державного закладу „ЛНУ ім. Т. Г. Шевченка”, 2009. С. 112–120.

35. Кобринь Т. С. *Норвезькі фіорди інформаційно-комунікаційних технологій глобалізації. Грані.* 2009. №4 (66). С. 139–144.

36. Дзьобань О. П. *Стратегічні комунікації: до проблеми осмислення сутності. Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти,* №2. 2018. 254–264.

37. Благодарний А., Кононець О. *Стратегічні комунікації у секторі безпеки і оборони України. Молодий вчений.* 2023. № 1 (113). С. 5-9.

38. *Стратегічні комунікації для безпекових і державних інституцій : практичний посібник / [Л. Компанцева, О. Заруба, С. Череватий, О. Акульшин; за заг. ред. О. Давліканової, Л. Компанцевої].* Київ : ТОВ „ВІСТКА”, 2022. 278 с.

39. Сидоренко І. *Стратегічні комунікації України. Європейська політика і правовий дискурс.* 2018. № 5. С. 273–279.

40. Остапенко І. О. *Роль стратегічних комунікацій у правовому забезпеченні національного спротиву в Україні. Науковий вісник публічного та приватного права.* № 6. 2021. С. 114-119.

41. Ліпкан В. А., Яковець А. В. *Геостратегія сучасного Китаю : монографія.* за заг. ред. д-ра юрид. наук, професора В. А. Ліпкана. Київ : В.А. Ліпкан, 2023. 384 с.

цтва. Не зважаючи на своє фактичне існування, цей інститут поки що не отримав законодавчого закріплення. Втім це не є перешкодою для відомчої нормотворчості, зокрема, на рівні окремих головних управлінь поліції в областях. Так, з метою врегулювання суспільних відносин в цій сфері 02.11.2021 року був виданий наказ ГУНП в Одеській області № 2472 від «Про організацію наставництва та роботи з молодими фахівцями (працівниками) в структурних, стройових та територіальних підрозділах ГУНП», в якому були закріплені загальні засади інституту наставництва у структурний, стройових та територіальних підрозділах ГУНП в Одеській області [3].

Як слушно зазначається, молодий правоохоронець, який прибув в практичні підрозділи після закінчення закладу вищої освіти МВС України, узявшись до виконання функціональних обов'язків, потрапляє в нову обстановку, знаходячись у якій, він пристосовується, «притирається» до нових умов [4, с. 163-164]. Допомогти адаптуватися до умов несення служби покликані наставники. Для сумлінного виконання співробітниками поліції своїх обов'язків в якості наставників слід врахувати особливий режим несення служби і особливі умови здійснення обов'язків наставника. Наставник несе відповідальність за стан роботи з підшефним. Він повинен залучати підшефного до виконання службових обов'язків під власним контролем або бути присутнім при виконанні ним складних завдань. У процесі вирішення службових завдань слідкувати за тим, щоб підшефний постійно опановував теоретичні знання та набував практичних навичок, самостійно вивчав нормативні акти, знав свої права та обов'язки, опановував порядок застосування поліцейських заходів примусу, навчився впевнено володіти табельною та вогнепальною зброєю, знав порядок її застосування, вмів

та дбайливо використовував довірену йому техніку [3].

Окрім допомоги в суто робочих питаннях, наставник повинен звертати увагу на моральні якості молодого співробітника. Наставник повинен постійно та всебічно вивчати ділові і особисті якості підшефного, особливості його характеру, ставлення до служби, колективу, громадян, захоплення, нахили та коло спілкування. У ситуаціях, які потребують більш детального та глибокого аналізу щодо вивчення особистості підшефного, наставник має право вносити керівництву органу (підрозділу) пропозиції про необхідність залучення до наставництва фахівців служби психологічного забезпечення. Щомісяця відвідувати підшефного за місцем мешкання, вивчати побутові умови, взаємовідносини близькими особами сусідами. Результати відвідувань доповідати керівництву рапортом, звертати увагу на можливі чинники, що можуть негативно вплинути на подальший професійний розвиток підшефного [3]. З метою професійної підготовки майбутніх правоохоронців в аспекті формування і розвитку ціннісного досвіду доцільно приділяти належну увагу удосконаленню таких показників як: розвиток навичок і опанування техніками: зниження рівня ситуативної тривожності, підвищення упевненості у собі і власних діях, адаптивний потенціал; нервово-психічна стійкість; комунікативні здібності; моральна зрілість; життєва активність тощо [4, с.166].

До обов'язків наставника також входить ознайомлення підшефного з історією та традиціями колективу, де він проходить службу. Він повинен постійно проводити з підшефним профілактичну роботу з метою недопущення ним порушень службової дисципліни та скоєння надзвичайних подій. Для документування своєї роботи наставник повинен вести щоденник наставника, де відображати проведену роботу з підшефним, про-

блемні питання, які виникають у процесі наставництва, результати індивідуальних бесід та виконання плану роботи з підшефним [3]. Особливо це стосується морально-психологічної підтримки молодих співробітників.

Робота наставників знаходиться під постійним контролем. Згідно наказу ГУНП в Одеській області від 25.08.2022 року № 1436 «Про додаткові заходи щодо зміцнення кадрового потенціалу, систематичної інформатизації кадрових процесів, дотримання поліцейськими принципів законності, належного професійного рівня, організації наставництва та його вдосконалення» щомісяця за участю наставників (керівників стажування), безпосередніх керівників служб повинні проводитися наради керівного складу підрозділів ГУНП в області, на яких обговорювати питання організації наставництва та роботи з молодими фахівцями (працівниками) в структурних, окремих та територіальних підрозділах ГУНП в області. За результатами проведених нарад повинні вживатися заходи щодо збереження та розвитку професійної спадкоємності та забезпечуватися дієвий контроль за дотриманням вимог Положення про організацію в Головному управлінні наставництва, затвердженого наказом ГУНП в Одеській області від 02.11.2021 № 2472, наставниками та їх підшефними [5].

Враховуючи доволі широке коло обов'язків, які покладаються на наставників, таке значне навантаження повинно бути раціональним і певним чином унормовано. Особливо це є актуальним під час воєнного стану, оскільки окрім звичайного навантаження на поліцейського накладаються додаткові обов'язки, пов'язані із забезпеченням публічного порядку та безпеки в умовах повномасштабної війни. Крім того, важливо враховувати, що частина поліцейських відкомандирована для несення служби до інших терито-

ріальних підрозділів. Це ще більше збільшує навантаження на працівників поліції, які залишилися за місцем несення служби, за рахунок збільшення обсягу роботи. Нажаль, зміни з зазначеного питання до наказу ГУНП в Одеській області № 2472 від 02.11.2021 року «Про організацію наставництва та роботи з молодими фахівцями (працівниками) в структурних, стройових та територіальних підрозділах ГУНП» не були внесені після початку бойових дій.

Задля підвищення ефективності вирішення цього питання слід застосувати досвід США, а саме введення додаткових гарантій наставнику. У США роль наставника виконує офіцер польової підготовки – *field training officer (FTO)*, який є досвідченим патрульним офіцером, що контролює і оцінює поліцейських, які лише розпочали свою діяльність. Вони працюють пліч-о-пліч із новими офіцерами близько чотирьох тижнів. Обов'язки FTO передбачають наступне: бути взірцем для наслідування, чітко повідомляти про очікування від навчання, навчати молодого поліцейського політиці відділу, правильно застосовувати концепції, засвоєні під час навчання, до польових тренувальних операцій та оцінювати прогрес підшефного щодо його чи її прогресу в навчанні. Зрештою, FTO несе відповідальність за забезпечення належного та повного виконання своїх обов'язків [6]. FTO документує практично все, що робить офіцер-новачок, надаючи щоденні та щотижневі письмові оцінки їх діяльності. Більшість нових офіцерів називають свій досвід практичної роботи найважливішою частиною навчання, що значно перевищує те, що вони отримали в поліцейській академії [7].

Підкреслюючи важливість роботи FTO та безумовну користь для нових поліцейських, зазначається також про проблему професійного вигорання наставника. Відповідно до Міжнародної класифікації хвороб (МКБ-11), яка

вступила в силу з 1 січня 2022 року, вигорання класифікується не як медичний стан, а як професіональний феномен. Це описано в розділі «Фактори, що впливають на стан здоров'я або звернення до медичних закладів», який включає причини, через які люди звертаються до медичних послуг, але які не класифікуються як захворювання чи стан здоров'я. Вигорання визначається в МКБ-11 таким чином: «вигорання — це синдром, який концептуалізується як результат хронічного стресу на робочому місці, з яким не вдалося впоратися. Він характеризується трьома вимірами: почуття виснаження енергії або виснаження; підвищена розумова віддаленість від роботи або почуття негативізму чи цинізму, пов'язані з роботою; зниження професійної ефективності [8]. Вигорання FTO може початися як втрата інтересу до завдання або нудьга. Зрештою, якщо такий стан наставника не усунути, вигорання може призвести до втрати продуктивності, низького морального стану, зловживання психоактивними речовинами та психічних захворювань. Як зазначається, у США проблема вигорання впливає на FTO більше, ніж на звичайних працівників. Для подолання цієї проблеми пропонується розробити посібник із самопомогі для FTO та інші матеріали для підвищення ефективності його діяльності. Професійне вигорання наставників вкрай негативно впливає на молодих поліцейських. Нівелювання проблеми наставництва, у масштабному сенсі, призводить до швидкого вигорання співробітників поліції і відповідно втрачаються потенційні ефективні кадри. Проблема потім лише усугубляється тим, що поліція зазнає репутаційні й кадрові втрати. Тому інституту наставництва слід приділити значну увагу, як у правовому визначенні так і в організації ефективної системи функціонування. Для цього слід зробити роботу цікавою, наскільки це можливо, і вста-

новити окремі гарантії для наставників. Американські вчені пропонують цілу програму з метою мотивування наставників. Вони зазначають, що основною причиною стресу та депресії є вигорання. З метою запобігання професійному вигоранню FTO лише тимчасово виконують свої функції, як правило, їх призначають на два-три роки. «Хоча це може бути боляче відмовитися від добре навченого FTO, ця практика є ефективною, оскільки це буде запобігати нудьзі та можливому вигоранню» [7]. Зазначений досвід можна використовувати і в Україні, адаптувавши до сучасних умов.

Важливо створювати умови для зацікавлення поліцейських бути наставниками. Не є таємницею, що доволі часто наставництво сприймається як додатковий тягар до основних обов'язків. По факту, це і є додатковими обов'язками. З огляду на це важливо залучати в якості наставника осіб, які виявили таке бажання. В сучасних реаліях це не так просто, але важливо розуміти, що ефективна робота буде лише тоді, коли особа добровільно погодиться виконувати функцію наставника, а не буде це робити під примусом. Для цього потрібно застосовувати різні заохочення. В першу чергу висвітлювати діяльність наставника як почесну місію, яка покладається на найкращих та найдосвідченіших працівників. Як зазначається в наукових дослідженнях наставники можуть відчувати задоволення та гордість від того, що навчають молодших колег, при цьому сприймають свою роботу як більш вагомую. Це має позитивний вплив внаслідок задоволення альтруїстичних мотивів [9, с.10-11]. Але, як на наш погляд, цього не достатньо. Давно вже час відійти від радянських принципів не отримувати додаткову оплату праці при додатковому навантаженні. Тому певне матеріальне стимулювання у вигляді додаткової премії за роботу наставника є рішенням цієї проблеми.

строку виконання обов'язків наставника.

На наш погляд запропоновані рекомендації служать гарантіями роботи наставників, зможуть покращити їх зацікавленість у цьому напрямі роботи та проявити свій професіоналізм не лише під час виконання своїх службових обов'язків, а й розкрити свій потенціал в якості ментора та передати відповідні знання молодим фахівцям. Цей процес повинен бути циклічним, тому важливо зазначені гарантії закріпити на нормативному рівні, що забезпечить в кінцевому результаті посилення кадрового потенціалу поліції.

Серед різних шляхів зміцнення кадрової політики в Національній поліції наставництво є одним пріоритетних напрямів. Навчання формує у майбутнього поліцейського певні знання, вміння та навички, які йому потрібно актуалізувати під час безпосереднього виконання своїх функціональних обов'язків. Саме на цьому етапі важливо залучати досвідчених фахівців, які вже мають відповідний досвід та, що найголовніше, можуть його передати іншим. Інститут наставництва, безумовно, є надзвичайно корисним для молодих фахівців. І в той же час є доволі відчутним додатковим навантаженням на наставників, що ще більше збільшується під час воєнного стану через нестачу кадрів та через інші об'єктивні причини. Втім, незважаючи на виклики, інститут наставництва повинен функціонувати. Стаття присвячена виявленню проблемних аспектів, з якими можуть стикатися наставники під час своєї роботи та можливим шляхам їх вирішення. На основі дослідження зарубіжного досвіду, зокрема США, пропонуються адаптовані до українського законодавства гарантії діяльності наставників. Зокрема акцентується увага на важливості

профілактики професійного вигорання для збереження працездатності наставників. Зазначається про важливість відбору наставників на добровільній основі, що є запорукою якісного виконання ними своїх обов'язків. Окрема увага приділяється питанням підвищення «привабливості» інституту наставництва в очах потенційних наставників, зокрема шляхом впровадження системи мотивації. Також наголошується на необхідності короткотривалого навчання з метою опанування наставниками психологічними та педагогічними методиками для більш успішної комунікації з підшефним.

Ключові слова: наставництво, наставник, підшефний, мотивація, Національна поліція, кадрова політика.

Merdenov Yu. Guarantees of work of mentors as a way to strengthen the institution of mentoring in the National Police

Among the various ways of strengthening personnel policy in the National Police, mentoring is one of the priority directions. Training forms certain knowledge, skills and abilities in the future police officer, which he needs to actualize during the direct performance of his functional duties. It is at this stage that it is important to involve experienced specialists who already have relevant experience and, most importantly, can pass it on to others. The Mentoring Institute is definitely extremely helpful for young professionals. And at the same time, there is a considerable additional burden on mentors, which increases even more during martial law due to a lack of personnel and other objective reasons. However, despite the challenges, the mentoring institute must function. The article is devoted to the identification of problematic aspects that mentors may face during their work and

possible ways to solve them. Based on the study of foreign experience, in particular, the USA, they offer guarantees of mentors' activities adapted to Ukrainian legislation. In particular, attention is focused on the importance of preventing professional burnout in order to maintain the work capacity of mentors. The importance of the selection of mentors on a voluntary basis is noted, which is a guarantee of the quality performance of the mentor's duties. Particular attention is paid to the issue of increasing the "attractiveness" of the mentoring institute in the eyes of potential mentors, in particular by implementing a motivation system. It is also emphasized the need for short-term training in order for mentors to master psychological and pedagogical methods for more successful communication with their subordinates.

Key words: mentoring, mentor, subordinate, motivation, National Police, personnel policy.

Література

1. Дрок І. С. Кадрова політика національної поліції України в умовах війни. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2022. С. 318-323. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.50/>

2. Кісіль З. Р., Швець Д. В. Психологія управління : навчальний посібник. Університетська книга, 2022. 648 с.

3. Про організацію наставництва та роботи з молодими фахівцями (працівниками) в структурних, стройових та територіальних підрозділах ГУНП: Наказ ГУНП в Одеській області № 2472 від 02.11.2021 року.

4. Параметри якості вищої освіти офіцерів національної поліції за умов

імперативу людиномірних сенсів (теорія і практика). Монографія / Колектив авторів. 2023. 440 с.

5. Про додаткові заходи щодо зміцнення кадрового потенціалу, систематичної інформатизації кадрових процесів, дотримання поліцейськими принципів законності, належного професійного рівня, організації наставництва та його вдосконалення: Наказу ГУНП в Одеській області від 25.08.2022 року № 1436

6. Field Training and Evaluation Program. Retrieved April 28, 2010. URL: <https://minds.wisconsin.edu/bitstream/handle/1793/47488/MillerJeffA.pdf?isAllowed=y&sequence=4>

7. Jack B. Molden Five Ways To Avoid FTO Burnout. URL: <https://web.archive.org/web/20120331063132/http://www.mesaaz.gov/police/fto/pdf/FTOBurnoutEthics.pdf>

8. Burn-out an «occupational phenomenon»: International Classification of Diseases URL: <https://www.who.int/news/item/28-05-2019-burn-out-an-occupational-phenomenon-international-classification-of-diseases>

9. Michael J. Gill., Thomas Roulet, Stephen P. Kerridge. Mentoring for mental health: A mixed-method study of the benefits of formal mentoring programmes in the English police force. Journal of Vocational Behavior. August 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/326974426_Mentoring_for_mental_health_A_mixedmethod_study_of_the_benefits_of_formal_mentoring_programmes_in_the_English_police_force DOI:10.1016/j.jvb.2018.08.005.

10.4 дні теорії, практики й активних обговорень: 17 патрульних пройшли тренінг з програми «Наставник». URL: <https://patrolpolice.gov.ua/2021/05/14/4-dni-teoriyi-praktyky-i-aktyvnyh-obgovoren-17-patruynyh-projshly-trening-z-programy-nastavnyk/>

М. Рафальський,

аспірант кафедри кримінального та адміністративного права
Академії адвокатури України

ПРАВОПОРУШЕННЯ В ДЕЦЕНТРАЛІЗОВАНИХ СИСТЕМАХ

Вступ. Проблема правопорушень в децентралізованих мережах, таких як блокчейн, є дуже актуальною в сучасному світі. Зростання популярності блокчейн-технологій та інших децентралізованих мереж призводить до збільшення кількості правопорушень, що відбуваються в цих мережах. Вивчення проблематики таких правопорушень має значення як для практичних застосувань, так і для наукових досліджень. Ця проблема має важливі наслідки для реалізації практичних застосувань блокчейнів у різних галузях, включаючи фінанси, логістику, медицину та інші. Враховуючи, що децентралізовані мережі є новою технологією, яка ще не повністю зрозуміла та розроблена, це призводить до того, що методи виявлення та розслідування правопорушень в децентралізованих мережах все ще розвиваються та поки що не є настільки ефективними, як традиційні методи виявлення правопорушень. Відсутність ефективної системи виявлення, розслідування та попередження таких правопорушень може призвести до недовіри до децентралізованих мереж, включаючи блокчейни, як інструментів для збереження та передачі цінності. Вирішення цієї проблеми наразі тільки стає предметом наукових досліджень з різних галузей, включаючи право, інформаційну безпеку, криптографію та інші. Дослідження в галузі правопорушень у децентралізованих системах можуть допомогти у вирішенні різних питань, пов'язаних з розроб-

кою ефективних методів виявлення, розслідування та попередження правопорушень у таких системах. Також, ця проблема є важливим стимулом для розвитку нових технологій, що дозволяють зменшити можливість правопорушень в децентралізованих системах.

Мета дослідження. Огляд основних видів правопорушень в децентралізованих мережах важливий з кількох причин. По-перше, він допоможе зрозуміти різноманітність можливих способів порушення правил в таких мережах, що може сприяти розробці ефективних стратегій для їх запобігання, виявлення та боротьби з ними. По-друге, огляд правопорушень може допомогти зрозуміти загальну структуру та ризики децентралізованих мереж, що може бути корисним для практикуючих в цій сфері правників, правоохоронних органів. Крім того, здійснення такого огляду може сприяти розумінню технічних аспектів децентралізованих мереж, що може бути корисним для нетехнічних фахівців та дослідників, які працюють в цій галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щодо праць з даної проблематики, то у вітчизняній юридичній літературі саме щодо правопорушень в децентралізованих системах досліджень практично не проводили, особливо в контексті кримінального права. Існують окремі дослідження та статті, які присвячені аналізу правових аспектів децентралізованих систем, включаючи аналіз їхнього впливу

Зауважимо, що це відрізняється від ланцюжка транзакцій. Ланцюжок блоків використовується для замовлення транзакцій, тоді як ланцюжок транзакцій відстежує, як змінюється право власності. Кожен блок має посилання на попередній блок, що дає можливість розмістити один блок за іншим у часі. Можна відслідкувати за такими посиланнями історію аж до першої групи транзакцій. Транзакції в одному блоці вважаються такими, що відбулися в один і той же час, а транзакції, які ще не входять до блоку, називаються непідтвердженими або неупорядкованими. Будь-який вузол може зібрати налаштовані непідтвержені транзакції в блок і передати його решті в мережу як пропозицію щодо того, яким має бути наступний блок у ланцюжку [2]. У контексті часу підтвердження транзакцій Bitcoin, він становить приблизно 10-20 хвилин для транзакцій з невеликими сумами та близько години для переказів істотних кількостей монет. Втім, варто зауважити, що ці показники визначає не відправник чи система, а сам одержувач для того, щоб переконатися в успішному отриманні платежу. Оскільки відсутній центральний орган чи суд, який би визначав, чи був платіж проведений чи ні або на якому етапі він знаходиться, відповідальність за підтвердження в цьому випадку покладається на одержувача.

Отже, визначимо, які види правопорушень існують в розподілених децентралізованих системах таких як блокчейн, та які передумови склалися для появи таких правопорушень. В блокчейні Біткоїн замість права власності на баланс кошти перевіряються через посилання на попередні транзакції. Наприклад, щоб надіслати п'ять біткоїнів користувачу-2, користувач-1 повинен вказати інші транзакції, з яких він отримав певну кількість біткоїнів. Ці довідкові транзакції називаються входами. Інші вузли, які перевіряють цю транзакцію, переви-

рять ці вхідні дані, щоб переконатися, що користувач-1 справді був одержувачем, а також, що введені дані становлять до п'яти або більше біткоїнів. Надсилання грошей у біткоїнах більше схоже на те, щоб покласти гроші в публічну шафу й прикріпити математичний пазл, який потрібно розгадати, щоб відкрити його. Головоломка визначається за допомогою спеціальної мови сценаріїв і, як правило, розроблена таким чином, що лише один власник іншого відкритого ключа міг її вирішити. Можливі більш складні умови, наприклад, два з трьох підписів можуть знадобитися для здійснення транзакції [2]. Може виявитися що деякі монети намагаються бути витраченими двічі, і верифікація цього вимагає певного процесу для того щоб перевірити, що конкретна монета не намагається бути витраченою більше одного разу. Існує окрема база даних, яку веде кожен вузол мережі Біткоїну, і вона зберігає поточний стан усіх не витрачених виходів транзакцій, тобто серед усіх транзакцій які існують, є безліч виходів, певні з них вже були витрачені, інші ні, і ті які не витрачені, зберігаються окремо. Копії бази або її частини одночасно зберігаються на багатьох комп'ютерах і синхронізуються відповідно до формальних правил побудови ланцюжка блоків. Інформація в блоках не шифрована і доступна у відкритому вигляді, але відсутність змін засвідчується криптографічно через хеш-ланцюжки. Щоб мати змогу обробляти велику кількість блоків за адекватний час, у блокчейн системах використовують дерево Меркла у якості структури збереження даних [3, ст. 20]. Правила Біткоїну вимагають свого роду пароль для розблокування невитрачених коштів, і цей пароль називається цифровим підписом. Відкриті ключі насправді є відправкою на адресу в біткоїнах, тому, коли користувач надсилає комусь гроші, він дійсно надсилає їх на відкритий ключ іншої

що недобросовісні майнери можуть відкликати вже проведені фінансові транзакції, що називається подвійною тратою (англ. double-spending). При цьому атакуюча сторона не може змінювати інформацію у вже доданих блоках та генерувати нові криптовалюти [5, ст. 35]. Отже, гіпотетична ситуація: користувач-1 за отриманий товар зобов'язаний сплатити користувачу-2 п'ять біткоїнів. Проте, він може вирішити діяти зловмисно і створити паралельно ще одну транзакцію, де вказані п'ять біткоїнів він сплачує вже користувачу-3. Отже, є дві транзакції, які протиріччять одна одній. І якщо далі генеруються блоки в двох ланцюжках транзакцій, то одні користувачі будуть бачити одну історію транзакцій, а інші іншу. Отже, зловмисник або пул зловмисників, який контролює більшу частину обчислювальних ресурсів (51%), може майнити більш довгий ланцюжок блоків, а згодом разом опублікувати її, і всі користувачі повинні будуть переключитися на вказаний ланцюжок блоків. Навіть, якщо користувач не згодний з таким ланцюжком транзакцій, він повинен все-одно переключитися на нього, так як в правилах Біткоїна вказано, що більш довгий ланцюжок блоків є правильним. Правило, згідно з яким вузли приймають найдовший ланцюжок блоків, дозволяє кожному вузлу в мережі домовитися про те, як виглядає блокчейн, і, отже, узгодити ту саму історію транзакцій [6]. Варто зауважити, що причинами, завдяки яким стало можливим проведення «атаки 51», є як відсутність центрального вузла, як в централізованих системах, коли група осіб, які є пулом майнерів, мають у своєму розпорядженні більше половини обчислювальної потужності мережі або контрольний пакет хешрейту і можуть маніпулювати мережею (здійснювати транзакції, які конфліктують з іншими, продавати одні й ті самі монети кілька разів, зупиняти підтвердження транзакцій інших

користувачів тощо), так і сам механізм такої мережі, який дає змогу проведення такої атаки. Щодо методів боротьби та запобігання таким правопорушенням, то вони можуть бути різні за природою, наприклад, технічні, юридичні тощо.

Так, можемо розглянути технічний підхід до вирішення зазначеного питання у контексті альтернативного сценарію "атаки 51%". Це стосується ситуації, коли частка блоків, створених чесними учасниками мережі, відхиляється. Ці блоки, відомі як «сиротські» блоки (англ. orphan block), генеруються паралельно з основним ланцюжком, і значна частка мережі вирішує не продовжувати цей ланцюжок, внаслідок чого відкидаються відповідні блоки. У разі значного збільшення кількості таких блоків через недостатню синхронізацію мережі, обчислювальні потужності чесних користувачів можуть бути втрачені. Це означає, що для зловмисника може бути достатньо контролювати, наприклад, 20% обчислювальних потужностей замість 50% та спричинити значні затримки доставки повідомлень в мережі для успішного виконання атак подвійних витрат. У даному контексті розробники пропонують технічне рішення для протидії подібним атакам, а саме – збільшення інтервалу між блоками до 10 хвилин, що обмежує пропускну здатність і дозволяє мережі своєчасно синхронізуватися, знижуючи ймовірність виникнення «сиротських» блоків [7].

Схожими є і інші атаки, де в якості інструменту правопорушення застосовується контрольний пакет хешрейту в мережі блокчейн. Припустимо, що в контексті блокчейну Біткоїн сумарна майнінгова потужність складає 100%, а для блокчейну іншої криптовалюти – 45% відповідно до загальної потужності Біткоїну. Якби обидві мережі використовували ідентичний алгоритм майнінгу для генерування блоків, то в певний час деякі

вмисник може перехоплювати повідомлення користувача та підмінити їх таким чином, щоб надсилати користувачам хибні дані [9].

Також існують атаки через зміни даних у транзакціях. У Біткоїні через особливості побудови транзакцій є можливість змінити певні дані транзакцій, при цьому залишаючи цю транзакцію цілком правильною. Кошти будуть йти з тієї ж адреси, з якої вони йшли, на ту ж адресу, на яку вони йшли до цього, але при цьому зміниться хеш транзакції, відповідно, це вже буде зовсім інша транзакція, хоча робить вона те саме, що й оригінальна. Існують різні види таких атак:

1) зміна формату підпису: третя сторона може перехопити транзакцію, трохи змінити дані, так щоб підпис залишався валідним, але при цьому хеш транзакції вже зміниться, і відповідно це буде зовсім інша транзакція.

2) атака на scriptSig, яка є набором інструкцій, дозволяючим користувачам підтвердити володіння монетами, полягає в тому, що зловмисники додають додаткові операції, які не мають значення та не впливають на підпис. Проте, додавання нових даних до транзакції призводить до зміни її хешу. В результаті, зловмисники мають змогу створити альтернативну версію транзакції, ідентичну оригіналу, але з іншим хешем. Ця альтернативна транзакція конкурує з оригіналом, заважаючи останньому потрапити до блокчейну. Якщо зловмисники змінюють хеш хоча б однієї транзакції в ланцюжку, усі наступні транзакції стають невалідними. Важливо відзначити, що хеш транзакцій можна змінити без доступу до приватних ключів, що робить цю проблему серйозною для безпеки блокчейну [10].

Грандінг атаки (англ. grinding attacks). Конкретний користувач може перебрати різні варіанти блоків, різні варіанти випадковостей, для

того, щоб сформувати той самий ланцюжок, коли він може неправомірно максимізувати свій прибуток. Як вказав лектор Стенфордського університету David Tse «Іншими словами, зловмисник може спробувати зіграти з даними в лотерею, щоб отримати несправедливу перевагу над чесним вузлом» [11].

Лайвнесс атаки (англ. liveness attack). Атака Liveness – це атака, яка може максимально затримати час підтвердження цільової транзакції [12]. Потенційна загроза полягає у можливості непотрапляння нових транзакцій до реєстру транзакцій, особливо при значних затримках у мережі або у випадку, коли зловмисник має змогу видаляти повідомлення, що йому потрібні. У такому сценарії зловмисник не зможе анулювати вже існуючі транзакції, однак він зможе завадити додаванню нових транзакцій до реєстру.

Атаки на DHT. Розподілена хеш-таблиця (англ. Distributed hash table, DHT) – це децентралізована система зберігання, яка забезпечує схеми пошуку та зберігання, подібні до хеш-таблиці, зберігаючи пари ключ-значення. Кожен вузол у DHT відповідає за ключі разом із зіставленими значеннями. Будь-який вузол може ефективно отримати значення, пов'язане з заданим ключем [13]. Найбільш ефективний метод атаки на протокол DHT полягає в тому, що зловмисник може суттєво ускладнити доступ до певного контенту. Для досягнення цього зловмиснику потрібно розгорнути десятки або навіть сотні спеціально модифікованих вузлів. У результаті значна кількість фальшивих учасників оточує цільовий контент, і до них звертаються майже всі користувачі, що шукають зазначений контент. Таким чином, можна тимчасово обмежити доступ до окремого контенту.

Крім атак, є також шахрайство, наприклад, за допомогою маніпуляцій із міткою часу в блокчєні та різниці

криптовалюти у процесі досягнення консенсусу. Однак існують користувачі, які з певних причин не беруть активної участі у голосуванні або прийнятті рішень, хоча мають достатній обсяг криптовалюти для цього. Такі обставини можуть створювати ситуації, коли певна підмножина користувачів контролює значну частину головної потужності при створенні блоків. Ця підмножина користувачів може опинитися під впливом зовнішніх чинників, вступити у змову або здійснювати інші недобросовісні дії.

Також шахрайство може відбуватися в оффчейн каналах (англ. Off-chain payment channels). On-chain транзакції відбуваються всередині мережі блокчейну, перевіряються майнерами та записуються в блокчейн. Як тільки транзакції додаються до реєстру, мережа блокчейна оновлюється, і всі дані розподіляються між вузлами. Але враховуючи великі комісії та великий час обробки, транзакції можуть відбуватися і поза блокчейном (off-chain), щоб зменшити навантаження на мережу. Користувачі можуть відкрити канал і обмінюватися приватними ключами гаманців, таким чином можна здійснювати переказ коштів поза блокчейном. Поки канал активний, можна продовжувати обмінювати криптовалюту необмежену кількість часу. Коли користувачі будуть готові завершити угоду, вони закривають канал, і інформація про остаточний розрахунок заноситься до блокчейну. Існує безліч off-chain протоколів, у тому числі Lightning Network, Liquid Network і багато інших [16]. Ситуація, яка створює ризик шахрайства: в рамках відкритого каналу клієнт створює транзакцію, наприклад, номер 3, в якій кошти розподіляються між одержувачами. Сервіс перевіряє відповідність транзакції та підпису, а також приймає платіж. Якщо сервіс планує продовжувати обслуговування клієнта та отримувати оплату в рамках каналу, він зберігає тран-

закцію номер 3 локально до моменту закриття каналу. Для надсилання всіх подальших платежів клієнт модифікує вихідні дані транзакції номер 3, перепідписує її і передає сервісу лише сам підпис і суму змін. Сервіс перевіряє отримані дані та зберігає оновлену версію транзакції номер 3, оскільки в цій версії він отримує більший обсяг криптовалюти. Закриття каналу також проводиться відповідно. Сервіс має опублікувати останню версію транзакції номер 3 у блокчейні до закінчення терміну дії каналу, інакше відправник може спробувати вчинити шахрайство, допідписавши та оприлюднивши іншу транзакцію, наприклад, номер 2, в якій він забере всю суму на свою адресу.

Атаки, які відбуваються в блокчейні, в якому використовується метод або підхід перевірки транзакцій, який називається Концепція спрощеної верифікації платежів (англ. Simplified Payment Verification (SPV)). Концепція спрощеної верифікації платежів була висвітлена ще в Bitcoin whitepaper [17], опублікованому розробником даної криптовалюти – Сатоші Накамото. Проте, разом із багатьма перевагами даного підходу, використання SPV у мережі повного вузла має недоліки, особливо ті, що стосуються безпеки мережі та даних. Докази SPV більш сприйнятливі до атак 51% і можуть використовуватися для підтвердження фальсифікованих даних транзакцій [18].

Існують і інші атаки в децентралізованих мережах блокчейн, які часто мають свої аналоги в відкритих мережах, де в тому числі діють централізовані криптобіржі, які теж підлягають атакам. Наприклад, Спуфінг ARP (англ. ARP-spoofing) – це тип атаки «Man in the middle», яка дозволяє зловмисникам перехоплювати зв'язок між мережевими пристроями [19]. Орієнтована на використання у локальних мережах, побудованих на комутаторах. Використовує надсилання підроблених ARP-відпові-

дей. Дозволяє зловмиснику направити трафік жертви через себе, далі переглядає та модифікує його. Застосовується також з криптогаманцями. Деякі атаки в цій частині можливі також через вразливість серверу DNSР, який дозволяє зловмиснику направити трафік жертви через себе (Man-in-the-middle), переглядаючи його, і за необхідності також модифікуючи [20].

За результатами проведеного дослідження можна стверджувати, що в децентралізованих мережах, таких як блокчейн, існує значний ризик правопорушень. Блокчейн, як і будь-яка інша технологія, не є повністю невразливим до правопорушень. Хоча блокчейн відомий своєю безпекою і стійкістю до змін, існують деякі сценарії, коли можливі правопорушення, наприклад, здійснення різних атак. Дана стаття детально описує основні види таких правопорушень та їх приклади. Проведене дослідження показало, що найбільші ризики пов'язані з різними атаками на цілісність та доступність коштів та інформації третіх осіб. Крім атак та шахрайства в самих децентралізованих мережах, існують правопорушення поза ними, але із застосуванням таких мереж. Наприклад, введення в оману власника приватного ключа за допомогою соціальної інженерії через електронну пошту або соціальні мережі, заволодіння таких ключем, і вже за допомогою такого приватного ключа здійснюється викрадення криптовалюти. Для зменшення ризику правопорушень в децентралізованих мережах необхідно розробляти та використовувати відповідні технічні, юридичні та організаційні заходи безпеки, а також регулювати юридичний аспект використання таких мереж. Дана стаття може бути корисною для фахівців з кримінального права, які займаються науковою та практичною діяльністю в сфері децентралізованих мереж, а також для розробників технічних засобів та алгоритмів,

що забезпечують безпеку в мережах блокчейн. Отже, проблема правопорушень у децентралізованих системах є важливою для практичних застосувань, наукових досліджень та розвитку нових технологій. Розв'язання цієї проблеми може внести вагомий внесок у забезпечення ефективної та безпечної роботи децентралізованих систем таких як блокчейн.

Статтю присвячено дослідженню проблеми правопорушень в децентралізованих системах, зокрема в мережах блокчейн. Автор аналізує основні види правопорушень, які можуть виникнути в цих системах, такі як шахрайство, різноманітні атаки та інші. Оскільки децентралізовані мережі не мають централізованого контролю, вони стають більш вразливими до різних видів атак та зловживань. Розуміння природи децентралізованих мереж може допомогти вирішити проблему правопорушень в цих системах більш ефективно, а розуміння принципів вказаних мереж може допомогти розробити ефективні та прозорі методи вирішення таких правопорушень. Зважаючи на результати проведеного дослідження, надано роз'яснення як влаштовані децентралізовані мережі такі як блокчейн, які є правопорушення в таких мережах, що таке атаки в децентралізованих системах. Також надано детальний перелік основних видів атак, інших видів правопорушень та зловживань в децентралізованих системах, до кожного виду надано опис та роз'яснення, до деяких надані також конкретні приклади. Зроблено висновок, що в децентралізованих мережах, таких як блокчейн, існує значний ризик правопорушень. Блокчейн, як і будь-яка інша технологія, не є повністю невразливим до правопорушень. Хоча блокчейн відомий своєю безпекою і стійкістю до змін, існують деякі сцена-

рії, коли можливі правопорушення, наприклад, здійснення різних атак. Дана стаття детально описує основні види таких правопорушень та їх приклади. Проведене дослідження показало, що найбільші ризики пов'язані з різними атаками на цілісність та доступність коштів та інформації третіх осіб. Крім атак та шахрайства в самих децентралізованих мережах, існують правопорушення поза ними, але із застосуванням таких мереж. Наприклад, введення в оману власника приватного ключа за допомогою соціальної інженерії через електронну пошту або соціальні мережі, заволодіння таких ключем, і вже за допомогою такого приватного ключа здійснюється викрадення криптовалюти. Для зменшення ризику правопорушень в децентралізованих мережах необхідно розробляти та використовувати відповідні технічні, юридичні та організаційні заходи безпеки, а також регулювати юридичний аспект використання таких мереж.

Ключові слова: децентралізовані мережі, блокчейн, кібербезпека, атаки, кримінальне право.

Rafalskyi M. Offenses in decentralized systems

The article is devoted to the study of the problem of offenses in decentralized systems, in particular in blockchain networks. The author analyzes the main types of offenses that can occur in these systems, such as fraud, various attacks, and others. Since decentralized networks have no centralized control, they become more vulnerable to various types of attacks and abuses. Understanding the nature of decentralized networks can help to solve the problem of crimes in these systems more effectively, and understanding the principles of these networks can help to develop effective and transparent methods

of solving such crimes. Taking into account the results of the research, an explanation is provided as to how decentralized networks such as blockchain are organized, what are the offenses in such networks, what are attacks in decentralized systems. A detailed list of the main types of attacks, other types of offenses and abuses in decentralized systems is also provided, a description and explanation is provided for each type, and specific examples are also provided for some of them. It is concluded that there is a significant risk of wrongdoing in decentralized networks such as blockchain. Blockchain, like any other technology, is not completely invulnerable to wrongdoing. Although the blockchain is known for its security and resistance to change, there are some scenarios where offenses are possible, such as various attacks. This article describes in detail the main types of such offenses and their examples. The conducted research showed that the greatest risks are associated with various attacks on the integrity and availability of funds and information of third parties. In addition to attacks and fraud in the decentralized networks themselves, there are crimes outside them, but with the use of such networks. For example, misleading the owner of a private key with the help of social engineering through e-mail or social networks, taking possession of such a key, and using such a private key to steal cryptocurrency. To reduce the risk of offenses in decentralized networks, it is necessary to develop and use appropriate technical, legal and organizational security measures, as well as to regulate the legal aspect of the use of such networks.

Key words: decentralized networks, blockchain, cyber security, attacks, criminal law.

Література

1. BLOCKCHAIN TECHNOLOGY ON THE DEMOCRATIC CHOICE. 2020. URL: https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=pnwJInEAAAAAJ&citation_for_view=pnwJInEAAAAAJ:d1gkVwhDp10C (date of access: 03.02.2023)

2. Driscoll S. How Bitcoin Works Under the Hood.ImponderableThings (Scott Driscoll's Blog).URL: <http://www.imponderablethings.com/2013/07/how-bitcoin-works-under-hood.html>(date of access: 21.02.2023)

3. Черніков М.Ю. Методи захисту транзакцій в блокчейн системах :ояснювальна записка до атестаційної роботи здобувача вищої освіти на другому (магістерському) рівні, спеціальність 125 – Кібербезпека / М-во освіти та науки України ; Харків. нац. ун-т радіоелектроніки. Харків, 2021. 81 с. URL: <https://openarchive.nure.ua/handle/document/19433>(date of access: 21.02.2023)

4. Double-Spending Problem and Byzantine General's Problem in Relation to Cryptocurrency. Freeman Law. URL: <https://freemanlaw.com/double-spending-problem-and-byzantine-generals-problem-in-relation-to-cryptocurrency-2/> (date of access: 03.02.2023)

5. Kovalchuk D., Ivko T., Kuznetsova T., Nariezhnii O. Огляд протоколів консенсусу, що застосовуються в технологіях блокчейн. CS&CS E-journal. 2019.Issue 1(13). P. 30–43. URL: <https://periodicals.karazin.ua/cscs/article/view/13081> (date of access: 03.02.2023)

6. The Longest Chain–Blockchain Guide. URL: <https://learnmeabitcoin.com/technical/longest-chain>(date of access: 21.02.2023)

7. Кучковський В. В. Алгоритми консенсуса блокчейн-систем. Herald of Khmelnytskyi national university. 2021. Issue 3. P. 30–33. URL: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2021/08/7-2.pdf> (date of access: 21.02.2023)

8. Bitcoin-Enhanced Proof-of-Stake Security: Possibilities and Impossibilities. Ertem Nusret Tas, David Tse, Fangyu Gai, Sreeram Kannan, Mohammad Ali Maddah-Ali, Fisher Yu.URL:<https://eprint.iacr.org/search?q=Bitcoin-Enhanced+&title=&authors=&category=&submittedafter=&submittedbefore=&revisedafter=&revisedbefore>(date of access: 21.02.2023)

9. Мандела Амуслу. Чому впровадження оновлень мережі біткойн, як-от

SegWit і Taproot, є плодом? Securities : [сайт]. URL: <https://www.securities.io/uk/%D1%87%D0%BE%D0%BC%D1%83> (date of access: 21.02.2023)

10. Andrushchenko D. Технічні виклики блокчейну. 5 задач, які потребують розв'язання. DOU.ua : [сайт]. URL: <https://dou.ua/forums/topic/33464/> (date of access: 21.02.2023)

11. Tse D. Bribery and stake grinding attacks. Scaling Blockchains, Stanford University. 2020. 374 p. URL: https://web.stanford.edu/class/archive/ee/ee374/ee374.1206//downloads/l18_notes.pdf (date of access: 23.01.2023)

12. Liveness—an overview. ScienceDirect. URL: <https://www.sciencedirect.com/topics/engineering/liveness>(date of access: 23.01.2023)

13. What is a distributed hash table? Educative: Interactive Courses for Software Developers. URL: <https://www.educative.io/answers/what-is-a-distributed-hash-table>(date of access: 23.01.2023)

14. Thellman P. Validators Create New Attack Vectors for Decentralized Systems. 2019. URL: <https://www.coindesk.com/markets/2019/02/24/validators-create-new-attack-vectors-for-decentralized-systems/> (date of access: 23.01.2023)

15. What Is Delegated Proof of Stake? URL: <https://crypto.com/university/what-is-dpos-delegated-proof-of-stake>(date of access: 21.02.2023)

16. Crypto Off-Chain vs. On-Chain Transactions: What Are They? Bybit Learn. 2021. URL: <https://learn.bybit.com/blockchain/off-chain-vs-on-chain-transactions/> (date of access: 29.01.2023)

17. Bitcoin White Paper. URL: <https://bitcoinwhitepaper.co/> (date of access: 03.02.2023)

18. What is Simplified Payment Verification (SPV)? Definition & Meaning / Crypto Wiki. BitDegree.org: [сайт]. URL: <https://www.bitdegree.org/crypto/learn/crypto-terms/what-is-simplified-payment-verification-spv>(date of access: 20.01.2023)

19. What is ARP Spoofing. ARP Cache Poisoning Attack Explained.Imperva. Learning Center. URL: <https://www.imperva.com/learn/application-security/arp-spoofing/> (date of access: 23.01.2023)

20. DHCP Starvation Attack. 2022. GeeksforGeeks. URL: <https://www.geeksforgeeks.org/dhcp-starvation-attack/> (date of access: 21.02.2023)

А. Фокіна,

аспірантка Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого
ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»;
завідувач сектору організаційного забезпечення діяльності Державного секретаря
Міністерства Секретаріату Державного секретаря Міністерства юстиції України

ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ

Актуальність проблеми юридичних гарантій політичних прав і свобод залишається важливою в Україні. Ця проблема стосується прав і свобод, які пов'язані з соціально-політичною діяльністю і участю громадян у процесі прийняття рішень, формуванні влади і впливу на політичні події. Забезпечення прав і свобод громадян є фундаментальним елементом демократії. Це стосується таких прав, як свобода слова, свобода зібрань і об'єднань, право на участь у виборах тощо. Демократичні суспільства визнають важливість цих гарантій для забезпечення рівноправ'я і участі громадян у владних процесах.

У багатьох країнах існує загроза авторитарних режимів, які можуть обмежувати політичні права і свободи громадян. Забезпечення юридичних гарантій стає способом захисту від порушень прав людини і руйнівного впливу авторитаризму. У світі, де інформація швидко поширюється і обмін даними стає все більш глобальним, важливо забезпечити гарантії конфіденційності та безпеки політичних процесів і комунікацій. Багато країн визнають важливість дотримання міжнародних стандартів щодо прав людини загалом і політичних прав зокрема. Вони зобов'язані забезпечувати гарантії, що відповідають цим стандартам, і це є важливим аспектом їх міжнародних зобов'язань. Суспільні зміни і розвиток технологій

можуть викликати нові виклики для забезпечення політичних прав і свобод. Наприклад, обмеження свободи інтернету або маніпуляція інформацією можуть впливати на здатність громадян виражати свої погляди і отримувати об'єктивну інформацію.

Отже, проблема юридичних гарантій політичних прав і свобод залишається актуальною і потребує постійного вивчення, обговорення і заходів для її вирішення. Особливо у сьогоднішніх умовах в Україні, де активно обговорюється питання електронного голосування на чергових парламентських виборах та майбутніх президентських виборах в умовах дії правового режиму воєнного стану на всій території України.

Метою даної статті визначено: 1) аналіз підходів до розуміння понять «гарантії прав людини і громадянина», «юридичні гарантії прав громадян» у вітчизняній літературі; 2) характеристика класифікацій гарантій прав і свобод громадян; 3) дослідження юридичних гарантій прав і свобод громадян, в тому числі і політичних прав.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Гарантії прав і свобод людини і громадянина, в тому числі і політичних прав громадян, були предметом досліджень таких науковців, як С. І. Афанасенка, О. А. Баранова, С. К. Бостана, В. В. Головаченка, С. Д. Гусарєва, Б. І. Жилиєва,

Т. М. Заворотченко, О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, В. Ф. Погорілка, П. М. Рабіновича, М. І. Сірого, Л. В. Терещенко, О. Ю. Тодики, Ю. М. Тодики та інші. Юридичні гарантії прав і свобод людини і громадянина серед вчених вивчали, зокрема, Є. В. Білозьоров, І. Г. Близнюков, І. Л. Бородін, Л. Д. Воеводін, Н. М. Корнієнко-Зенкова, Я. А. Малихіна, Ю. Ю. Пайда, П. Л. Слободянюк, Є. П. Тептюк, І. С. Чиж та інші. Ґрунтовно юридичні гарантії прав людини було досліджено В. В. Новіцьким у своїй дисертаційній роботі: «Юридичні гарантії прав людини: порівняльно-правовий аналіз». Разом з тим, юридичні гарантії саме політичних прав громадян України потребують додаткового вивчення та актуалізації в умовах утвердження України як демократичної, соціальної та правової держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Права людини не є абстрактними концепціями, а мають конкретну силу і значення тільки тоді, коли держава забезпечує їхню реалізацію та захист. Цей підхід підкреслює важливість взаємодії між правами та обов'язками. Гарантії можуть включати індивідуальні акти, систему органів судової влади, систему правопорядку і механізми звернення за допомогою. Конституційні права не мають бути лише декларативними, тобто без ефективного механізму їхнього забезпечення. Держава має не просто визнавати права громадян, але й створювати умови для їхнього вільного і безперешкодного використання. Важливим насамперед є дотримання правових норм і створення умов для захисту прав і свобод кожного громадянина.

Розглядаючи принципи конституційного статусу особи і громадянина, Р. Я. Демків зазначає про принцип гарантованості прав і свобод, який «полягає в тому, що держава не тільки проголошує ті чи інші права, свободи та встановлює обов'язки,

вона повинна гарантувати можливість реалізації проголошених прав і свобод та розробити механізм примусу для виконання громадянами своїх обов'язків» [1, с. 103-104]. На мою думку, проголошення прав та свобод без їх гарантування та забезпечення можливості їх реалізації є малоефективним. Обов'язок держави – це забезпечення громадянам можливості користуватись своїми конституційними правами через надання гарантій, які відповідають цим правам. Так, до прикладу, держава повинна забезпечити доступ до правосуддя, щоб громадяни мали можливість відстоювати свої порушені політичні права у судовому порядку.

Варто зауважити, що у чинному законодавстві України відсутні такі дефініції, як «гарантії прав людини», «юридичні гарантії прав», тому в даній статті пропоную розглянути уже установлені у юридичній літературі підходи до зазначених понять та їх класифікації. У своїй роботі Я. А. Малихіна робить висновок, що для всіх окреслених нею дефініцій «спільним є те, що гарантіями є: 1) умови, за яких всебічно реалізуються права і свободи особи; 2) система засобів, за допомогою яких забезпечується охорона прав і свобод особи» [2, с. 134]. Під гарантіями прав і свобод особи С. П. Коталейчук пропонує розуміти, «юридичні засоби забезпечення повного, неухильного і безперешкодного здійснення кожним своїх прав і свобод, охорони прав і свобод від можливих протиправних посягань і їх захисту від будь-яких незаконних порушень». Крім того, автор зазначає, що «головними передумовами, які забезпечують реальну можливість ефективного здійснення, охорони та захисту прав і свобод особи, є демократична правова соціальна держава та вільне громадянське суспільство» [3, с. 307].

У своєму дисертаційному дослідженні «Юридичні гарантії прав людини: порівняльно-правовий ана-

ліз» В. В. Новіцький зазначає, що розуміння понять «гарантії» загалом та «юридичні гарантії» зокрема можна узагальнити в таких синонімічних словосполученнях: забезпечення чого-небудь; певне зобов'язання однієї сторони правовідносин перед іншою стороною цих же правовідносин; засіб (інструмент) охорони, захисту від протиправного посягання та відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів громадянина. Досліджуючи поняття гарантій, застосовуючи такий понятійно-категоріальний апарат, як охорона та захист прав, свобод, законних інтересів громадян, ми підходимо до розуміння внутрішньої природи цієї правової категорії. Адже охорона та захист є основоположним завданням юридичних гарантій у праві [4, с. 78].

Досліджуючи питання класифікації гарантій прав і свобод особи, С. П. Коталейчук за практичним спрямуванням розрізняє: загальні гарантії (економічні, політичні, організаційні) та спеціальні гарантії (юридичні гарантії) [4, с. 307-308]. Дотичну позицію, до наведеної вище, висловлюють багато науковців, серед яких можна зазначити П. М. Рабіновича, В. Ф. Погорілка, К. Г. Волинку, Я. О. Малихіну та інші.

До прикладу, І. Б. Жиляєва та О. А. Баранова розрізняють 4 види гарантій: економічні, політичні, ідеологічні і юридичні. При цьому, під гарантіями забезпечення прав і свобод розуміють умови та нормативно-правові засоби забезпечення законності, засоби, що сприяють їх охороні, захисту та відновленню порушених прав [5, с. 206-207].

Я. О. Малихіна слушно зазначає, що одна з вирішальних переваг демократії у цілому, усіх її елементів, прав та свобод міститься у реальності гарантій. З приводу прав і свобод зазначає, що реальність означає таке їх становище, коли кожний громадянин не тільки по закону, але й фактично наділений цими правами та

свободами, може по своїй волі як у суспільних, так і в особистих інтересах користуватися та розпоряджатися наявними у нього можливостями, захищати їх від порушень та вимагати від компетентних органів відновлення цих прав. Автор стверджує, що в окресленій нею системі гарантій, важливе місце займають юридичні гарантії. При цьому, вважає, що до структури юридичних гарантій варто віднести: юридичні акти (закони, підзаконні та інші нормативні акти, які містять норми про права і свободи людини), організаційно-правову діяльність суб'єктів права, спеціальні гарантуючі методи впливу на суспільні відносини (правотворчі, правореалізуючі та контрольно-наглядові процеси, спрямовані на забезпечення прав і свобод людини) [2, с. 135].

Юридичні гарантії прав людини і громадянина у юридичній літературі (В. Ф. Погорілко, В. В. Головченко, М. І. Сірий) розглядають у багатьох аспектах, а саме: а) юридичні гарантії – це норми права, які передбачають у своїй сукупності правовий механізм, який має сприяти реалізації законів; б) юридичні гарантії – це специфічний правовий засіб забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав людини та громадянина; в) Конституція України створює широку юридичну основу для активізації діяльності по забезпеченню юридичних гарантій прав людини та громадянина; г) Конституція України є гарантом прав громадянина, оскільки вона гарантує кожній людині широке коло політичних, соціальних та економічних прав і свобод, тобто до юридичних гарантій прав та свобод людини і громадянина належать норми-принципи Конституції України та інших законів, які містять гарантії або є гарантіями; г) до юридичних гарантій слід відносити також юридичні обов'язки та юридичну відповідальність [6, с. 39-41].

зує, що «особлива увага в механізмі організаційно-правових гарантій приділяється судовому і позасудовому захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина. Кожен має право звернутися за захистом своїх прав і свобод до позасудових суб'єктів, уповноважених захищати конституційні права і свободи людини і громадянина» [13, с. 5].

На думку Н. М. Пархоменко, Конституція України містить різні юридичні засоби, що гарантують реалізацію прав і свобод громадян. Наприклад, Президент України є гарантом прав та свобод відповідно до Конституції України, Уповноважений з прав людини Верховної Ради України тощо. Тобто, діяльність органів державної влади є одним із засобів забезпечення реалізації прав і свобод громадян. Крім того, до юридичних гарантій автор відносить право на отримання юридичної допомоги [14, с. 135].

Отже, як слушно пише Л. В. Терещенко, до юридичних гарантій належать: 1) право кожної людини на судовий захист; 2) право кожної людини на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої їй незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю зазначених органів і їх посадових і службових осіб; 3) право кожної людини і громадянина знати свої права і обов'язки; 4) право кожної людини на правову допомогу; 5) право кожної людини не виконувати явно злочинні розпорядження чи накази; 6) право кожної людини на відмову давати свідчення чи пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів; 7) право кожної людини на презумпцію невинуватості [15, с. 13-14].

Грунтовні дослідження політичних прав і свобод громадян України провела Т. М. Заворотченко, в тому числі щодо питання гарантій реалізації конституційних прав і свобод людини й громадянина. Політичні

права і свободи та їх гарантії, як вказує Т. М. Заворотченко, є обов'язковими елементами правової держави. Їх гарантованість прямо залежить від демократичності організації та діяльності політичної влади. Демократична держава є політичною організацією, яка має джерелом своєї політичної влади волю народу. На думку автора, головним способом захисту прав і свобод, включно з політичними правами, є їх захист державою. Нарівні з державою забезпечувати гарантії реалізації політичних прав і свобод повинні всі державні органи влади та органи місцевого самоврядування України. Вони зобов'язані забезпечувати політичні права і свободи громадянина в межах своїх повноважень властивими їм способами, методами і засобами на всій території України. <...> Юридичні й організаційні гарантії, покликані безпосередньо забезпечувати здійснення і охорону суб'єктивних прав і свобод, в тому числі і політичних [16, с. 97-98].

Висновки. Гарантії є важливим засобом захисту прав і свобод людини і громадянина, які у вітчизняній літературі, розуміють як систему норм, принципів та вимог, що покликані забезпечити дотримання прав, свобод та інтересів кожного. За практичним спрямуванням гарантії поділяють на загальні та спеціальні. У свою чергу, за сферами суспільних відносин до загальних гарантій належать економічні, політичні, організаційні, а під спеціальними гарантіями розуміють юридичні гарантії, які закріплені як у Конституції України, так і у нормативно-правових актах.

Отже, юридичні гарантії політичних прав громадян – це сукупність спеціальних правових норм, механізмів та процедур, які забезпечують реалізацію, охорону та захист політичних прав громадян, а також попередження та відновлення порушених політичних прав громадян.

До юридичних гарантій політичних прав громадянина слід віднести, серед

і громадянина; системно-структурний метод, за допомогою якого з'ясовано місце юридичних гарантій в системі гарантій прав людини і громадянина; семантичний метод дозволив надати визначення таким поняттям, як «гарантії», «юридичні гарантії».

Автор дійшла наступних висновків: 1) гарантії є важливим засобом захисту прав і свобод людини і громадянина під якими розуміють систему норм, принципів та вимог, що покликані забезпечити дотримання прав, свобод та інтересів кожного; 2) юридичні гарантії політичних прав громадян – це сукупність спеціальних правових норм, механізмів та процедур, які забезпечують реалізацію, охорону та захист політичних прав громадян, а також попередження та відновлення порушених політичних прав громадян; 3) до юридичних гарантій політичних прав громадянина слід віднести, серед іншого, норми та принципи Конституції України та чинного законодавства України, які містять гарантії або є гарантіями, а також юридичні обов'язки та юридичну відповідальність; 4) головною інституційною юридичною гарантією політичних прав громадян є право на захист у суді, закріплене у статті 55 Конституції України.

Ключові слова: гарантії конституційних прав і свобод людини і громадянина, юридичні гарантії прав людини, юридичні гарантії політичних прав громадян, судовий захист.

Fokina A. Legal guarantees of political rights of Ukrainian citizens: theoretical approaches to understanding

The article highlights different positions of scholars on the understanding of guarantees of constitutional human and civil rights and freedoms, their classification, including the analysis of legal

guarantees of political rights of Ukrainian citizens.

The purpose of the work is to provide a general overview of theoretical approaches to understanding guarantees of human and civil rights in the national literature; to study legal guarantees as a type of guarantees of human and civil rights; and to analyse legal guarantees of political rights of citizens.

The scientific novelty of this article is the study of theoretical approaches to understanding legal guarantees of political rights of citizens.

The research methodology consists of: a formal and logical method, which consists in considering the categories of guarantees of human and civil rights and legal guarantees of citizens' rights, and also allows classifying guarantees of human and civil rights; a systemic and structural method, which helps to clarify the place of legal guarantees in the system of guarantees of human and civil rights; a semantic method allowed defining such concepts as "guarantees" and "legal guarantees".

The author comes to the following conclusions: 1) guarantees are an important means of protecting human and civil rights and freedoms, which are understood as a system of norms, principles and requirements designed to ensure respect for the rights, freedoms and interests of everyone; 2) legal guarantees of political rights of citizens are a set of special legal norms, mechanisms and procedures which ensure the implementation, protection and defence of political rights of citizens, as well as prevention and restoration of violated political rights of citizens; 3) legal guarantees of political rights of a citizen include, inter alia, norms and principles of the Constitution of Ukraine and current legislation of Ukraine that contain guarantees or are guarantees, as well as legal

obligations and legal liability; 4) The main institutional legal guarantee of the political rights of citizens is the right to defence in court, enshrined in Article 55 of the Constitution of Ukraine.

Key words: guarantees of constitutional rights and freedoms of man and citizen, legal guarantees of human rights, legal guarantees of political rights of citizens, judicial defence.

Література

1. Конституційне право України: курс лекцій / Р. Я. Демків. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 332 с.

2. Малихіна Я. А. Юридичні гарантії за трудовим законодавством України // Форум права. 2007. № 2. С. 133-138. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2007-2/07mjatzu.pdf> (дата звернення: 26.09.2023).

3. Теорія держави і права : навч. посіб. / С. К. Бостан, С. Д. Гусарев, Н. М. Пархоменко та ін. К. : ВЦ «Академія», 2013. 348 с.

4. Новіцький В. В. Юридичні гарантії прав людини: порівняльно-правовий аналіз : дис. ... док. філос. : 081 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, НАН України. Київ, 2021. 255 с.

5. Жиляєв Б. І., Баранов О. А. Інформаційні права людини і громадянина та їх гарантії. Моральні основи права : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 16 груд. 2010 р. Івано-Франківськ : Надвірна ЗАТ «Надвірнянська друкарня». 2010. С. 205-214.

6. Права та свободи людини і громадянина в Україні / В. Ф. Погорілко та ін. ; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ : Ін Юре, 1997. 52 с.

7. Пайда Ю. Ю. Визначення юридичних гарантій як елемент захисту прав людини. Науковий вісник публічного та приватного права. 2018. Вип. 2. С. 50-54.

8. Корнієнко-Зенкова Н. М. Конституційне право людини знати свої права та обов'язки в Україні : питання теорії і практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, НАН України. Київ, 2019. 240 с.

9. Бородін І. Л., Близнюков І. Г. Юридичні гарантії прав людини і громадянина в Україні. Юридичний вісник. 2020. № 4(57). С. 34-40.

10. Конституційне право : підручник / Барабаш Ю. Г. та ін. ; за ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2021. 528 с.

11. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/law/zauchuk_tdr/part1/203.htm (дата звернення: 29.09.2023).

12. Білозьоров Є. В. Правові гарантії захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні : реалії та проблеми. Наука і практика. 2009. № 8(107). С. 26-30.

13. Афанасенко С. І. Конституційні гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні. Південноукраїнський правничий часопис. 2019. № 3. С. 3-5.

14. Пархоменко Н. М. Гарантії реалізації прав і свобод людини і громадянина : проблеми сутності і змісту. Правова держава: Щорічник наукових праць. 2010. Вип. 21. С. 130-137.

15. Настільна книга громадянина / С. С. Чернявський, К. Б. Левченко, Б. В. Калиновський та ін.; худож.-оформлювач О. А. Гугалова-Мешкова. Харків: Фоліо, 2019. 938 с.

16. Заворотченко Т. М. Гарантії реалізації конституційних політичних прав і свобод людини й громадянина в Україні. Часопис Київського університету права. 2013. № 4. С. 95-99.

17. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР (в редакції від 01.01.2020). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (дата звернення: 15.10.2023).

І. Цуняк,

аспірант кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ФОРВАРДНИЙ КОНТРАКТ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Актуальність теми. Форвардний контракт, поряд із опціоном, свопом і ф'ючерсом, є видом деривативних контрактів, ринок яких характеризується значною гнучкістю і можливістю застосування у багатьох правових сферах (розрахункові операції, страхування ризиків тощо). Поряд із цим, бурхливе поширення деривативів, неможливість оцінки їх реальної вартості та інші фактори стають причинами значних кризових явищ у економіці країн. Зокрема, неможливість повного контролю за зростанням обсягу деривативів призвела до світової фінансової кризи 2008 року. Однак, ринок деривативів, не дивлячись на зазначені проблеми, продовжує невпинно зростати, а, зокрема, форварди одержують нові види застосування (наприклад, використання форвардних контрактів при фінансуванні будівництва житла).

В історії розвитку деривативів першість належить форвардному контракту, який укладався на ранніх стадіях розвитку товарообігу між сільськогосподарськими виробниками і покупцями з метою авансування частини витрат на вирощування майбутнього врожаю та страхування ризику різкого коливання цін на той чи інший товар у майбутньому.

Форвардні контракти в Україні зазвичай є біржовими інструментами. Однак, у випадку, коли вони укладаються на неорганізованому, позабіржовому ринку, де виконання зобов'язань залежить виключно від сторін, без гарантій і правового регулювання,

цивільне законодавство України не містить спеціального правового регулювання порядку укладання, виконання та припинення форвардних контрактів.

Відсутність законодавчої регламентації, використання різної понятійної бази, яка в більшій частині суперечить одна одній (в зв'язку з цим відбувається кваліфікація форвардів як умовних, строкових чи удаваних правочинів чи попередніх договорів), брак наукових досліджень сучасних реалій застосування форвардного контракту не дозволяє сформувати чіткого уявлення про правову природу даного договору і попередити вплив на негативні економічні процеси. Зазначеним обумовлена актуальність дослідження такого виду деривативних контрактів, як форвард.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні проблематика функціонування товарних бірж та біржових контрактів за цивільним законодавством України вивчалася такими цивілістами, як К.Б. Дудорова [1], Б.О. Ткаченко [2], Ю.В. Чижмарь [3], А.О. Згама [4, С. 71-74.], Ю.В. Мица [5], О.П. Суц та Д.С. Трофименко [6], С.В. Хорунжий [7, С. 19], О.С. Яворська [8] та ін. Однак, зазначені дослідження мають переважно економічну природу та були виконані на застарілому на сьогодні правовому матеріалі, а тому багато положень у цих роботах вже не відповідають сучасним реаліям, зокрема, щодо визначення предмету форвардного контракту, характерних ознак,

донським ринком злитків. На Лондонській платиновій і паладієвій біржі торгують платиною та паладієм, яка також є позабіржовим майданчиком.

Отже, на сьогодні форварди на реальний товар є позабіржовими інструментами у більшості країн з розвинутим деривативним ринком. В Україні форвард визначено як контракт, який може укладатися на організованому ринку або поза ним. Організований ринок може бути біржовим (фондова або товарна біржі) або позабіржовим (організатором торгівлі є позабіржова торговельно-інформаційна система).

Форвардні контракти є ризиковими для сторін контракту та часто не виконуються сторонами, через коливання цін на ринку та відсутність стандартизації. Тому, форварди, які торгуються на біржах на сьогодні повністю стандартизовані та мають маржове забезпечення.

За форвардним контрактом одна сторона зобов'язується у визначений момент у майбутньому здійснити фактичну передачу базового активу іншій стороні, а інша сторона зобов'язується купити базовий актив за ціною та на інших умовах, визначених сторонами на момент укладення договору (ч.4 ст. 33 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» [10]). Форвард не є біржовим інструментом і укладається на позабіржовому ринку. У зв'язку із позабіржовим характером форварду плата за його виконання (комісійні) є дуже незначною.

Базовим активом форвардного контракту виступають емісійні цінні папери (у тому числі іноземних емітентів), валюта, процентні ставки, біржові індекси тощо. Стандартизація форварда дозволяє торгувати самим контрактом, а не реальними товарами.

За своєю економічною природою форвардний контракт є найпростішим деривативом. В форварді визначається зобов'язання купити (продати)

визначену кількість певного активу у визначеному місці за визначеною ціною в певний час у майбутньому. Отже, істотними умовами або специфікацією форварду є кількість активу, базова ціна (товару, активу або індекс), місцезнаходження (якщо передбачається доставка), дата контракту, дата платежу або розрахунків, форвардний період (період між датами укладання контракту та датою розрахунків), ціна поставки.

У форвардному контракті ціну базового активу називають форвардною ціною. Форвардна ціна активу є поточною ринковою ціною контракту на відповідний актив. Ціна форварду відрізняється від ринкової спотової ціни в момент укладання контракту, що дозволяє використовувати його в процесі хеджування цінних, процентних та курсових ризиків. Різниця між цінами на ринку спот і форвардними цінами зменшується ближче дати поставки.

При укладанні форвардних контрактів сторони на власне переконання прораховують прийнятні для них діапазони цін та курсів. Форвардні контракти, які є позабіржовими інструментами, не є стандартизованими і повністю підпорядковані інтересам певних клієнтів.

Форвардна ціна на контракт строком до одного року розраховується за економічною формулою, яка базується на концепції того, що вартість базового активу має збільшуватися у певну одиницю часу на величину ринкової процентної ставки: Форвардна ціна = спотова ціна (1+процент приросту вартості активу помноженого на час дії форварда та поділеного на 365 днів).

Ціна поставки (виконання) – це ціна, за якою повинен бути виконаним раніше укладений форвардний контракт; ціна лише конкретного форвардного контракту.

Сторонами форварду є покупець та продавець. Покупець є стороною, яка зобов'язується сплатити гроші

за визначеною на момент укладання контракту ціною.

У законі визначаються контракти, які є за своїми ознаками деривативами, але які для цілей закону не вважаються фінансовими інструментами. До таких контрактів не застосовуються вимоги закону про посередництво інвестиційної фірми та про повідомлення їх укладення торговому репозиторію.

Для визначення, чи є контракт фінансовим інструментом, слід дати відповіді на два основні питання: де такий контракт був укладений та чи обов'язкова за ним фізична поставка продукції?

Якщо контракт у якості базового активу має продукцію і не передбачає поставку її у майбутньому, то такий контракт не є фінансовим інструментом. Деривативний контракт з умовою поставки у майбутньому, укладений на іноземному регульованому ринку, БТМ або ОТМ з оператором системи передачі або ГТС у довільній формі без стандартизації, також не є фінансовим інструментом.

Якщо контракт без умови поставки у майбутньому укладено щодо оптового енергетичного продукту (електрика, газ), на ОТМ або поза організованим ринком з обов'язковою фізичною поставкою базового активу, то контракт не є фінансовим інструментом. Однак, якщо контракт щодо оптового енергетичного продукту (електрика, газ) укладено на ОТМ або поза організованим ринком, на регульованому ринку, БТМ, та контрактом не передбачена обов'язкова поставка базового активу, то цей контракт вже є фінансовим інструментом.

Поставочний форвардний контракт на продукцію, укладений як на ОТМ, так і поза організованого ринку, не є фінансовим інструментом. Якщо до цих умов додається умова про укладення на організованому ринку чи БТМ за відсутності реальної

поставки, то форвард вже є фінансовим інструментом.

Форвардний контракт обов'язково має містити наступні умови (реквізити): назва контракту; сторони контракту; базовий актив контракту та його характеристики (емітент, вид цінного паперу, його номінальна вартість, термін обігу, інші відомості для цінних паперів; вид валюти – для коштів; асортимент – для інших товарів); кількість базового активу; вартість контракту; ціна виконання; термін виконання; порядок оплати придбаного (проданого) базового активу; відповідальність сторін у разі невиконання чи неналежного виконання зобов'язань, встановлених цим контрактом; порядок розгляду спорів, що виникають під час укладення та виконання контракту; адреси, підписи, печатки, реквізити банківських рахунків (для юридичних осіб) та паспортні дані (для фізичних осіб) сторін контракту [11].

Вважаємо, що недодержання вимог законодавства щодо обов'язкових реквізитів деривативного контракту є підставою визнання його неукладеним. Якщо деривативний контракт є біржовим інструментом, то відсутність його реєстрації на біржі тягне визнання недійсним такого контракту.

Предмет форвардного контракту має порівняно із звичайною купівлею-продажем наступні особливості. У першу чергу, предмет деривативного контракту має особливу назву – базовий актив, який визначений у ст. 32 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», через закріплення невиключного переліку майна, а саме: емісійні цінні папери (у тому числі іноземних емітентів), інші фінансові інструменти, валютні цінності, продукція, роботи, послуги, що мають грошовий вираз вартості, інший деривативний контракт. Базовим активом не можуть бути об'єкти, вилучені з цивільного обороту. Поставний або змішаний дериватив-

ють ризик невиконання форварду контрагентом за рахунок передбаченого умовами контракту форвардного покриття, який виконує функцію депозиту. Під форвардне покриття існує навіть можливість видачі кредиту клієнту банку.

Строки у деривативах також регулюються законом в особливому порядку. Існує відмінність за строками поставки між деривативами та біржовими договорами на умовах спот, за якими фактичне постачання біржового товару заплановано здійснюється в межах найбільшого з таких проміжків часу: двох робочих днів; проміжку часу, визначеного звичаєм ділового обороту, зафіксованим правилами товарної біржі (ч.1 ст.3 Закону України «Про товарні біржі» [13] від 10 грудня 1991 р. № 1956-ХІІ). В валютних форвардних контрактах (на 2019 р. валютні форварди становили не більше 2-3% від усіх валютних операцій) строк поставки має бути таким чином віддаленим від моменту укладання договору щонайменше на три дні. Цей висновок можна зробити, спираючись на положення підпункту 2 п. 2 розділу І Положення про структуру валютного ринку України, умови та порядок торгівлі іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України [14], де валютна операція на умовах «форвард» визначена як валютна операція за форвардним договором (контрактом), умови якого передбачають виконання цієї операції пізніше ніж на другий робочий день після дня укладення договору.

Інші види біржових форвардів можуть мати інші строки виконання договірних обов'язків. Наприклад, у форвардних біржових контрактах № 724 Ф та № 725 Ф від 24 травня 2012 року між ТОВ «Енселко Агро» (продавець) та державною спеціалізованою бюджетною установою «Аграрний фонд» (покупець) передбачено, що покупець має сплатити 50% від суми контракту як авансовий пла-

тіж на поточний рахунок продавця протягом трьох робочих днів після укладання контракту. Після того, як продавець отримає авансовий платіж, він видаватиме покупцеві податкову накладну на відповідну суму. Остаточний розрахунок проводитиметься упродовж трьох робочих днів після поставки товару та надання документів згідно з умовами контракту [15].

Сторонами форвардного контракту є продавець та покупець. У Положенні про вимоги до стандартної (типової) форми деривативів продавець за деривативом визначається як особа, яка згідно з форвардним та/або ф'ючерсним контрактами має продати базовий актив контракту, а згідно з опціоном зобов'язується продати (купити) базовий актив опціону. Покупець за деривативом згідно має купити базовий актив контракту (форвард та/або ф'ючерс), а за опціоном – має право купити (продати) базовий актив опціону. Особливості суб'єктного складу форварду у цих визначеннях відсутні. Однак, зазначене не означає, що будь-які особи можуть бути сторонами форвардного контракту.

Для валютного форварду обмеження щодо суб'єктного складу передбачені у п. 32 Положення про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті [16]. Клієнти банків можуть укладати форвардні контракти з купівлі-продажу іноземної валюти за гривні на умовах «форвард» (з поставкою іноземної валюти або без її поставки) та на умовах «своп» виключно через банки. У п. 33 Положення про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті банкам забороняється укладати розрахункові або з поставкою валютні форварди та операції на умовах маржинальної торгівлі щодо продажу клієнтам іноземної валюти/банківських металів за гривні, за винятком: «1) операцій з клієнтами-резидентами (юридич-

ними особами та фізичними особами-підприємцями) для хеджування клієнтами ризику зміни курсу іноземної валюти за операціями: з експорту та імпорту товару (продукції, робіт, послуг, прав інтелектуальної власності та інших немайнових прав, призначених для продажу/оплатної передачі); за кредитними договорами (договорами позики) резидентів-позичальників про залучення коштів від нерезидентів або від банку; 2) операцій з клієнтами – фізичними особами».

Як свідчить судова практика України, до регулювання прав та обов'язків сторін за форвардним контрактом застосовуються норми про договір контрактації сільськогосподарської продукції [17]. Однак, правова природа цих контрактів є різною і тому до відносин форварду мають застосовуватися спеціальні норми Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки». Відмежування форварду від контрактації може бути поведене за наступними ознаками. На підставі цих договорів купується ще не вироблена продукція сільськогосподарського виробництва у майбутньому [18, С.314], однак за форвардом купується обмежена номенклатура зернових культур тоді, як контрактація таких обмежень не містить. Різниця також полягає у суб'єктному складі цих договорів. Форвардний контракт на зерно може бути укладений між двома державними компаніями АТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України» та ПАТ «Аграрний фонд», з однієї сторони, та, з іншої, з сільськогосподарським підприємством (зазвичай, це великі агрохолдинги, малі та середні фермерські агрохазяйства, які мають позитивний досвід вирощування сільськогосподарських культур). При цьому, умовою підписання форварду є одночасне укладення договорів з продавцем за форвардом про поставку мінеральних

добрив на вартість не більше авансового платежу за форвардом.

У договорі контрактації ціна встановлюється за домовленістю сторін, однак форвардна ціна прив'язується до ринкової кон'юнктури, мінімальних інтервенційних цін та фіксингу на момент укладання договору та його виконання. Стосовно форми цих договорів також існують відмінності, оскільки контрактація вчиняється у простій письмовій формі, а біржовий форвард вимагає реєстрації на біржі. Порядок виконання форварду також більш ускладнений ніж для договору контрактації. Форвард укладається не напряму між сторонами, а за допомогою посередників – брокерів, які отримують комісійні за свої послуги. Також у обов'язковому порядку продавець форварду укладає договір страхування та договору застави майбутнього врожаю сільськогосподарських культур, що підлягає нотаріальному посвідченню [19; 20].

Висновки з дослідження. Таким чином, форвард є цивільно-правовим договором з певними особливостями, встановленими законом. Форвардний контракт – це дериватив, згідно з яким одна сторона контракту – продавець зобов'язується в термін, визначений договором, передати базовий актив іншій стороні за договором – покупцеві або виконати альтернативне грошове зобов'язання. Одні з головних причин, які обмежують використання форвардних контрактів в Україні, це недостатній рівень розвитку фінансового ринку, складна фінансова ситуація та недосконалість законодавчого та нормативного середовища. Щодо використання деривативів, їх особливість полягає у тому, що вони можуть поєднуватися між собою, створюючи дуже складні структуровані продукти, обіг яких часто виходить за межі регуляторного поля.

Статтю присвячено питанням правової кваліфікації форвардного контракту і структурно її

поділено на два основних блоки. Перший блок присвячений загальним питанням: в ньому надається визначення форвардного контракту, висвітлюються загальні особливості його укладання та виконання. Зазначається, що форварди на реальний товар є позабіржовими інструментами у більшості країн з розвинутим деривативним ринком. В Україні форвард визначено як контракт, який може укладатися на організованому ринку або поза ним. Організований ринок може бути біржовим (фондова або товарна біржі) або позабіржовим (організатором торгівлі є позабіржова торговельно-інформаційна система).

Форвардні контракти є ризиковими для сторін контракту та часто не виконуються сторонами, через коливання цін на ринку та відсутність стандартизації. Тому, форварди, які торгуються на біржах на сьогодні повністю стандартизовані та мають маржове забезпечення.

Другий блок присвячений питанням правової та економічної природи форвардного контракту та його основним характеристикам. За своєю економічною природою форвардний контракт є найпростішим деривативом. За правовою природою форвард є цивільно-правовим договором. В форварді визначається зобов'язання купити (продати) визначену кількість певного активу у визначеному місці за визначеною ціною в певний час у майбутньому. Отже, істотними умовами або специфікацією форварду є кількість активу, базова ціна (товару, активу або індекс), місцезнаходження (якщо передбачається доставка), дата контракту, дата платежу або розрахунків, форвардний період (період між датами укладання контракту та датою розрахунків), ціна поставки.

У форвартному контракті ціну базового активу називають форвардною ціною. Форвардна ціна активу є поточною ринковою ціною контракту на відповідний актив. Ціна форварду відрізняється від ринкової спотової ціни в момент укладання контракту, що дозволяє використовувати його в процесі хеджування цінних, процентних та курсових ризиків. Різниця між цінами на ринку спот і форвардними цінами зменшується ближче дати поставки.

При укладанні форвардних контрактів сторони на власне переконання прораховують прийнятні для них діапазони цін та курсів. Форвардні контракти, які є позабіржовими інструментами, не є стандартизованими і повністю підпорядковані інтересам певних клієнтів.

Сторонами форварду є покупець та продавець. Покупець є стороною, яка зобов'язується сплатити гроші за актив. Продавець у форвардному контракті – сторона, що є власником активу і має передати його в обмін на гроші.

Умови форвардного контракту у кожному конкретному випадку погоджуються сторонами, тому, на відміну від ф'ючерсу, форвард є індивідуальним, а не стандартизованим контрактом. Позитивними рисами форварду є його безоплатність на позабіржовому ринку (відсутність комісійних платежів) та індивідуальний характер, що дозволяє встановлювати суми та строки для кожного конкретного клієнту.

Форвардні контракти поряд із позитивними рисами, мають і свої недоліки, головний із яких – низька ліквідність. Форвардний контракт підпорядковується загальним нормам цивільного права про заборону односторонньої відмови від договору, тому достроково розірвати контракт або змінити його умови

з ініціативи однієї сторони не можливо. Дострокове припинення форварду можливе лише за взаємною згодою сторін, що не можна вважати позитивною рисою цього контракту, особливо у випадку банкрутства однієї із сторін. Індивідуальність форварду також стає перепорою для його перепродажу як фінансового інструменту.

Ключові слова: деривативні контракти, форвардний контракт, базовий актив, форвардна ціна, ціна поставки, ф'ючерсний контракт.

Tzunya I. Forward Contract under Civil Law of Ukraine

The article is dedicated to legal issues of forward contracts under the civil legislation of Ukraine. The structure of the article is divided into two main blocks. The first block is devoted to general issues, including the definition of a forward contract, highlighting the general features of its conclusion and performance. It is noted that forwards on physical goods are non-exchange traded instruments in most countries with developed derivative markets. In Ukraine, a forward contract is defined as a contract that can be concluded on an organized market or outside it. An organized market can be exchange-traded (stock or commodity exchanges) or over-the-counter (organized trade information system).

Forward contracts are risky for the parties and often not fulfilled due to price fluctuations in the market and the lack of standardization. Therefore, forwards traded on exchanges today are fully standardized and have margin requirements.

The second block is devoted to the legal and economic aspects of forward contracts and their main characteristics. By its economic nature, a forward contract is the simplest derivative. By its legal nature, a forward is a civil law

contract. The forward defines the obligation to buy (sell) a certain amount of a particular asset in a certain place at a certain price at a certain time in the future. Therefore, the essential terms or specifications of the forward are the amount of the asset, the underlying price (of goods, assets, or an index), location (if delivery is envisaged), contract date, payment or settlement date, forward period (the period between the contract date and the settlement date), and delivery price.

In a forward contract, the price of the underlying asset is called the forward price. The forward price of the asset is the current market price of the contract for the corresponding asset. The forward price differs from the spot market price at the time of the contract, allowing it to be used in the process of hedging price, interest rate, and exchange rate risks. The difference between spot market prices and forward prices is called the forward premium.

The terms of a forward contract in each specific case are agreed upon by the parties, therefore, unlike futures, a forward contract is an individual, rather than a standardized contract. Thus, the undeniable advantages of a forward contract are its free-of-charge nature in the over-the-counter market (no commission payments) and its individual character, which allows for setting amounts and deadlines for each specific client.

Along with positive features, forward contracts also have their disadvantages, the main one being low liquidity. A forward contract is subject to the general norms of civil law regarding the prohibition of unilateral termination of the contract, therefore it is not possible to terminate the contract prematurely or change its terms at the initiative of one party. Early termination of a forward contract is only possible by mutual agreement of the parties,

which cannot be considered a positive feature of this contract, especially in the case of bankruptcy of one of the parties. The individuality of a forward contract also becomes a hindrance for its resale as a financial instrument.

Key words: derivative contracts, forward contract, assets, forward price, delivery price, futures contract.

Література

1. Дудорова К.Б. Цивільно-правове регулювання діяльності товарних бірж в Україні: Дис...канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 1995. 22с.
2. Каченко Б.О. Проблеми правового регулювання торговельно-біржової діяльності в Україні: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. Харків, 1997. 23с.
3. Чижмарь Ю.В. Правове регулювання укладення форвардних угод на товарних біржах: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / НАН України; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. К., 2000. 16с.
4. Згама А.О. Правові аспекти функціонування похідних фінансових інструментів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2014. Випуск. 25. С. 71-74.
5. Мица Ю.В. Правова природа похідних цінних паперів: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2006. 211 с.
6. Суц О.П., Трофименко Д.С. Проблемні аспекти правового регулювання деривативних фінансових інструментів. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2022. Випуск 72. Ч. 2. С.100-107. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/10/18-1.pdf>
7. Хорунжий С.В. Аналіз теоретичних засад формування інструментів біржової торгівлі цінними паперами. Ринок цінних паперів України. 2009. № 3–4. С. 19.
8. Яворська О.С. Правове регулювання обігу цінних паперів: навч. посіб. Львів. 2015. 336 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/03/%D0%A6%D0%86%D0%9D%D0%9D%D0%86-%D0%9F%D0%90%D0%9F%D0%95%D0%A0%D0%98.pdf>
9. Резнік Н.П., Яворська В.О., Слободяник А.М., Хміль Н.В. Фінансові деривативи: навчальний посібник. / Н.П. Резнік, В.О. Яворська, А.М. Слободяник, Н.В. Хміль. – К. : Вид-во КиМУ, 2017. – 480 с.
10. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів» від 19 червня 2020 р. № 738-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-20#n3559>
11. Про затвердження Положення про вимоги до стандартної (типової) форми деривативів: Постанова від 19 квітня 1999 р. № 632. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/632-99-%D0%BF#Text>
12. НБУ. Використання форвардів в умовах нового валютного регулювання. 2019. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Instrumentu_hedjyva_nnia_valytnih_ruzukiv_pr_2019-12-03.pdf
13. Про товарні біржі: Закон України від 10 грудня 1991р. № 1956-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1956-12#Text>
14. Положення про структуру валютного ринку України, умови та порядок торгівлі іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України, затвердженого Постановою Правління Національного банку України від 02.01.2019р. № 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001500-19#Text>
15. Рішення Господарського суду Хмельницької області від 22.04.2014 р. у справі № 24/233/13-г за позовом заступника прокурора Хмельницької області в інтересах держави та Аграрного фонду до товариства з обмеженою відповідальністю «Енселко Агро» про стягнення заборгованості, штрафу та пені. URL: <https://goo.gl/w2xtiH>.
16. Положення про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті, затвердженого Постановою Правління Національного банку України від 02.01.2019р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005500-19#Text>
17. Постанова Вищого господарського суду України від 05 червня 2014 р. у справі № 902/789/13. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/3918559>
18. Договір як універсальна правова

конструкція : монографія / [А. П. Гетьман, В. І. Борисова, О. П. Євсєєв та ін.]; за заг. ред. А. П. Гетьман, В. І. Борисової. Х.: Право, 2012. 432 с.

19. Про деякі питання здійснення страхування посівів та майбутнього врожаю озимих зернових сільськогосподарських культур з державною підтримкою від сільськогосподарських ризиків на весь період вирощування: розпорядження Національної комісії, що здійснює дер-

жавне регулювання у сфері ринків фінансових послуг від 21.05.2014 р. № 1501. URL: <https://goo.gl/3aprsa>.

20. Про деякі питання здійснення страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою: розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг від 30.10.2012 р. № 1968. URL: <https://goo.gl/hnEkaу>

ДИСКУСІЇ

УДК 327.39 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2023.31>

О. Радзівілл,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права та галузевих правових дисциплін
Київського університету права
Національної академії наук України

І. Толкачова,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного та адміністративного права
Національного транспортного університету

«ЄВРОПЕЇЗАЦІЯ» – ЯК ЗАДЕКЛАРОВАНА МЕТА І ЯК ОБ'ЄКТИВНА РЕАЛЬНІСТЬ

Постановка проблеми. Стаття присвячена аналізу соціологічних причин періодичних відхилень українсько суспільства в його русі до інтеграції в цивілізований світ, зокрема до членства в Європейському Союзі. Виходячи з актуальності істотних світоглядних змін для реалізації євроінтеграційних прагнень України, досліджено визначальні риси розвитку світоглядної основи «колективного Заходу», починаючи з «папської революції» і завершуючи здобутками в царині соціальних та гуманітарних наук, які стали останньою з «наукових революцій» нового часу і активно втілюються в праві Європейського Союзу. Спираючись, зокрема на комунікативну теорію Н. Лумана, проаналізовано невтриманість в часі реформ в Україні, яка гальмує наближення публічного порядку і правосвідомості посадовців до *acquis communautaire* європейського права.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичною основою викладеного матеріалу стали «Критика чистого розуму» І. Канта, дослідження розвитку західної правової традиції Г. Бермана, комунікативна

теорія соціальних систем Н. Лумана та онтологія Н. Гартмана, а також установчі договори Європейського Союзу.

Викладення основного матеріалу. Термін «європеїзація» кілька років до і, за інерцією, після Майдану 2013-2014 років – набув значного поширення в якості однієї з характеристик загального прагнення українського суспільства – реалізувати, розпочатий ще в 90-ті, процес євроінтеграції та відродити самоусвідомлення українців як однієї з європейських націй. За більш ніж три десятки років після проголошення Україною суверенітету, це прагнення періодично наражається на низку перепон, природа яких лише після повномасштабного вторгнення сусідньої держави-терориста починає усвідомлюватися в усій повноті загроз, з ними пов'язаних. Власне й сам термін «європеїзація» набув поширення, переважно, в тих колах нашого суспільства, які, негативно відносились до самої ідеї євроінтеграції України і тривалий час, формально, прагнучи бути «в авангарді» євроінтеграційних зусиль України, реально

мали на меті – якщо не провал, то облудну імітацію цих зусиль.

Пошук відповідей на питання, чому найкращі й цілком обґрунтовані сподівання нації, зафіксовані навіть в офіційних документах, часто виявляються далекими від втілення, відносяться до предмету соціальних та гуманітарних знань. Саме на їх основі, в процесі їх поширення й адаптації до масової свідомості, формувався комплекс матеріальних і процесуальних принципів, які сприяли відбору «колективним Заходом» таких форм суспільного ладу, де найважливіші гуманістичні цінності не лише захищаються на рівні національного та міжнародного універсального й регіонального публічних порядків, але діють і на рівні інтерсуб'єктивних комунікацій, як основа суспільного договору.

Важливим орієнтиром в процесах євроінтеграції стало *acquis communautaire* європейського права. Це поняття набуло офіційного поширення з прийняттям Маастрихтського договору 1992 року, в розвиток якого у червні 1993 року були затверджені «Копенгагенські критерії», дотримання яких розглядається як обов'язкова умова для вступу в Союз нових держав. Ці критерії об'єднують у три групи: 1) політичні критерії (інституційна стабільність; дотримання принципів демократії та верховенства права; забезпечення прав людини та повага до національних меншин і їх захист); 2) економічні критерії (ринкова економіка на основі добросовісної конкуренції) і 3) комплексний критерій «*acquis communautaire*», що втілює зобов'язання й цілі, які впливають з членства в ЄС. Зміст власне *acquis* розкрито Комісією ЄС [1].

Уряди України з 1994 року [2] декларують прагнення адаптувати законодавство України до *acquis* ЄС – саме в такому, вузькому й чітко окресленому сенсі. В реальності їх спіткає багато прикрих помилок і непорозумінь, при тому, що й самі

ці зусилля переживають періодичні чергування поступів і відступів. Як відомо, на відверту зраду владою євроінтеграційному курсу України восени 2013 року, українське суспільство відповіло Майданом, на що кремль відреагував окупацією частини нашої території, а Європейський Союз – прискоренням підписання й ратифікації Угоди про асоціацію з Україною (далі – Угода) [3].

Попри незаперечність того, що підписання Угоди стало важливим кроком до євроінтеграції, впадає в очі надмірне її обтяження запевненнями з боку України – дотримуватися *acquis* ЄС, які зустрічаються двадцять разів (лише в тексті, не рахуючи Додатків і Протоколів), а ознайомлення з її змістом дозволяє припустити, що можливості, які вона відкриває для України, не використані повною мірою через формальне відношення до укладення її тексту авторів з української сторони. При цьому, багато положень Угоди залишають одного з головних потенційних вигодонабувачів Угоди – українського підприємця заручником недолугості чиновників. Йдеться, зокрема, про санкції у випадку порушень положень Угоди з боку державних служб, які погіршують умови торгівлі для підприємців, як, наприклад, у статті 37 Угоди. Для порівняння, в самому Лісабонському договорі посилення на *acquis* зустрічається один раз – в сенсі *acquis* європейського права (р. 4, art. 10) і ще раз – в сенсі розвитку «Schengen *acquis*» (р. 3, art. 69 F) [4].

Отже, при всьому значенні Угоди, що втілила, передовсім, волю Майдану, тобто найбільш небайдужої до долі України частини українського суспільства, той питомий стиль укладення юридичних актів, особливо міжнародних угод, в яких би мало місце чітке і в деталях розуміння того, як їх положення будуть виконуватися пересічними громадянами, і які б сприяли максимально повному захисту саме їхніх інтересів, – зали-

шається для значного масиву українських службовців ще дуже віддаленим стандартом. Це наслідок як самого характеру формування всіх гілок влади в Україні, так і фатальної інерції «командно-адміністративного» стилю відносин, що склався в відомствах СРСР і зберігається, підтримуючись через міжособистісні комунікації, – «від генерації до генерації» посадовців – у владних структурах сучасної України.

Для того, щоб всі гілки влади в суспільстві були постійно представлені і регулярно поповнювалися найбільш компетентними й відповідальними представниками нації, необхідні не лише чіткі й стабільні та зрозумілі формальні принципи: суспільство повинно бути компетентним стосовно цих правил на елементарному рівні, а також – пильним і готовим, при необхідності, ставати на захист конституційних норм у випадках їх систематичних порушень. У цьому напрямі українське суспільство, в цілому, рухається досить рішуче, проте ще й досі саме владні структури стають прихистком суб'єктів з виразно анти-соціальними характеристиками. Вочевидь, колективний світогляд українців ще має пройти процес очищення від стилю відносин, властивих суспільствам зі станово-кастовим устроєм, яким був і устрій СРСР, попри відомі гасла його панівної ідеології.

Для успішності формального дотримання умов євроінтеграції, українське суспільство має зрозуміти і органічно засвоїти цінності громадянського суспільства, виплекані Європою за кількатороків боротьби податного стану проти привілеїв панівних (церковної й військової) верхівок. Цей, систематизований і втілений в численних світоглядних концепціях та юридичних актах, досвід європейських та інших «західних» націй, розкриває поняття «Західна правова традиція» (далі – ЗПТ), запропоноване на початку 1990-х Г. Берманом [5].

Найважливішою ознакою ЗПТ Г. Берман вважає інституціалізацію права, як самостійного чинника організації суспільних відносин, що сформувався в процесі його виокремлення (емансипації) від масиву більш давніх форм, пов'язаних з двома панівними верхівками всіх станово-кастових суспільств – репресивного управління з боку військової верхівки та ідеологічного (релігійного) контролю з боку духовенства.

З початку формування Західно-християнської регіональної цивілізації, яку Г. Берман пов'язує з «Папською революцією» XI-XII століть, в межах розвитку ЗПТ стрімко й постійно відбувається оновлення правової свідомості, техніки правосуддя й правотворчості. У ході низки революцій, які, в перспективі, наближали Європу Нового часу до ідеалів громадянського суспільства, право європейських держав все більше віддалялося від репресивних та ідеологічних критеріїв забезпечення публічного порядку, формуючи правову культуру, удосконалюючи тексти юридичного змісту, розвиваючи практику правосуддя на основі загального розуміння справедливості, реципіюваного з творів та юридичних актів античності, та тлумачення на її користь звичаїв, моралі, прецедентів та інших релевантних джерел. У цих процесах, початково станово-кастові за своїм походженням, правові системи Західної Європи консолідувалися – в, умовно, дві «правові сім'ї»: англо-саксонського та континентального права, кожна з яких діють як взаємодоповнюючі підходи до права, не припиняючи взаємовпливу й донині: перша зосередилася на удосконаленні процесу; друга – на удосконаленні кодифікованих правових текстів.

Отже, в процесі розвитку такого комплексного явища як ЗПТ, право як «писаний розум», тобто системо-творчий для суспільства інститут, сформований на основі постійного раціонального переусвідомлення дос-

верствами істотно посилилася, формувалися спеціальні засоби підтримки цілісності суспільства, що забезпечували «безконкурентну репрезентацію», яка, зазвичай, транслювалася через наративи, обряди й символіку певної релігійної традиції, нав'язуючи усьому суспільству цінності й правила, вигідні для привілейованих верств.

З Нового часу, коли у Європі посилюється боротьба проти становищ привілеїв і формуються ідеали громадянського суспільства, виникає ідеологія – побудована на певних раціональних засадах концепція, покликана, в умовах динамічних соціокультурних змін, замінити традицію. Ліберальним суспільствам поступово вдалося інституціалізувати співіснування і взаємостимування двох опозиційних ідеологій, які, на думку Н. Лумана, кумулятивно (на рівні публічних комунікацій) репрезентують два протилежні типи індивідуальної реакції членів суспільства на поточні зміни: консервативний тип втілює «тавтологічна» ідеологія, реформаторський тип – «парадоксальна» ідеологія.

Будучи складними концептуальними системами, ідеології мають власні «захисні засоби», базовим з яких, за Н. Луманом, є табу на комунікації «з приводу основного питання», навколо якого відповідна ідеологія вибудовується. Прикладом таких табу може слугувати питання походження прибутків у суспільствах «раннього капіталізму», або ж витіснення в Україні української мови – з публічних, а поступово, – і з міжособистісних комунікацій. В якості найбільш радикального засобу «самозахисту» ідеології, Н. Луман вказує на набуття нею статусу «єдино вірного вчення» в тоталітарних режимах, де ідеологія спрощується до стану безконкурентної репрезентації, але зі значно ефективнішим арсеналом впливу на суспільну свідомість.

Істотні соціальні зміни, тобто перебудову – як організації, так і критеріїв самореференції членів суспільства, Н. Луман розглядає як наслідок формування й розвитку нових видів інтерсуб'єктивних комунікацій, які соціальна система для збереження своєї незмінності, – зазвичай, намагається блокувати через «консервативні» комунікації. Якщо нові види комунікацій здатні оформитися в підсистему, вона постає як реформаторська, тобто опозиційна панівній.

Роль у цьому процесі інтерсуб'єктивних комунікацій, в яких, крім мови, в її найширшому тлумаченні, задіяно весь комплекс емоційно-трансцендентальних актів та вкорінених через них звичок, ціннісних і світоглядних установок, Н. Луман вважає вирішальною, причому, як у просуванні нових світоглядних ідей, так і в організації запеклого опору їхньому впливу. Як приклад, головним засобом гібридної війни РФ проти України, з метою протидіяти відродженню української політичної нації і зміцненню української держави, – стало масове використання міжособистісних контактів, в яких роль тавтологічної (консервативної) ідеології відіграла раціонально безглузда суміш символів колишніх антагоністів – російської імперії і СРСР: до повномасштабного вторгнення, кремль транслював руйнівні для українського суспільства наративи – через десятки тисяч своїх «агентів впливу» – медійників, «поп-зірок», священників УПЦ МП, управлінців різних рівнів, працівників ВНЗ, шкіл, спортивних секцій та дитячих закладів, реалізуючи через них і повномасштабний контроль більшості джерел публічних комунікацій.

Висновки. Час виявляє все нові рівні протистояння у війні України проти окупанта. За очевидним вибором «вперед в Євросоюз чи назад у кремлівський гулаг», проглядається значно триваліше протистояння: з одного боку, Європа, яка пройшла

непростий шлях відмови від станово-кастових привілеїв і розбудови громадянського суспільства з усе глибшим усвідомленням таких його цінностей як гідність, рівні можливості, соціальна справедливість, верховенство права, звітність влади перед платниками податків тощо, з іншого боку – кремль та інші «дружні» йому режими, які намагаються відродити або й утримати прірву між панівними верхівками і підданими, а політичну й ідеологічну агресію зробили головними засобами утримання при владі.

Оскільки найважливіші здобутки в науках про людину й суспільство припадають на ХХ століття, до нас, за «залізну завісу», вони доходили фрагментарно й істотно деформованими під впливом догматичної ідеології, вплив якої зберіг свою інерцію й донині, істотно блокуючи всебічне та комплексне сприйняття європейських цінностей. Тож зорієнтовані на них реформи важко втілюються в Україні – не лише через протидію олігархів та корумпованого істеблшменту у них на службі, але й через незасвоєність на світоглядному рівні всієї повноти теоретичного обґрунтування і досвіду їх реалізації в Європі.

У статті детально проаналізовано історико-соціологічні та індивідуально-мотиваційні причини невтриманості в часі реформ в Україні, що обумовлює флюктуаційний характер загалом поступального процесу відродження самоусвідомлення українців як однієї з європейських націй та інтеграції їх в цивілізований світ, насамперед, в «простір свободи, безпеки і правосуддя» Європейського Союзу. Автори притримуються думки, що для успішності формального дотримання всіх поставлених умов євроінтеграції перед нашою державою, українське суспільство повинно зрозуміти і органічно засвоїти ще й цінності громадянського суспільства, виплекані Євро-

пою за кількості років боротьби податного стану проти привілеїв панівних (ідеологічної та репресивної) верхівок. У процесі дослідження даної проблематики зроблено висновки, що без істотних світоглядних змін в українському суспільстві, попри героїзм і високу громадянську свідомість його активної частини, відданої розбудові України як соціальної, правової, демократичної і відповідно європейської держави, воно в цілому ще досить тривалий час може потерпати від інерції, властивих СРСР, кланово-кастових відносин, на верхівці яких періодично з'являється олігархат на чолі з диктатором, як це найочевидніше демонструє путінський режим. Спираючись на комунікативну теорію Н. Лумана, в статті, зокрема, проаналізовано, як в останні десятиліття перед повномасштабним вторгненням в Україну, сусідня держава-терорист через міжособистісні комунікації, тобто через вплив мільйонів своїх агентів – транслювала руйнівні для України наративи, на порядки посилюючи метастази СРСР і «руського міра» в тілі українського суспільства. Підкреслено, що час виявляє все нові рівні протистояння у війні України проти окупанта. Авторами запропоновано шляхи подолання вказаних вище проблем і акцентовано, що для цього потрібен саме комплексний підхід.

Ключові слова: Європейський Союз, європеїзація, громадянське суспільство, правосуддя, правотворчість.

Radzivill O., Tolkachova I. “Europeanization” – as a declared goal and as an objective reality

The article analyzes in detail the historical-sociological and individual-motivational causes of non-consistency in time of Ukrainian reforms that determines the fluctuating nature of the generally progressive process

of reviving the self-awareness of Ukrainians as one of the European nations and their integration into the civilized world, first of all, into the “space of freedom, security and justice” of the European Union. The authors adhere to the opinion that for the success of formal compliance with all the conditions of European integration set before our state, Ukrainian society must understand and organically assimilate the values of civil society, nurtured by Europe over several hundred years of struggle of the tax-paying class against the privileges of the ruling (ideological and repressive) elites. During the research of this issue, the conclusions were drawn that without significant worldview changes in Ukrainian society, despite the heroism and high civic consciousness of its active part, devoted to the development of Ukraine as a social, legal, democratic and, accordingly, European state, it may still suffer for quite a long time from the inertia inherent in the USSR, clan-caste relations, at the top of which periodically appears an oligarchy headed by a dictator, as the Putin regime most obviously demonstrates. Based on the communicative theory of N. Luhmann, the article, in particular, analyzed how in the last decades before the full-scale invasion of Ukraine, the neighboring terrorist state through interpersonal communications, that is, through the influence of millions of its agents, broadcast destructive narratives for Ukraine, significantly increasing metastases of the USSR and the “Russian world” in the body of Ukrainian society. It is emphasized that time reveals new levels of confrontation in Ukraine’s war against the occupier. The authors proposed ways to overcome the above-mentioned problems and emphasized that this required a very comprehensive approach.

Key words: European Union, Europeanization, civil society, justice, lawmaking.

Література

1. Визначення *acquis* ЄС. URL: <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/glossary/terms/acquis> (дата звернення: 10.10.2023).

2. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_012 (дата звернення: 10.10.2023).

3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 21 березня 2014 року / 27 червня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011?test=4/UMfPEGznhhaP1.ZixKBnFzHI4s.s80msh8le6#Text (дата звернення: 10.10.2023).

4. The Treaty Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community. Lisbon, 13 December 2007. URL: <https://bit.ly/2SfzTFI> (дата звернення: 10.10.2023).

5. Berman H. J. The Western Legal Tradition in a Millennial Perspective: Past and Future. *Louisiana Law Review*. 60 (3). 2000. URL: <https://digitalcommons.law.lsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5823&context=lalrev> (дата звернення: 10.10.2023).

6. Kant I. *Critique of Pure Reason*. Cambridge University Press, Reprint 2000. URL: <https://philocyclevl.files.wordpress.com/2016/10/kant-critique-of-pure-reason-cambridge.pdf> (дата звернення: 10.10.2023).

7. Barac A. *Human Dignity, the Constitutional Value and the Constitutional Right*. Cambridge University Press. 2015. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/human-dignity/40BEE1850869AD-2D3CE855EB99472048> (дата звернення: 10.10.2023).

8. Luhmann N. *Introduction to System Theory*. Cambridge University Press. 2013. URL: https://www.mediastudies.asia/wp-content/uploads/2016/08/Niklas_Luhmann_Introduction_to_System_Theory.pdf (дата звернення: 10.10.2023).

НОТАТКИ